

Folkbiblioteket och marknaden

En diskursanalys av ideologiska konflikter i diskussionen om marknadsanpassning av folkbibliotek

Ola Strandqvist

Examensarbete (20 poäng) för magisterexamen i Biblioteks- och informationsvetenskap
vid Lunds universitet.

Handledare: Bodil Jørgensen Schylit

BIVILs skriftserie 2007:22

ISSN 1401:2375

© Ola Strandqvist

Title

The public library and the market. A discourse analysis of the ideological conflicts within the discussion concerning market adaptation of public libraries.

Abstract

The recent decades have been characterised by a trend where the public sector's been inspired by several methods and strategies from the private sector. The public library is in this case no exception. In this context there are different perspectives on whether or not this will lead to a dramatic change of the role and values of the traditional public library. The aim of this master's thesis is to make a contribution to a deeper understanding of the ideological conflicts within the Swedish public library and its relation to the market. In the literature of library and information science I have identified two separate discourses representing two contradictory systems of meaning concerning this relation. The first I have identified as a discourse of marketization while the other is identified as a discourse of democracy. The main question asked in this study is how these two discourses tend to interact and how the conflict between them is expressed regarding the public library and the market. The analysis is based upon the discussion held in articles within Swedish library press during the years 2005 and 2006. The theoretical framework is based on Ernesto Laclau's and Chantal Mouffe's theory of discourse which is combined by Norman Fairclough's method and techniques of analysing discourses in text. The conclusion of the thesis is that both discourses appear in the articles as two competing semiotic systems of meaning. The discourse of marketization is based on liberalism and theories on market economy. The public library is placed in a context where its role for economic growth, education and for the satisfaction of individual market demands is central. The discourse of democracy is in contradiction based upon theories on participatory democracy and socialist terminology. The public library is in the discourse of democracy defined as an institution with the main purpose to intermediate values and meaning in the civil society. The most central role is to work for an equal distribution of power, knowledge and influence and further stimulate the democratic activities among the citizens. The interplay of the two discourses is characterised by a pattern showing that the discourse of marketization has a dominating position. This is based on a conclusion that the discourse of marketization and its system of meaning is legitimised by references to objectivity, universalism and common sense. This pattern is according to Laclau and Mouffe characteristic for a discourse heading towards hegemony. The discourse of democracy tends to challenge this situation by expressing its difference related to the ideology behind the discourse of marketization. However this seems to fail. My analysis reveals that ideological conflicts regarding the public library and its relation to the market do exist in some matters, but that the main conflict rather concerns whether or not this relation should be placed in an ideological dimension at all. The dominant position of the discourse of marketization is contributing to a restraintment of ideological perspectives. I consider this to be a problem. By not discussing ideological values, the public library might loose its awareness of how it can and should make impact on society regarding social issues such as democracy, equal distribution of knowledge and power etc.

Keywords: Diskursanalys, folkbibliotek, ideologi, marknad, demokrati, konflikt.

Förord

Ett stort tack till min handledare, Bodil Jörgensen Schylit, som bidragit med värdefulla synpunkter, nyttig kritik och välbehövlig uppmuntran under arbetet med detta examensarbete.

Jag vill också passa på att tacka Mikaela Kowalczyk som tålmodigt och med stor noggrannhet tagit sig tid att granska det språkliga.

Slutligen vill jag tacka Anna Truedsson, Åsa Bengtsson, Martin Axelsson och Andreas Stephens för en givande opponering under slutseminariet.

Tack!

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 Inledning	3
1.1 Problemområde	3
1.2 Syfte.....	4
1.3 Problemformulering	5
1.4 Analysmaterial.....	5
1.4.1 Biblioteksbladet	6
1.4.2 Ikoner – vision och tradition	6
1.4.3 BiS.....	6
1.5 Begreppsdefinitioner	7
1.4.1 Ideologi	7
1.4.2 Diskurs	7
1.6 Tidigare forskning	7
1.7 Disposition	11
2 Teori och metod	12
2.1 Grundläggande utgångspunkter	12
2.1.1 Socialkonstruktionism.....	12
2.1.2 Poststrukturalism.....	12
2.1.3 Sambandet mellan diskurs och verklighet.....	13
2.2 Mitt diskursteoretiska perspektiv	14
2.2.1 Konfliktteori.....	15
2.2.2 Diskursens struktur	16
2.2.3 Det kritiska perspektivet	17
2.3 Analysverktyg.....	18
2.3.1 Diskursordning.....	18
2.3.2 Betydelsebärande relationer inom texter	18
2.3.3 Betydelsebärande relationer mellan texter	19
2.3.4 Legitimeringsstrategier	20
2.4 Om validitet och reliabilitet.....	21
3 Folkbiblioteksideologi under ett sekel	22
3.1 1900 - 1970.....	22
3.1.1 Det svenska folkbibliotekets uppkomst	22
3.1.2 Folkbildning.....	23
3.1.3 Demokratifrämjande	23
3.1.4 Formell utbildning och informell bildning.....	24
3.1.5 Folkuppfostran	24
3.2 1980 - 2007.....	25
3.2.1 Det nya samhället.....	25
3.2.2 Marknadsanpassning.....	26
3.2.3 Ökat fokus på formell utbildning och tillväxt.....	27
3.2.4 Medel för systemintressen viktigare än livsvärldsförankrade mål.....	28
4 Diskursordningen	31
4.1 Marknadsdiskursen.....	32
4.1.1 Samhällsnivå	32
4.1.2 Institutionsnivå.....	33
4.2 Demokratidiskursen.....	34
4.2.1 Samhällsnivå	34
4.2.2 Institutionsnivå.....	35
5 Resultat och analys	37
5.1 Centrala perspektiv	37
5.1.1 Det tillväxtorienterade folkbiblioteket.....	37
5.1.2 Det marknadsstyrda folkbiblioteket	41

5.1.3 Det offentliga folkbiblioteket	44
5.1.4 Det aktivistiska folkbiblioteket	47
5.1.5 Diskussion och slutsatser	49
5.2 Den diskursiva kampen	54
5.2.1 Demokratidiskursen i marknadiskursen	54
5.2.2 Marknadiskursen i demokratidiskursen	57
5.2.3 Diskussion och slutsatser	59
6 Slutdiskussion	62
6.1 Hegemonisk marknadiskurs?	62
6.2 Den låsta konflikten	66
6.3 Avslutande kommentarer	67
7 Litteraturförteckning	69
7.1 Analysmaterial	69
7.2 Litteratur	71

1 Inledning

1.1 Problemområde

Folkbiblioteket befinner sig i dagsläget inom en offentlig sektor som kännetecknas av ansträngd ekonomi, ökat marknadstänkande och större lönsamhetskrav. Detta är en situation som påverkat folkbibliotekets verksamhet och riktningen på dess utveckling. I litteraturen inom biblioteks- och informationsvetenskap är detta ett omdiskuterat ämne. Förändringar som tas upp är bland annat folkbibliotekets ökade fokus på utbildnings- och tillväxtfrågor och ett fördjupat intresse för företagsekonomiska strategier i syfte att nå effektivitet i konkurrensen med andra verksamheter. En viktig aspekt, som tas upp i detta sammanhang och som utgör problemområdet för mitt examensarbete, är hur denna utveckling förhåller sig till folkbibliotekets traditionella roll och funktion. Vad innebär detta för folkbibliotekets värdegrund i frågor som rör demokrati, jämlikhet och alla människors tillgång till gratis information, kunskap och kultur? Kan dessa värden bibehållas då folkbiblioteket drivs och definieras enligt en logik som har sin grund i marknadsekonomi?

Historiskt har man inom folkbiblioteket uppfattat demokrati- och jämlikhetsuppdraget som beroende av att man driver folkbiblioteket genom en annan logik än den som utmärker den kommersiella marknaden. Den stora förändring som nu bryter mot detta sätt att tänka måste därför ses som en viktig fråga. Den norske forskaren Ragnar Audunson har i sin identifiering av en grundläggande folkbiblioteksidéologi dragit slutsatsen att verksamheten bygger på att kvalitet och inte efterfrågan ska vara ledstjärnan i folkbibliotekets utbud (Audunson 1996). När jag skriver denna uppsats står det också formulerat i kulturrådets kulturpolitiska mål att mångfald på kulturområdet ska främjas, samt att detta innebär att motverka den negativa verkan som marknaden och kommersialismen har på området. Det finns således en uppfattning att folkbiblioteket bör vara ett komplement eller alternativ till marknaden parallellt med en annan uppfattning att folkbiblioteket bör närma sig marknaden. Denna konflikt ser jag som intressant då den ger upphov till grundläggande motsättningar och splittrade tendenser i folkbibliotekets nuvarande ideologiska utveckling. Det är i denna problematik jag kommer att röra mig.

I uppsatsen tillämpas diskursanalys som både teori och metod. Anledningarna är flera. Diskursanalys fokuserar på kampen om betydelsebildning och meningsskapande inom språket. Då jag avser analysera ett konfliktområde anser jag att detta angreppssätt är lämpligt för uppgiften. Diskursanalys behandlar också språkets konstituerande av verkligheten. Den kamp om betydelsebildning, som enligt diskursteorin ständigt pågår

inom språket, producerar olika försanthållanden som möjliggör vissa handlingar och utesluter andra. Denna aspekt finner jag intressant när den ställs i relation till problemområdet ovan. I en situation där folkbiblioteket tenderar att marknadsanpassas är det enligt mig intressant att undersöka hur denna trend behandlas i språket inom den egna institutionen. Motsvaras den reella marknadsanpassningen av en liknande trend i de idéer som kommer till uttryck inom folkbiblioteket? Hur anses folkbibliotekets värdegrund stå i relation till marknaden? Genom att tillämpa analysen på de idéer som kommer till uttryck i språket har jag i uppsatsen valt att fokusera på hur marknadsanpassningen av folkbiblioteket uppfattas. Jag behandlar därmed inte hur den reella tillämpningen av marknadsmetoder kan sägas strida eller kunna kombineras med folkbibliotekets värdegrund i ”verkligheten”.

I detta sammanhang anser jag att det är relevant att uppmärksamma det faktum att folkbiblioteket i Sverige har haft, och fortfarande har, ett stort eget inflytande över sin egen utveckling. Bosse Jonsson bland andra uppmärksammar att folkbiblioteket, till skillnad från andra offentliga institutioner, varit relativt fritt från reglering i form av formella politiska direktiv och lagar (Jonsson 2003:13). 1997 kom en bibliotekslag, dock utan några specifika bestämmelser för folkbibliotekens inriktning. Vad som är intressant med detta är att denna autonomi ger folkbiblioteken relativt fria tyglar att själva utveckla verksamheten och dess ideologiska grund. Därför tycker jag också det är relevant att låta problemområdet analyseras utifrån den diskussion som förs inom professionen.

Mitt problemområde placerar den här uppsatsen inom det kulturpolitiska området i det biblioteks- och informationsvetenskapliga fältet. Utgångspunkten är att placera folkbiblioteket i en politisk och ideologisk kontext. Forskningen som berör det svenska folkbibliotekets ideologi och institutionens roll i samhället har ofta varit inriktad på att hitta de olika synsätt på den egna rollen och dess utveckling som funnits och som finns idag inom institutionen. Jag vill bidra till denna forskning genom att fördjupa mig i en av de konflikter som jag identifierat som särskilt tongivande. Jag har valt att utföra analysen på aktuella artiklar från folkbiblioteksrelaterade tidskrifter, eftersom jag i första hand är intresserad av hur personer inom folkbiblioteksinstitutionen resonerar.

1.2 Syfte

Syftet med detta examensarbete är att analysera dynamiken i den ideologiska diskussion som berör folkbibliotekets roll och funktion i samhället. Fokus för analysen kommer att utgöras av konflikten mellan olika uppfattningar vad gäller folkbibliotekets relation till marknaden. I den tidigare forskningen inom biblioteks- och informationsvetenskap har jag funnit att det finns ett ideologiskt spänningsfält mellan det jag kommer kalla marknadskursen respektive demokratiskursen och det är samspelet mellan dessa jag kommer att analysera. Syftet är att genom analysen skapa förutsättning för en djupare förståelse av denna konflikt. En annan del av syftet är också att ”öppna upp” diskussionen genom att identifiera de ställen där diskussionen är låst vid vissa antaganden och därmed håller dörren stängd för alternativa förändrings- och utvecklingsmöjligheter. Jag avser inte att förklara varför situationen ser ut som den gör utan fokuserar främst på den beskrivande och tolkande nivån. Detta är en avgränsning,

kopplad till den begränsade tidsramen för en d-uppsats, snarare än att jag inte finner förklarande aspekter relevanta.

1.3 Problemformulering

Hur uppträder samspelet mellan marknadsskursorn och demokratiskursorn inom den offentliga diskussion som rör folkbibliotekets ideologiska utveckling i svenska biblioteksrelaterade tidskrifter?

Delfrågor:

- 1, Vilka centrala perspektiv går att finna i marknadsskursorn och demokratiskursorn?
- 2, Hur yttras legitimeringen inom respektive skursor?
- 3, Hur framställs konfliktens karaktär inom respektive skursor?
- 4, Går det att dra någon slutsats huruvida mönstret vad gäller folkbibliotekets marknadsanpassningstrend motsvaras av en dominerande marknadsskursor på det diskursiva området?

1.4 Analysmaterial

Min utgångspunkt har, som jag varit inne på, varit att svenska folkbiblioteksrelaterade tidskrifter är en viktig arena där denna diskussion kan antas förekomma och det är artiklar för dessa som utgör mitt analysmaterial. Detta material lämpar sig bäst för denna analys eftersom det utgör ett forum som har en relativt stor spridning inom professionen samt att det är öppet i den meningen att alla kan ta del av dessa artiklar. Ett möjligt alternativ skulle varit att intervjua yrkesverksamma bibliotekarier eller andra med nära anknytning till institutionen. Det skulle dock inte motsvara mitt syfte eftersom det inte är säkert att de resonemang som förs fram i intervjuerna är de samma som förs fram i en offentlig diskussion. Att analysmaterialet överensstämmer med en offentlig diskussion och konflikt är en viktig faktor då själva syftet är förknippat med språkets konstituerande karaktär. Av samma anledning har jag valt bort konferenser och andra mer slutna forum för debatt. Jag har bedömt att tidskrifterna utgör den största spridningen och att de åsikter och resonemang som uppfattas som mest angelägna tenderar att publiceras här. Därmed är det även en fråga om representativitet. En genomgång av ett större antal tidskrifter gör dessutom sannolikheten att alla perspektiv får plats större än vad fallet hade varit om jag valt ut ett mindre antal intervju personer.

Urvalet har utgått från följande kriterier:

- Artiklarna ska belysa folkbibliotekets funktion i relation till samhället.
- Detta ska ske på ett så explicit plan som möjligt och utgöra ett centralt område för texten.

I övrigt har jag inte haft några krav på någon speciell typ av stil eller genre. Intervjuer, debattinlägg, krönikor, ledare och annat som ingår i tidskrifterna har prioriterats lika. Anledningen är att det är de meningsbärande relationerna i artiklarnas betydelsesystem som jag är intresserad av. Med andra ord är det innehållet, och inte dess form, som varit relevant att bedöma i urvalsprocessen.

De tidskrifter jag valt ut är *Bibliotek i samhälle (Bis)*, *Ikoner* och *Biblioteksbladet*. Inledningsvis hade jag också tänkt ha med *Infotrend* och *DIK-Forum*, men vid en genomgång av dessa fann jag att de inte uppfyllde mina krav. Den förstnämnda hade en mer teoretisk och forskningsinriktad karaktär och den sistnämnda belyste i princip inte mitt ämne alls. Jag har läst igenom samtliga nummer publicerade av de tre valda tidskrifterna under år 2005 och 2006. Valet av tidsperiod är dels ett resultat av en avgränsning med tanke på uppsatsens tidsmässiga gräns men också att jag ville analysera ett så aktuellt material som möjligt. En annan fördel med denna tidsperiod är att den sammanfaller i nära anslutning till ett svenskt riksdagsval vilket kan antas höja intresset för att diskutera folkbiblioteket utifrån politik och ideologi. Genom detta urvalsförfarande har jag identifierat 25 artiklar som utgör materialet för analysen.

1.4.1 Biblioteksbladet

Biblioteksbladet är en medlemstidning för Svensk biblioteksförening, men ska också vara ”ett av Sveriges ledande organ för en levande, nydanande och ifrågasättande biblioteksdebatt”. Biblioteksbladet ska spegla föreningens ställningstaganden och skapa debatt genom att publicera andras åsikter. Svensk biblioteksförening är en ideell, partipolitiskt obunden organisation som bland annat bedriver lobbyarbete och annan opinionsbildande verksamhet. Föreningen verkar för ett svenskt bibliotekssystem av hög standard, att bibliotekslagen tillämpas samt att biblioteken ska värna om demokrati och yttrandefrihet. Biblioteksbladet utkommer med tio nummer om året och har en upplaga på 4 800 exemplar.

1.4.2 Ikoner – vision och tradition

Ikoner är en fristående tidskrift utgiven av Bibliotekstjänst (BTJ). BTJ är ett privat företag vars inriktning är att leverera medieprodukter och informationstjänster till bland annat bibliotek. På hemsidan presenteras *Ikoner* något kryptiskt: ”**Ikoner** är en bibliotekstidskrift – men mer än det, **Ikoner** är inte en allmän kulturtidskrift – men det också”. Man skriver att den på ett positivt sätt ska ”fylla tomrummet mellan det som finns och det som inte funnits” samt att längre essäer blandas med kortare inlägg. *Ikoner* utkommer med sex nummer om året och har en upplaga på 800 exemplar.

1.4.3 BiS

BiS ges ut av föreningen Bibliotek i Samhälle. Detta är en förening med ett socialistiskt grundperspektiv som riktar sig till biblioteksanställda och andra med intresse för biblioteksfrågor. Tidskriften *BiS* syftar till att debattera aktuella biblioteksfrågor utifrån ett socialistiskt perspektiv. Enligt hemsidan skriver man bland annat om bibliotekshistoria, om framtidens bibliotek och om det rättvisa biblioteket. Tidskriften *BiS* utkommer med fyra nummer om året och har en upplaga på runt 500 exemplar.

1.5 Begreppsdefinitioner

Begreppen ideologi och diskurs kännetecknas av att de båda rymmer många olika betydelser samt att skillnaden mellan begreppen ofta är otydlig. Då båda begreppen är centrala för uppsatsen vill jag motverka eventuella missförstånd genom att definiera dessa i ett tidigt skede. Nedan följer de definitioner av begreppen som jag använder mig av i uppsatsen.

1.5.1 Ideologi

Den betydelse jag valt att tillskriva ideologibegreppet är en relativt bred variant som även Joacim Hansson använt i sin studie *Om folkbibliotekens ideologiska identitet*. Han använder begreppet som en term för en ”uppsättning försanthållanden, normer och värderingar som ligger till grund för en praktik eller en handling” (Hansson 1998:37). Definitionen är enligt Hansson inspirerad av bland andra Sven-Eric Liedman och Bernard Susser.

1.5.2 Diskurs

Diskurs definieras i uppsatsen som ett språkligt system som producerar en viss uppsättning utsagor och praktiker som konstituerar verklighetsuppfattningar. Diskurser bestämmer därmed formen för olika sociala relationer och vad som är att betrakta som bland annat normalt, möjligt och självklart i olika specifika sammanhang (Neumann 2003:157). Jag har i uppsatsen begränsat betydelsen av diskursbegreppet till att gälla text. Perspektivet är hämtat utifrån Norman Faircloughs textorienterade diskursanalys. Det innebär att jag ser diskurs som en textbaserad språklig praktik som är en del av, och som befinner sig i ett nära samspel med, den sociala verkligheten (Fairclough 2003:3).

Skillnaden gentemot ideologibegreppet är att diskurs inte ska förstås som något människor medvetet utformar. Diskurs är alltså inget individer, grupper eller klasser utifrån sina intressen arbetar med. Diskurs är istället det övergripande betydelsesystem som mer eller mindre omedvetet reproduceras och håller mänskliga relationer vid liv (Jonsson 2003:58). Ideologi kan därmed förstås som en effekt av begreppsanvändningen inom en diskurs (Hansson 1998:35).

1.6 Tidigare forskning

Här presenteras några forskningsbidrag som ligger nära mitt eget syfte, nämligen hur man inom folkbiblioteksvärlden talar och tänker om det nutida svenska folkbiblioteket utifrån ett ideologiskt perspektiv. Senare i uppsatsen, i kapitlet som utgör min slutdiskussion, relateras dessa till mitt eget analysresultat.

Bosse Jonssons avhandling *Medborgaren och marknaden* är en diskursanalys baserad på djupintervjuer med beslutsfattare inom folkbiblioteket i nio olika kommuner. I varje kommun har intervjuer gjorts med ordföranden i den för folkbiblioteket ansvariga nämnden samt med den tjänsteman som är ansvarig för kommunens bibliotek. Hans syfte är att undersöka hur ideologiska förhållanden låter sig speglas av beslutsfattarna

när de talar om folkbiblioteket samt hur de uppfattar folkbibliotekets funktion (Jonsson 2003:15).

I avhandlingen identifierar Jonsson vad han kallar den pedagogiska diskursen och de kännetecken som informanterna fyller denna med. Innehållet är enhetligt och utgår från synen på folkbiblioteket som ”passiv påverkare”. I korthet innebär detta att folkbiblioteket bör förhålla sig passivt till användarna och ge dem vad de vill ha, med en förhoppning om att de ska använda folkbibliotekets möjligheter till att bli ”aktiva medborgare”. Människan formar enligt detta perspektiv själv sin mening och användarna ska själva bestämma vad de ska använda biblioteket till. Folkbiblioteket ska alltså erbjuda ett brett spektrum av möjligheter men inte lägga sig i hur användarna använder det. Legitimiteten ska ligga i tiden och bygga på mångfald och därför kan inte folkbiblioteket hitta sin särprägel i ideologiska trossystem (Jonsson 2003:98). Jonsson spårar möjlighetsvillkoren i denna diskurs till en marknadsekonomisk diskurs, vilken utgår från tron på den rationella människan och synen på samhället som summan av alla enskilda individer som grundläggande premisser. Dessa möjlighetsvillkor överensstämmer därför med en liberal marknadsekonomisk syn på samhället (Jonsson 2003:191). Den pedagogiska diskursen är hos informanterna i Jonssons avhandling närmast att betrakta som naturlig. Informanterna beskriver den som en självklarhet och de lägger inte någon nämnvärd energi på att motivera eller argumentera för den (Jonsson 2003:163).

Jonsson jämför sitt resultat med den tidigare synen på folkbiblioteket som en mer folkbildningsinriktad institution som genom att ta ett socialt ansvar aktivt blandar sig i för att skapa aktiva demokratiskt delaktiga medborgare. Den demokratiska visionen finns kvar i den nya pedagogiska diskursen men här ger man verksamheten sin demokratiska innebörd genom att vara just passiva påverkare. Det är med andra ord genom att inta denna roll som man enligt Jonssons tolkning av informanterna möjliggör det demokratiska samhället (Jonsson 2003:196).

Linda Cederberg har i sin magisteruppsats *Profil och samarbeten på folkbibliotek* berört folkbibliotekets självbild precis som Jonsson. Hennes syfte med uppsatsen var bland annat att undersöka hur företrädare för folkbibliotek ser på folkbibliotekets uppdrag och hur olika profiler förhåller sig till varandra idag. Utöver det söker hon ta reda på hur uppdraget förändrats över tid och vilka profiler som av företrädarna tros få störst betydelse i framtiden (Cederberg 2006:28). Cederbergs analys bygger på 54 enkäter besvarade av bibliotekschefer, förstebibliotekarier och enhetschefer på slumpvis utvalda folkbibliotek i Sverige. Profilerna hon utgår ifrån är hämtade ur en modell från Marianne Andersson och Dorte Skot-Hansen. Modellen delar in folkbibliotekets olika profiler i fyra områden, vilka är följande:

Kulturcentrum. Här lägger man fokus på kultur- och upplevelsesektorn. Verksamheter som prioriteras är bland annat bokprat för barn, kulturarrangemang, utställningar, författarkvällar, utlåning av skönlitterära böcker samt cd-skivor och filmer.

Kunskapscentrum. Man inriktar sig på utbildningssektorn och verksamheten kan exempelvis gå ut på att erbjuda kurslitteratur, studieplatser och användarundervisning gentemot studenter.

Informationscentrum. Näringslivet är folkbibliotekets huvudområde och verksamheten kan gå ut på att erbjuda företagsservice, tillgång till avancerad IT-utrustning, turistservice med mera.

Socialcentrum. Här fokuserar man på den civila sektorn genom att exempelvis bedriva uppsökande verksamhet, erbjuda platser för läsning och avkoppling och ge tillgång till dagstidningar. (Andersson & Skot-Hansen 1994:19)

Cederbergs resultat visar bland annat att informanterna anser att kunskapsprofilen är den viktigaste idag och att denna är tätt följd av informationsprofilen. Informationsprofilen är även den som ökat mest i betydelse över tid. Kulturprofilen uppfattas enligt resultatet ha minskat över tid och ligger sist i prioritet idag. Den sociala profilen prioriteras något högre (Cederberg 2006:58-59). I slutsatsen spekulerar Cederberg om möjliga förklaringar till att det just är informations- och kunskapsprofilen som inför de kommunala makthavarna är lättast att motivera då de är kopplade till utbildning och tillväxt medan de två minst prioriterade profilernas fokusering på socialt arbete och kultur är svårare att få gehör för (Cederberg 2006:59). Vad gäller informanternas syn på huruvida den nuvarande prioriteringen ligger i paritet med vad de själva önskar och föredrar så svarar en majoritet, drygt hälften, att den gör det (Cederberg 2006:46).

Johanna Liljekrantz Yaiches magisteruppsats, *Folkbiblioteket och framtiden*, behandlar också folkbibliotekets självbild men här med ett tydligt framtidsperspektiv. Liljekrantz Yaiche har ett upplägg som liknar denna uppsats och hennes analys tar sin utgångspunkt i 21 utvalda artiklar från den svenska bibliotekspressen mellan år 1998 och 2003. Metoden för uppsatsen är ideologianalys som dock skiljer sig något från diskursanalys. Syftet med hennes uppsats är att söka svar på frågan om vilka perspektiv som finns på det framtida folkbiblioteket, gällande bland annat dess utformning och funktion, samt vad som präglar debatten. Urvalet består av artiklar som uttrycker framtidsvisioner för folkbiblioteket (Liljekrantz Yaiche 2004:12). Liljekrantz resultat visar att det i denna debatt finns två huvudlinjer, vilka hon kallar för anpassare respektive förvaltare. Anpassarperspektivet lägger stor vikt vid det samhälle som omger folkbiblioteket och hur detta förändras. Man vill hitta nya roller och anpassa sig till nya samhällsförhållanden. I anpassarperspektivet ser Liljekrantz också en stark optimism och ett förnyelsefokus. Man ser stora möjligheter i den nya informationsteknologin. Man har också en stark tilltro till företagsmodeller och andra lösningar hämtade från marknaden samt folkbibliotekets allt mer strategiska roll för tillväxten (Liljekrantz Yaiche 2004:46). Inom anpassarperspektivet har man ett självkritiskt synsätt på folkbiblioteket, vilket man menar är en konservativ och föråldrad institution som lider av en bristande anpassning till omvärlden. Som svar på detta bör folkbiblioteket anpassa sig till nya förhållanden genom att bland annat marknadsföra och profilera verksamheten bättre (Liljekrantz Yaiche 2004:52).

Förvaltarperspektivet tenderar, enligt Liljekrantz, att ha en negativ syn på framtiden där man främst ser hoten. Man har därför en benägenhet att se bakåt och definiera folkbibliotekets roll enligt traditionella värderingar. Framtidsvisionerna lyser därför med sin frånvaro (Liljekrantz Yaiche 2004:46). Liljekrantz identifierar demokratiaspekten som en viktig faktor för pessimismen inom förvaltarperspektivet. Några av de framtidshot mot demokratin som artikuleras i texterna är ett för stort fokus på teknik och

tillväxt, nedskärningar i offentlig sektor och konkurrenssituationen som tilltar för folkbiblioteket (Liljekrantz Yaiche 2004:49).

Liljekrantz drar slutsatsen att det råder brist på alternativa framtidsvisioner inom folkbiblioteket därför att det i princip bara är den ena linjen, anpassarperspektivet, som är drivande och visionär i framtids- och utvecklingsfrågor. Anpassarperspektivet utgår uteslutande från visioner om teknologi och marknadstänkande och detta bidrar till en bristande balans i debatten då exempelvis folkbildningstanken och annat som skulle kunna stå som motbild lyser med sin frånvaro. Att det råder en brist på alternativa visioner anser Liljekrantz möjligtvis vara ett resultat av att man i starka institutioner tenderar att försvåra förmågan att se utanför traditionella rutiner (Liljekrantz Yaiche 2004:57).

Fia Söderbergs uppsats *ID – På spaning efter folkbibliotekets identitet* är en sammanställning av forskningen om folkbibliotekets identitet mellan år 1995 och 2004. Då hon har gått igenom en stor del bidrag på området kan det vara intressant att relatera till hennes analys. I uppsatsen redovisar Söderberg fem trender som enligt henne utmärker forskningens slutsatser på området:

- Mindre fostran mer individuella behov. Här ser hon en tendens att rollen som fostrare och bildare har gått över till ett mer passivt förhållningssätt där man från ett individuellt och instrumentellt perspektiv ger besökarna det de efterfrågar. Hon menar att folkbildningstanken finns i båda dessa roller men att uppifrånperspektivet ersatts av ett nedifrånperspektiv.
- Informationsidentiteten ökar. Detta sker enligt Söderbergs slutsats på kulturidentitetens bekostnad. Här menar hon att informationsteknologin bidrar, vilken ställer större krav på bibliotekariekompetenser som syftar till att lagra och sprida kunskap och information. Hon hävdar också att folkbiblioteket måste välja om det vill bli en spjutspets i informationssamhället eller återigen uppvärdera den mer traditionella kulturidentiteten.
- Marknadsföring är legitimt. Detta begrepp har nu funnit sin legitimitet inom folkbiblioteket och den stora frågan är nu hur man på bästa sätt ”säljer” folkbiblioteket till användarna.
- ”För alla” ger otydlig identitet. Här pekar Söderberg på att det i forskningen uppmärksammas hur folkbibliotekets identitet blir otydlig och urvattnad då man inom institutionen försöker göra allt för alla och ständigt lägger till nya uppgifter och tjänster. Eftersom resurserna för verksamheten samtidigt visar en nedåtgående trend måste man välja bland prioriteringar och inriktningar. Hon uppmärksammar också att folkbiblioteken i framtiden troligen kommer ha olika inriktningar och profiler.
- Mer utbildning mindre folkbildning. Behovet att få stöd i utbildning blir allt större då fler och fler användare deltar i någon form av utbildning. Detta förändrar bibliotekarierollen och ställer nya krav på folkbibliotekets tjänster och utbud. Söderberg menar att detta kan komma att förändra folkbibliotekets position i samhället. (Söderberg 2004:23)

1.7 Disposition

För att underlätta läsningen och ge en översikt över uppsatsens olika delar följer här en kortfattad redogörelse av innehållets upplägg. I det här kapitlet har jag presenterat en inledning där jag redogjort för uppsatsens problemområde, syfte och frågeställningar, tidigare forskning, det material jag avser analysera samt några nödvändiga definitioner.

I kapitel två följer en genomgång av diskursanalys som är uppsatsens teori och metod. En beskrivning av diskursanalysens utgångspunkter följs av mitt teoretiska perspektiv och hur det kommer tillämpas genom mitt analysverktyg.

Kapitel tre utgörs av ett försök att utifrån litteratur inom det biblioteks- och informationsvetenskapliga området beskriva och kontextualisera de olika strömningar av idéer som funnits inom institutionen under dess historia. Med kapitlet avser jag att ge en översikt av olika konflikter på området men också att lokalisera de diskurser som kommer utgöra uppsatsens diskursordning.

I kapitel fyra presenteras diskursordningen. Denna innehåller de två diskurser, marknadsdiskursen och demokratidiskursen, som senare kommer vara föremål för min analys.

I det femte kapitlet kombineras resultatredovisningen med min analys och jag presenterar även slutsatserna på mina frågeställningar. En beskrivning av de uttryck för diskurserna inom min diskursordning som jag finner i de utvalda artiklarna följs av en analys hur dessa två diskurser samverkar och står i konflikt med varandra.

Uppsatsens sjätte och sista kapitel utgörs av en slutdiskussion där jag diskuterar mitt analysresultat i relation till bland annat uppsatsens syfte och tidigare forskning.

2 Teori och metod

I uppsatsen utgör diskursanalys både teori och metod. Det här kapitlet inleds med en redogörelse för mina diskursteoretiska utgångspunkter och min positionering inom detta fält. Därefter följer en genomgång av det metodologiska tillvägagångssätt och det analysverktyg som jag kommer använda.

2.1 Grundläggande utgångspunkter

Inom diskursteorin finns det olika förgreningar men de har några gemensamma grundantaganden kopplade till socialkonstruktionismen och poststrukturalismen. Dessa traditioner utgör brokiga teoribildningar med tillhörande snåriga diskussioner om deras innehåll och samband och jag har inte för avsikt att här gå in i denna diskussion. Jag nöjer mig istället med att presentera en översikt med syftet att redogöra för de grunder jag kommer utgå från i min diskursanalys.

2.1.1 Socialkonstruktionism

Något förenklat kan man, enligt en sammanställning av Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips (2000:11-12), sammanfatta de viktigaste grunderna inom socialkonstruktionismen i fyra punkter. För det första förkastar man uppfattningen om att det finns en självklar kunskap och en objektiv sanning. Vår kunskap om världen är inte en spegelbild av verkligheten utan istället en produkt av de kategorier vi använder för att skapa en förståelse av den. För det andra är vår kunskap socialt och kulturellt präglad och därför ständigt i rörelse och ej bestämd på förhand av yttre förhållanden. För det tredje är vår kunskap kopplad till social interaktion och förändras och bevaras genom tillfällig konsensus eller strider om vad som för tiden ska anses vara sant eller falskt. Till sist innebär socialkonstruktionismen att man ser ett samband mellan kunskap och social handling, det vill säga att rådande kunskapsnormer utgör en ram för hur vi som människor kan handla och inte handla vilket betyder att våra verklighetsbilder får konkreta sociala konsekvenser.

2.1.2 Poststrukturalism

Denna teoribildning utgår från socialkonstruktionistiska premisser men specificerar dem genom att ge språket en central roll. Man ser språket som en struktur som filtrerar och bestämmer vår förståelse av världen. Att det finns en oberoende värld utanför språket förnekas inte men denna kan inte få någon betydelse utanför språkliga kategorier och strukturer. Utöver detta ger man språket i sig en konstituerande karaktär. Det formar och skapar alltså verkligheten, sociala identiteter och relationer snarare än att verka som ett passivt instrument för att förmedla och kommunicera givna bilder och fakta.

Förändringar till följd av strider i språket och i befintliga diskurser förändrar även det sociala (Winther Jørgensen & Phillips 2000:15).

Poststrukturalismen ser, precis som strukturalismen, språket som ett nätverk av tecken där varje sådant får sin betydelse genom att skilja sig från andra tecken. Men medan man inom strukturalismen anser att varje tecken har en fast plats i relation till andra tecken inom den övergripande strukturen menar man inom poststrukturalismen att tecknen ständigt flyter och att betydelsen och därmed tecknens förbindelser till varandra förändras. Man anser att tecknens betydelse skiftar beroende på vilka tecken de kopplas ihop med. Ord betyder olika saker i olika sammanhang och det finns inte ett givet betydelsesystem utan istället olika mönster som skiftar i olika diskurser (Winther Jørgensen & Phillips 2000:15-18).

Inom diskursanalys fokuserar man på hur dessa relationer mellan tecken glider och hur betydelser skiftar. Gemensamt för alla diskursteoretiska perspektiv är att man ser den språkliga interaktionen i tal och skrift som orsak till förändringar i språkets struktur. De kommunikativa händelserna skapar nya strukturer och befäster gamla genom att de reproducerar eller förändrar den givna struktur vilka de förhåller sig till. Det intressanta är därför enligt diskursteorin att identifiera och undersöka de konkreta kontexter där språkets betydelser sätts i gungning.

2.1.3 Sambandet mellan diskurs och verklighet

En skillnad mellan olika perspektiv inom diskursteorin är den diskussion som representerar olika sätt att förhålla sig till orsak och verkan och med detta i vilken grad man erkänner språkets inverkan på verkligheten, det vill säga hur långt man väljer att tolka poststrukturalismen. Den centrala frågan blir då om diskurser konstituerar verkligheten eller om det är verkligheten som konstituerar diskurserna. I den diskursteoretiska litteraturen brukar man placera Ernesto Laclau och Chantal Mouffe i det läger som menar att diskurser konstituerar verkligheten och att inget omvänt förhållande råder (Winther Jørgensen & Phillips 2000:25-26). Detta eftersom de inte gör någon skillnad på diskursiv praktik och social praktik eller andra fysiska (ickediskursiva) fenomen. Laclau och Mouffe menar att våra ickespråkliga handlingar också måste inbegripas i diskursbegreppet eftersom dessa handlingar inte kan utföras utan den diskursiva förståelseram som styr det sociala. Vad gäller fysiska ting som en sten eller ett träd så finns de visserligen utanför diskurserna men så fort de blir kända för människan placeras de i en språklig struktur som bestämmer hur vi ska tolka och använda dem (Winther Jørgensen & Phillips 2000:41-42). Allt kan och bör därför enligt Laclau och Mouffe studeras genom språket eftersom det är just i språket allt hamnar i ett sammanhang som går att förstå.

Norman Fairclough, en annan diskursteoretiker som bland annat är känd för sin *kritiska diskursanalys*, har en annan uppfattning och anser att språket visserligen är en viktig aspekt i konstituerandet av verkligheten men att det även måste tas hänsyn till det omvända, att det finns ickediskursiva fenomen som bidrar till att konstituera språket. Språket och verkligheten står därmed i en dialektisk relation där de båda såväl konstituerar som konstitueras. Fairclough positionerar sig därmed hos dem som menar att diskursanalysen inte ensamt kan förklara allt och att man måste använda andra

teorier, exempelvis sociologiska, för att kunna analysera de ickediskursiva fenomen som inte kan analyseras diskursivt. Han menar vidare att om man som Laclau och Mouffe anser att diskurser bara konstituerar och ej konstitueras så är det i stora drag samma sak som att säga att världen och de sociala sammanhangen bara formas av fria idéer i människors huvuden (Winther Jørgensen & Phillips 2000:67-68).

2.2 Mitt diskursteoretiska perspektiv

Relationen mellan diskurs och verklighet utgör en grundläggande konflikt som man måste ta hänsyn till. I denna problematik positionerar jag mig hos Fairclough. Han menar att man med Laclau och Mouffes perspektiv lätt hamnar i ett idealistiskt fack där man tillskriver människors fria vilja och oberoende av strukturer för stort värde och därmed missar det kontextuella sammanhang som finns utanför diskurserna (Fairclough 2003:8). Jag ser därför en poäng i att som Fairclough göra en distinktion mellan diskursiva och ickediskursiva fenomen samt att ha som utgångspunkt att dessa två står i en dialektisk relation med ömsesidig påverkan. De idéer som kommer till uttryck i diskurser är enligt mitt synsätt viktiga faktorer för hur världen formas men de former som världen antar sätter i sin tur begränsningar och påverkar de diskurser som verkar inom formen. Fairclough framhåller också här att konsekvensen av detta blir att olika diskurser, i ett givet sammanhang med specifika kontextuella ickediskursiva strukturer, har olika förutsättningar att påverka och få genomslag (Fairclough 2003:8).

Syftet med den här uppsatsen är att analysera text. Analysen utgår från att utifrån texter från biblioteksrelaterade tidskrifter tolka och skapa en förståelse för de förhållningssätt och konflikter som utmärker de resonemang som förs inom folkbiblioteksvärlden vad gäller denna institutions funktion gentemot samhälle, marknad och demokrati. Med detta kommer jag alltså inte beröra hur verkligheten faktiskt ser ut på detta område utan enbart hur denna tolkas och framställs i de texter jag avser analysera. Frågan om hur verkligheten formar diskurserna är alltså lämnad därhän. Detta gör att det kan tyckas onödigt att visa var jag ställer mig i frågan om huruvida all social praktik är en del av diskursen eller om det går att tala om något ickediskursivt. Anledningen till att jag gör detta ändå är bland annat att jag vill visa att jag inte ser detta som en fullständig analys som tar hänsyn till samtliga faktorer, utan att jag är medveten om att jag genom analysen inte kan säga särskilt mycket om varför situationen ser ut som den gör. Jag är med andra ord öppen för att där kan finnas ickediskursiva fenomen i verkligheten som skulle kunna bidra till att förklara varför diskurserna ser ut som de gör. Dessa frågor ligger dock utanför mitt syfte som är begränsat till en beskrivande och tolkande nivå. Jag har begränsat mig till att försöka förstå folkbibliotekets ideologiska utveckling genom att undersöka uttrycken för den ideologiska självförståelsen inom institutionen, hur denna ser ut idag och kan tänkas forma folkbiblioteket i framtiden.

Det krävs även en medvetenhet om förhållandet mellan diskurs och verklighet då ett analysinstrument ska konstrueras. Risken är annars att analysinstrumentet innehåller motsättningar. Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips (2000:142) menar att man kan basera sin diskursanalys på en kombination av olika perspektiv med utgångspunkt i vad som bäst tjänar det syfte man har med sin studie. Men eftersom diskursanalys är både teori och metod måste man se till att den lösning man väljer inte

innehåller motstridiga ansatser (Winther Jørgensen & Phillips 2000:10). I mitt fall rör det sig om att översätta de teorier som jag hämtar från Laclau och Mouffe i den bemärkelsen att de endast inbegriper text och hålls utanför det ickediskursiva. Laclau och Mouffe menar att den diskursiva kampen sker genom hela samhället och inte påverkas av något ickediskursivt eftersom något sådant inte finns. Men då jag i enlighet med Fairclough menar att man bör skilja på det diskursiva och det ickediskursiva så kommer jag att applicera Laclau och Mouffes teori endast på det textmässiga planet. Laclau och Mouffes teorier är generellt utvecklade för att gälla allt socialt samspel och är därför relativt abstrakta och saknar praktiska väldefinierade verktyg för textanalys. Hos Fairclough går det dock att finna specificerade analysverktyg för just textanalys eftersom han menar att det är just text som diskursanalysen bör och kan analysera. Anledningen till att jag använder mig av Laclau och Mouffes teori är att jag tycker att den är den bäst utvecklade för att förstå konflikter mellan diskurser och jag ser alltså inget problem med att använda mig av denna då jag endast använder den på textnivå.

Sammanfattningsvis kommer min diskursanalys att innehålla följande teoretiska och metodologiska perspektiv:

- Jag kommer att använda mig av Laclau och Mouffe för att utveckla ett teoretiskt konfliktperspektiv på hur diskurser är uppbyggda samt hur de samverkar.
- Därefter kommer jag använda mig av Fairclough för att utveckla ett analysverktyg som gör det möjligt att analysera texterna systematiskt.

2.2.1 Konfliktteori

Laclau och Mouffe är inspirerade av den konfliktteori som utvecklades av den italienska marxistiska teoretikern Antonio Gramsci på 1930-talet. Gramsci menade att den linjära historiesyn som under hans tid präglade marxismen och som såg arbetarklassen och det civila samhället som en självklar gemenskap var falsk. Istället för att se civilsamhället som en plats där gemenskap och konsensus råder såg Gramsci denna sfär som en plats för ständiga konflikter och ställningskrig för diverse sociala motsättningar (Gustavsson 2004:165). Det ständiga ställningskriget mellan olika intressen är något som har en självklar plats i samhället. Visserligen kan konflikterna vara mindre då en samstämmighet råder, men samstämmigheten kan inte tas för given då nya och gamla konflikter ideligen hotar. Centralt i denna teori var, enligt Gramsci, hegemonibegreppet. Hegemoni betecknar det tillstånd som vid en tidpunkt i ett samhälle bestämmer vad som är givet och självklart och med detta vilka försanthållanden som fått så stort fotfäste att de inte ifrågasätts (Gustavsson 2004:166). Detta kan kopplas till poststrukturalismen som ser en liknande kamp inom språket och Laclau och Mouffe har i sin diskursanalys också hämtat inspiration från Gramscis hegemoniteori. De sätter fokus på diskurser och den ständiga kampen om betydelsebildning mellan dessa. Alla diskurser strävar enligt dem efter hegemoni, det vill säga att de låser fast ett specifikt betydelsesystem och utesluter alla andra. Det sker eftersom det i språket finns ett överflöd av betydelser och att det därför krävs ett stopp i detta flöde för att vi ska kunna förstå något och ge mening åt begrepp. Att låsa ute alternativa synsätt och ge betydelse åt något genom att skilja det från något annat kallar Laclau och Mouffe *differentiell positionering*. Diskurser kan därför ses som bestämda system av differentiella positioner. De rådande systemen är dock ständigt hotade av att överflödet av betydelse tar sig in och förändrar dem. Detta

sker genom så kallad *artikulation*, vilket är ett begrepp som samlar all praktik, exempelvis inom tal och skrift, som sätter olika begrepp i relation till varandra och därmed antingen utmanar eller förstärker den rådande betydelsefixeringen (Winther Jørgensen & Phillips 2000:33-35). Artikulationer är med andra ord den diskursiva kampens praktiska uttrycksform. I min uppsats kommer mina utvalda texter vara just artikulationer.

En diskurs som är helt sluten och har total hegemonisk status kan tyckas existera vid en viss tid men i det långa loppet finns inte ett sådant stabilt tillstånd enligt Laclau och Mouffe. I varje form av artikulation riskerar betydelsystemen att rubbas och därför kan ett slutgiltigt maktförhållande inte existera (Winther Jørgensen & Phillips 2000:34). Det är här tydligt att Laclau och Mouffe politiserar diskurserna och språket. Politik för dem är inte parlamentarisk partipolitik utan just kampen om betydelser som pågår inom och mellan diskurser där det pågår ständiga försök att fixera ett betydelsystem och stänga ute alla andra. När en diskurs lyckats fastställa ett särskilt betydelsystem som stängt ute alla andra möjliga tolkningar och därigenom får något att verka naturligt till den grad att det knappt blir ifrågasatt och uppfattas som oföränderligt så har det upprättats en tillfällig hegemoni. Denna hegemoni producerar då en objektivitet som döljer alla alternativa möjligheter och denna objektivitet är enligt Laclau och Mouffe synonymt med ideologi (Winther Jørgensen & Phillips 2000:43-44). Här är det relevant att föra in Laclau och Mouffes maktbegrepp som utgår från Foucaults teori om att makt snarare än att vara något som A utövar över B istället är något produktivt som bidrar till att skapa hela den sociala världen. Det är maktkampen genom diskurser som avgör vilken kunskap vi har, våra identiteter och relationer. Makten skapar en bestämd värld och stänger ute alternativa världar i en ständig konflikt med diverse uttryck för motmakt. Objektivitet och därmed ideologi är med andra ord ”avlagrad makt där spåren av makt har utplånats, där man alltså glömt bort att omvärlden är politiskt konstruerad” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:44-45). Laclau och Mouffes konfliktteori är viktig i uppsatsen eftersom det är utifrån den jag kommer tolka diskursernas samspel i texterna.

2.2.2 Diskursens struktur

Varje artikulation försöker skapa ordning i ett överflöd av betydelser genom att reproducera eller förändra teckens inbördes relationer i diskurser. De strävar efter att upprätthålla differentiella positioner och logiken det bygger på är att fenomen och ting bara kan få sin betydelse genom att skilja sig från något annat. Laclau och Mouffes beskrivning av diskursers strukturella uppbyggnad ger viktiga begrepp för att förstå var och hur denna kamp förs.

Diskurser består av inbördes relaterade tecken som ger betydelse åt varandra. Vissa tecken är emellertid viktigare än andra och de mest centrala och privilegierade tecknen, vilka diskurser i stora drag är organiserade kring, kallar Laclau och Mouffe för *nodalpunkter*. Nodalpunkter är viktiga att hitta då man ska identifiera en avgränsad diskurs. Diskurser innehåller också tecken som i olika grad är öppna för glidande betydelser. De tecken vars betydelse är fixerad kallas *moment* och de som är öppna för olika betydelser kallas *element*. Element som i särskilt hög grad är öppna för olika betydelser benämns av Laclau och Mouffe som *flytande signifikanter*. Dessa är viktiga att identifiera då man, som jag, är intresserad av konfliktpunkter eftersom det är just runt

de flytande signifikanterna som de största kamperna sker (Winther Jørgensen & Phillips 2000:33-35). Nodalpunkter är sällan moment då de i sig är relativt intetsägande och behöver kopplas ihop med andra tecken för att få sin betydelse. Ett begrepp kan med andra ord vara nodalpunkt och flytande signifikant samtidigt och därför kan det vara en idé att förtydliga skillnaden. Nodalpunkter hänvisar till en term som fungerar som grundläggande identifiering av en särskild diskurs medan flytande signifikant hänvisar till kampen som sker mellan olika diskurser som syftar till att ge betydelse åt viktiga termer.

Tecken får som sagt sin betydelse genom att skilja sig gentemot vissa tecken och kopplas ihop med andra. Relationerna fastställs i *ekvivalenskedjor* (Winther Jørgensen & Phillips 2000:52). Det är i ekvivalenskedjorna som tecken får sin mening och betydelse. Det kan ske genom att hänvisa till olikhet eller skillnad, att visa vad något inte är. Det kan också ske genom att hänvisa till ekvivalens, att koppla ihop två saker i ett specifikt avseende och därmed upphäva skillnaden (Fairclough 2003:100). I en diskursanalys är det centralt att identifiera regelbundenheter i ekvivalenskedjornas uppbyggnad och därmed hur tecknen systematiskt relateras till varandra på ett bestämt sätt, speciellt i de fall där nodalpunkterna är inblandade.

2.2.3 Det kritiska perspektivet

Enligt Winther Jørgensen och Phillips finns det, trots olika strömningar inom diskursteorin, ett gemensamt drag av att man uppfattar diskursanalysen som kritisk. De menar att man på olika sätt vill kritisera ”orättvisa samhällsförhållanden och försöka rätta till dem”. Forskningen syftar därmed till förändring av något slag (Winther Jørgensen & Phillips 2000:150-152). Den kritiska aspekten kan utformas på olika sätt beroende på vilka perspektiv man väljer. Det kritiska perspektivet utgår i den här uppsatsen från Faircloughs begrepp kritisk *språkmedvetenhet* samt Laclau och Mouffes begrepp *radikal demokratisk politik*.

De två begreppen innehåller liknande resonemang. Utgångspunkten är att diskurser som innehar en hegemonisk status av något slag producerar självklarheter och låser ute diskussioner om olika alternativ. När konfliktpunkterna är låsta finns inte något utrymme för diskussioner om rådande förhållanden är rimliga eller ej vilket ses som ett demokratiskt problem (Winther Jørgensen & Phillips 2000:151). Diskursanalysen bör därmed, enligt Fairclough, vara kritisk i betydelsen att den förflyttar resonemang från det objektiva till det politiska, eller annorlunda uttryckt från det självklara till något man kan vara för eller mot (Winther Jørgensen & Phillips 2000:151). Att göra det självklara ”exotiskt” är själva kärnan i Faircloughs kritiska språkmedvetenhet.

Laclau och Mouffes menar att diskursanalysen bör främja en *radikal demokratisk politik*. Detta ska göras genom att man som forskare påvisar diskursers blinda fläckar vars reproducering innebär att andra tolkningar och konstruktioner av verkligheten utesluts. Syftet är, precis som i Faircloughs kritiska språkmedvetenhet, att öka möjligheterna för människor att välja mellan olika betydelsesystem (Winther Jørgensen & Phillips 2000:151-152).

Det kritiska perspektivet innebär därmed inte att kritiken kommer följas av min åsikt om hur ett visst förhållande istället bör vara. Det skulle strida mot den socialkonstruktionistiska idén om att det inte finns några objektiva sanningar. Istället syftar det kritiska perspektivet till att visa att det finns konkurrerande alternativ där förhållanden eventuellt framställs som självklarheter. I detta är det centralt att lokalisera de punkter där en eventuell konflikt är låst och därmed göra det möjligt att öppna upp konflikten och därmed initiera en diskussion huruvida förhållanden bör betrakas som rimliga eller om det finns bättre alternativ till det rådande.

2.3 Analysverktyg

Närmast följer en beskrivning av de verktyg som används i analysen. Dessa utgår från Fairclough. Han har utvecklat en mängd tekniker och begrepp för att lingvistiskt analysera enskilda texter, något som Laclau och Mouffe inte gjort i samma utsträckning då deras teorier är mer generella och handlar om mer än bara text. Jag använder mig av de verktyg vars syfte kan relateras till min problemformulering, det vill säga de som är konstruerade för att identifiera och analysera konfliktpunkter i text.

2.3.1 Diskursordning

Fairclough menar att konstruktionen av en *diskursordning* är användbar i en diskursanalys, vilket även Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips framhåller i sina exempel på hur man kan använda sig av ett integrerat diskursteoretiskt angreppssätt. En diskursordning är en beteckning för ett fält som olika diskurser strider inom. Laclau och Mouffe har inget begrepp för detta då de istället menar att en diskurs står i relation till allt överflöd av betydelse som finns utanför diskursen. Detta överflöd av betydelse kallar de för det diskursiva fältet. Det är emellertid mycket abstrakt, det innehåller ju alla betydelser som en diskurs stänger ute, och därför kan Faircloughs diskursordning ses som ett användbart analytiskt begrepp som finns mellan diskursbegreppet och det diskursiva fältet. Det öppnar för möjligheten att avgränsa fältet och välja ut ett specifikt område för analysen (Winther Jørgensen & Phillips 2000:34). Diskursordningen hjälper också i analysen genom att den pekar ut en specifik bakgrund att relatera texterna till. Det är här viktigt att påpeka att diskursordningen inte är en analys i sig utan istället ett hjälpmedel för analysen. Den skapar alltså en ram att arbeta inom och något att jämföra analysmaterialet med. Jag har valt att låta folkbibliotekets ideologiska utveckling utgöra min diskursordning och de diskurser som strider inom denna har jag identifierat som demokratidiskursen och marknadsdiskursen.

2.3.2 Betydelsebärande relationer inom texter

I diskurser organiseras begrepp i ekvivalenskedjor där de får betydelse genom att relateras till andra begrepp. Dessa finner man genom att se vilka regelbundenheter det finns vad gäller de begrepp som de valda nodalpunkterna tenderar att kopplas ihop med. Här gäller det att vara uppmärksam på de meningsbärande relationernas karaktär och Fairclough skiljer därför på *additiva*, *kontrastiva* och *elaborativa* relationer. Additiva relationer kommer till uttryck då man kopplar ihop två ord eller satser och detta sker vanligtvis genom ett ”och” i meningen. Skillnaden mellan de två luckras då upp genom att man gör dem ekvivalenta. Motsatsen är kontrastiva relationer där ord och satser

istället skiljs åt vilket tillför en meningsbärande skillnad. Detta visas i texten av bland annat "...och inte", "snarare än..." eller "men istället...". Elaborativa relationer består i sin tur av att en sats omformulerar, specificerar eller exemplifierar en annan (Fairclough 2003:89-91). Ett exempel skulle kunna vara "jag åker på semester imorgon – jag ska då åka till Prag och sedan fortsätta ned till Barcelona".

Medan relationerna ovan behandlar hela meningar och satser kan man också analysera relationer mellan specifika ord eller begrepp genom att se hur de implicit eller explicit relateras till andra ord. I olika diskurser har termer olika betydelser, vilket också får konsekvenser för hur man väljer att relatera begrepp till varandra. Detta förekommer också inom diskurser men då vanligtvis i mindre utsträckning. Man kan här urskilja *synonymi*, *hyponymi* och *antonymi* vilka visar olika relationsmönster. Behandlas två termer som samma sak är relationen en synonymi medan en antonymi istället hänvisar till en relation där det råder ett motsatsförhållande termerna emellan. En hyponymi är en relation där man tillskriver en term ett hierarkiskt släktskap med en annan term (Fairclough 2003:130). I artikulationer framställs ofta dessa relationer som självklara och uttrycks därför inte explicit, och därav består arbetet med att hitta dem i att tolka vad som i texten framstår som självklart. Fairclough ger ett exempel med följande citat: "But (globalisation) is also a demanding process, and often a painful one. Economic progress has always been accompanied by destruction of obsolete activities and creation of new ones" (Fairclough 2003:236). Globaliseringen framställs här som synonym med ekonomisk framgång. Det kan även tolkas som att globalisering är en hyponym, en underordnad term, gentemot ekonomisk framgång. Det är emellertid klart att dessa två termer står i en meningsbärande relation där de inbördes inkluderas i betydelsebildningen. Indirekt säger texten därför också att en globaliseringskritiker rimligtvis måste vara kritisk mot ekonomisk framgång.

2.3.3 Betydelsebärande relationer mellan texter

Teknikerna ovan syftar till att vara ett verktyg som underlättar att hitta samband mellan de ord som används och hur de tekniskt sätts ihop för att skapa mening i den specifika texten. De är med andra ord både ett hjälpmedel för att finna ekvivalenskedjor och för att tolka dessa som inslag från olika konkurrerande diskurser. Det behövs dock också verktyg för att kunna analysera hur tillslutna diskurserna är, i vilken grad de lyckas i sin strävan efter hegemoni och hur inflödet av betydelsebildning från andra texter ser ut. Här för Fairclough in begreppen *intertextualitet* och *antaganden*.

Intertextualitet hänvisar till när texter explicit släpper in andra texter i texten genom citat eller sammanfattande redovisningar och hänvisningar till en annan författare. Intertextualitet släpper på ett direkt sätt in andra influenser i en text, varför man också kan säga att det öppnar för olikheter. Det behöver givetvis inte vara så. Det varierar beroende på vilket sätt man använder de andra texterna i texten och det kan därför också fungera som en förstärkning av ett resonemang, särskilt i de fallen där intertextualiteten släpper in texter som tillhör samma diskurs. Generellt menar Fairclough dock att en hög intertextualitet ofta får konsekvensen att den öppnar och släpper in olikheter i texten (Fairclough 2003:41).

Antaganden bidrar motsatt till att reducera olikheter. De kan också kopplas till vad som skrivits i andra texter men skillnaden är att källorna inte redovisas. Antaganden har som funktion att ta en förförståelse för givna och förutsätter att saker och ting är på ett visst sätt. De strävar därför efter normalisering och universalitet av det de för fram. Alla värdesystem har tillhörande antaganden som ofta härstammar från en specifik diskurs. Genom att dessa antaganden implicit tas för givna etableras de i vad som kan kallas ”det sunda förnuftet”. I diskursers strävan efter hegemoni har därför antaganden en viktig ideologisk funktion (Fairclough 2003:55-58).

2.3.4 Legitimeringsstrategier

Det sista steget i mitt analysverktyg är att införa några begrepp som är till hjälp i analysen av diskursernas hegemoniska strävan. Denna strävan pågår ofta i det dolda genom vad Fairclough kallar antaganden. Antaganden hänvisar ofta inte till något utan framställs som om de vore universella, naturliga och självklara. Ju mer hegemonisk en diskurs är desto mindre behöver den legitimera sig. Diskurser som inte har hegemonisk status behöver dock legitimera sina antaganden tydligare. Därför är det centralt att vara uppmärksam på de strategier som texterna använder för att legitimera sina betydelser. Fairclough har delat in strategierna i *auktoritet*, *rationalitet*, *moral* och *mythopoesis* (Fairclough 2003:98-99). Dessa hänger på många sätt samman och kombineras ofta.

Den vanligaste strategin är att hänvisa till rationalitet. Här kan det dock vara viktigt att skilja på olika rationalitetsformer, och Fairclough poängterar särskilt den distinktion mellan instrumentell målrationalitet och kommunikativ värderationalitet som Habermas uppmärksammar (Fairclough 2003:99).

Att legitimera ett antagande genom att hänvisa till en auktoritet kan innebära olika saker beroende på vilken auktoritet som passar i den givna situationen. Exempel på olika auktoriteter kan vara tradition, vanor, eller en inflytelserik person inom en institution. Det kan också kombineras med rationalitet då man exempelvis hänvisar till det allmänna förnuftet som auktoritet. Auktoriteten utgörs då av det naturliga och självklara. Mythopoesis är en strategi som utgår från ett narrativ, en berättelse i texten. Det målas upp en bild och sedan utgår man från denna i det vidare resonemanget. Ett exempel är när en text använder följande upplägg: ”informationssamhället innebär A och vi måste därför göra B för att uppnå C”. Strategin är vanlig och resulterar ofta i att en text, som i exemplet ovan, uttrycker att det inte finns något alternativ till det man föreslår i relation till narrativet man målat upp. Detta brukar i internationell litteratur förkortas som ”the TINA-principle” (There Is No Alternative). Den sista legitimeringsstrategin, moral, hänvisar direkt till ett värdesystem (Fairclough 2003:99). Moral kombineras i regel med andra legitimeringsstrategier. Det moraliska kan exempelvis vara auktoriteter som naturen eller tradition, men det kan också vara hänvisat till moralen i sig, till exempel det goda. Som jag redan påpekat flyter legitimeringskriterierna ofta in i varandra.

2.4 Om validitet och reliabilitet

Forskarens roll i en kvalitativ undersökning vars syfte är att analysera och tolka text är givetvis problematisk, vilket jag är medveten om. Eftersom varje människa är unik i

bemärkelsen av bakgrund, erfarenheter, förförståelse med mera är det sannolikt att olika personer gör olika tolkningar på samma material även om de använder samma metod och tillvägagångssätt. Forskningsprocessen färgas av forskarens egen förförståelse och de slutsatser som dras måste därför ses som *en* möjlig tolkning bland andra möjliga. Genom begreppen *reliabilitet* och *validitet* kan detta problem belysas.

Validitet belyser i en kvalitativ studie hur väl man besvarar den fråga man verkligen avser att besvara. Här har analysinstrumentet en central plats eftersom dess utformning i stora drag bestämmer hur väl man kommer lyckas med detta men även forskaren själv bör validitetsbedömas efter sin förförståelse på området då även den påverkar förmågan att tolka fram ett välgrundat svar på en fråga (Bergström & Boréus 2005:34-35). Ett sätt att i forskningsprocessen gå bortom sin egen förförståelse och de självklarheter man själv producerar är att som Winther Jørgensen och Phillips menar vara medveten om problemet och i högsta möjliga grad ”ställa sig främmande inför materialet”. Det innebär att man håller borta sina egna värderingar från analysen så gott det går genom att se det material man avser analysera utifrån en bestämd och noga avgränsad teori (Winther Jørgensen & Phillips 2000:28-30). På så sätt är det möjligt att nå en hög grad av genomskinlighet i forskningen. Min utgångspunkt är att genom uppsatsen vara noga med detta och så långt det går ”främmandegöra” och vara medveten om min egen roll.

Reliabilitet är också ett problematiskt begrepp inom kvalitativ forskning. Traditionellt har man använt begreppet i kvantitativa sammanhang för att bedöma hur pass korrekt någon mäter ett fenomen. Reliabiliteten ska kunna testas genom att flera olika personer ska kunna komma fram till samma resultat om de använder sig av samma tillvägagångssätt. Vid kvalitativ forskning bedömer reliabiliteten snarare hur noggrant man går tillväga vid tolkningen. Detta blir problematiskt vid ett reliabilitetstest då det inte är särskilt sannolikt att olika personer som använder samma tillvägagångssätt vid analysen kommer tolka resultatet likvärdigt. Eftersom reliabiliteten aldrig kan bli fullständig är det därför särskilt viktigt att man i en kvalitativ studie är mycket noggrann med att visa exakt hur man går tillväga och att man använder en välgrundad argumentation. Detta kräver ett väl beskrivet analysinstrument som berättar för läsaren hur man går till väga i analysen. Tolkningarna bör även underbyggas med rikliga citat och referat, för att läsaren tydligt ska kunna se vad man bygger tolkningarna på (Bergström & Boréus 2005:35-36). Min förhoppning är att det analysinstrument jag konstruerat tillsammans med mina valda citat utifrån analysmaterialet skapar en god genomskinlighet för läsaren.

3 Folkbiblioteksideologi under ett sekel

Här följer en genomgång av litteratur som behandlar folkbibliotekets idéutveckling och institutionens självbild genom historien. Kapitlet är viktigt i många avseenden. För det första ger det en översikt över komplexiteten i de olika synsätt som funnits vad gäller det svenska folkbibliotekets roll i samhället. Det ger en förförståelse som är nödvändig för att kunna tolka dagens konflikter. För det andra blir det utifrån dessa nedslag i historien möjligt att skapa en kontextuell ram att utgå ifrån i diskursordningen. Det är utifrån denna ram jag i nästa kapitel identifierar diskurserna som kommer vara föremål för uppsatsens analys.

Inledningsvis presenteras en översikt över det moderna svenska folkbibliotekets uppkomst samt de idéer institutionen då utmärktes av. Därefter följer en tematisk indelning av de förskjutningar och rollkonflikter som enligt litteraturen varit mest framträdande under seklet. Tiden mellan 1900 och 1970 beskrivs översiktligt medan den aktuella perioden behandlas mer ingående. Anledningen är att de förändringar som skedde runt 1980 som står i centrum för uppsatsen och att de av denna anledning bör prioriteras högre.

Litteraturen jag använder mig av här är främst Joacim Hanssons två böcker *Det lokala folkbiblioteket – förändringar under hundra år* och *Om folkbibliotekets ideologiska identitet*, men också Jan Ristarps och Lars G Anderssons *Mitt i byn! Om det moderna folkbibliotekets framväxt*. Den mer aktuella tiden har dock kompletterats med Geir Vestheim, Ruth Rikowski och Dorte Skot-Hansen.

3.1 1900 - 1970

3.1.1 Det svenska folkbibliotekets uppkomst

1900-talets början anses av många vara ett viktigt skede för uppkomsten av det moderna svenska folkbiblioteket. Tiden dessförinnan, under 1800-talets andra hälft hade två motsatta bibliotekstraditioner etablerats. Den ena traditionen utgjordes av de så kallade sockenbiblioteken som finansierades av staten men som drevs av det lokala prästerskapet i syfte att föra ut litteratur med religiösa värderingar till befolkningen. Parallellt med dem utvecklades också folkrörelsebiblioteken som i huvudsak drevs av fackföreningar, andra arbetarorganisationer samt nykterhetsrörelsen. Medan sockenbiblioteken lät den religiösa ”uppbyggelselitteraturen” stå i centrum för verksamheten inriktade sig folkrörelsebiblioteken istället på ekonomi och

samhällsfrågor i syfte att bilda sina medlemmar så att dessa kunde bli aktiva och demokratiskt delaktiga medborgare (Hansson 2005:19-20).

Under 1910-talet uppkom emellertid det statligt finansierade folkbiblioteket som riktade sig till hela befolkningen genom bland annat fria boklån, läsplatser och läsfrämjande verksamhet för barn. De gamla folkrörelsebiblioteken som nu blev statsbidragsberättigade omvandlades till folkbibliotek och ansvaret för de nya biblioteken delades av kommunerna och folkrörelserna. Folkbiblioteken fick med detta en prägel av folkrörelsekulturen (Hansson 2005:20; Ristarp & Andersson 2001:21).

3.1.2 Folkbildning

Rollen som folkbildningsorgan var stark vid etableringen och utgjorde en viktig bas för verksamheten under större delen av 1900-talet. Hur utmärkande folkbildningstraditionen var i de nya folkbiblioteken råder det dock delade meningar om. Hansson menar att folkrörelserna distanserades från folkbiblioteket då ansvaret och driften av institutionen i allt större utsträckning övertogs av kommunerna (Hansson 2005:21). Ristarp och Andersson ger folkbildningstanken en mer avgörande betydelse och menar att folkbiblioteket på många sätt mer eller mindre var en del av folkrörelsekulturen ända in på 1960-70-talen (2001:21-22). Såväl Hansson som Ristarp och Andersson behandlar dock folkbildningstraditionen som en viktig idéströmning i folkbibliotekets historia. Inom denna tradition formulerades bland annat ett tydligt demokratiskt uppdrag. Detta kan ses i relation till dåtidens liberala och socialistiska rörelser som bland annat inom partier och fackföreningar sökte efter en större maktbas för att flytta fram positionerna i det nya industrisamhället. Dessa rörelser utmärktes av ett stort intresse för folklig förankring och delaktighet varför man också såg bildningen som ett sätt att stärka den egna medvetenheten.

Ett exempel på hur folkbildningstanken senare levde kvar var den uppsökande verksamhet som skulle präglade det svenska folkbiblioteket starkt under 60- och 70-talen. Man ville då nå ut till människor även utanför de egna lokalerna och verksamheten fick en mer missionär framtoning. På 1970-talet nådde det uppsökande arbetet sin kulmen och man förgrenade in folkbiblioteken på såväl arbetsplatser som sjukhus och fängelser. Idén vilade på grunden att biblioteken hade ett ansvar att bilda underprivilegierade grupper som annars inte besökte biblioteken i särskilt stor utsträckning. Begreppet ”det sociala biblioteket” användes och bibliotekariernas arbetsplats var hela samhället (Hansson 2005:22-24).

3.1.3 Demokratifrämjande

Inom folkbiblioteket fanns det, enligt Ristarp och Andersson, under 1960-talet en livlig debatt om den egna verksamhetens demokratiska målsättning (Ristarp & Andersson 2001:59). Centrala kännetecken för diskussionerna var folkbildning och demokrati samt en vision om ett aktivt folkbibliotek. Ristarp och Andersson ger ett exempel från en typisk diskussion från denna tid där Ture Edbom, kommunalråd i Gävle, efterlyser ett politiskt aktivt folkbibliotek. Han är noga med att betona att den partipolitiska neutraliteten ska vara stark men att folkbiblioteket bör stärka den lokala demokratin genom att bland annat få fler att delta i samspelet, metodiskt ge röst och rum åt opinioner och genom att göra bibliotekens personal medvetna om de demokratiska

spelregler och innebörder som behövs för att erbjuda allmänheten teknik, information och rum för demokratiskt och politiskt arbete (Ristarp & Andersson 2001:22-23).

3.1.4 Formell utbildning och informell bildning

Under 40- och 50-talet var den svenska staten i full färd med att bygga upp en stark välfärdsstat och i denna strävan började folkbiblioteket enligt Ristarp och Andersson allt mer ses som en samhällsekonomisk resurs eftersom välfärdsprojektet krävde utbildade och kunniga medborgare som kunde utveckla industrin och ekonomin. Folkbibliotekets roll som stöd för den formella utbildningen betonades därför allt tydligare (Ristarp & Andersson 2001:22-23). Hansson beskriver med stöd från bland annat Angela Zetterlunds forskning att det under hela 1900-talet funnits en vision om att placera folkbiblioteket någonstans mellan folkbildningsområdet och den formella utbildningssektorn. Här har det dock pågått förskjutningar i olika riktningar under historien och förhållandet till båda sektorerna har varit problematiskt (Hansson 2005:22).

1946 startades, på initiativ av regeringen, en utredning som skulle kartlägga tillståndet i de svenska allmänna biblioteken. Resultatet presenterades som ett betänkande 1949 och rapporten fick stort inflytande på den följande folkbiblioteksutvecklingen. Själva syftet var ursprungligen att utreda om de ekonomiska anslagen behövde höjas men istället pekade den ut andra problem där det främsta var att folkbiblioteken inte ansågs nå ut till landets alla delar. Man efterlyste åtgärder för att alla medborgare skulle få möjlighet att låna litteratur för såväl studier som förströelse. Det poängterades tydligt att folkbibliotekets uppgift rymde två perspektiv. Dels skulle man se saken från låntagarens sida och ge denna möjlighet att lätt förse sig med litteratur oavsett om det gällde utbildning, arbete eller förströelse. Men man skulle också se saken från samhällets sida vilket motiverades med att det skulle ses som en demokratisk statsangelägenhet att låta medborgarna bilda sig eller ägna sig åt förströelse vid sidan om arbete och studier (Ristarp & Andersson 2001:31-34). Folkbiblioteken skulle, som man uttryckte det i utredningen, både stimulera landets utbildningsnivå och lägga grund för en livligare demokrati genom att främja det frivilliga kunskapsinhämtandet som ansågs generera mer bildade och aktiva medborgare.

3.1.5 Folkuppfostran

Utöver relationen mellan formell utbildning och fri bildning har det också, vilket Hansson påpekar, funnits ett synsätt som givit folkbiblioteket en mer konservativ roll. Denna roll, som hade en särskilt central plats i de gamla sockenbiblioteken, kan tolkas i ett maktkonserverande perspektiv. Hansson behandlar detta och hänvisar till att folkbiblioteket vid seklets början uppkom i ett samhälle där de konservativa fortfarande hade makten. Tiden präglades av social oro där främst arbetarklassen mobiliserade sig mot denna makt och därför hade man ett behov av institutioner som kunde stävja konflikterna. Det allmänna folkbiblioteket vars grundideologi var inkluderande kunde därför verka som ett försvar mot de exkluderande och konfliktorienterade perspektiv som fanns hos arbetarrörelsens uppdelning av samhället i klasser (Hansson 1998:142-143). I ett sådant perspektiv kan folkbibliotekets inkluderande karaktär och dess fokusering på att vara ett ställe där det allmänna ska råda ses som ett redskap för makten.

Det finns också inom folkbiblioteket en mer kulturkonserverativ och fostrande roll som går ut på att främja den goda smaken och moralen, vilket belyses i Hanssons redogörelse för vanliga begrepp under folkbibliotekets tidiga år. Exempel på sådana är medborgerlig fostran, duglighet och andlig hygien vilka alla ger uttryck för folkbibliotekets roll som förmyndare över vanliga medborgare (Hansson 1998:132). Detta kan även kopplas ihop med folkbildningstraditionen som utgörs av en central tanke att lära individer bli demokratiskt delaktiga medborgare. Här finns en paradox då det samtidigt inom folkbildningstraditionen poängterades vikten av den fria bildningen vilket i sig kan tyckas rimma illa med en missionerande förmyndarroll. Hansson framhåller dock att den konservativa traditionen varit förhållandevis svag inom det svenska folkbiblioteket i jämförelse med bland annat USA beroende på att folkbiblioteket här lyckats vara mer självständigt från makten. Han menar att det bland annat har visat sig genom att folkbiblioteket i Sverige ofta sett sig som bärare och förmedlare av det alternativa och subversiva samt som en motmakt mot kommersialismen (Hansson 2005:25-26).

3.2 1980 - 2007

3.2.1 Det nya samhället

Från 1980-talet och framåt genomgår samhället en resa bort från det traditionella industrisamhället till det som många benämner informationssamhället. Joacim Hansson påpekar att det finns olika sätt att definiera det nya och att det dessutom finns delade meningar om huruvida det innebär något helt nytt eller om det utgörs av samma struktur som tidigare men med nya redskap. Detta är en enorm diskussion i sig och jag nöjer mig därför med ta upp några aspekter i diskussionen kring informationssamhället. Jag kommer främst utgå från Joacim Hansson och den brittiska biblioteks- och informationsvetaren Ruth Rikowski. Fördelen med att basera skissen på forskare inom mitt eget ämne är att de har ett biblioteksperspektiv i sina analyser av informationssamhället.

Hansson inleder med att konstatera att samhällsomvandlingen inleddes i västvärlden då produktionen av varor överskred behoven och att det fick som följd att en minskad efterfrågan på arbetskraft inom varuproduktion uppstod. Samtidigt hade informationsteknologin börjat utvecklas explosionsartat vilket bidrog till att en ny form av kompetenser började efterfrågas på arbetsmarknaden. Information i sig blev en viktigare resurs på marknaden och förmågan att ta till sig kunskap och kunna hantera stora mängder information värdesattes högt. Företagen gick in i en fas där snabb innovationstakt, avancerad informationsteknologi och flexibilitet i produktionen av nya tjänster blev ett vinnande koncept och en nödvändighet om man ville klara sig i konkurrensen. Detta eftersom den hårdnande konkurrensen gav upphov till att människors efterfrågan ständigt ändrades och krävde individuellt inriktade tjänster. Företagen blev tvungna att anpassa sig till de allt mer föränderliga behoven och kraven från konsumenterna (Hansson 2005:12-13). Hansson målar här upp den bild av informationssamhället som innebär en ökad vikt av kunskapsbaserade tjänster och teknologisk utveckling.

Ruth Rikowski ger en annan bild av samhällsutvecklingen. Hon talar också om ett nytt informationssamhälle men ser detta som en del i en bredare förändring som kännetecknas som den globaliserade kapitalismen. Rikowski ser en utveckling där nationalstatens makt har minskat till förmån för internationella konstellationer såsom WTO, IMF och multinationella företag som handlar oberoende av statsgränser. Ett annat fenomen hon anser hänga ihop med borttagandet av gränser är vad hon kallar kapitalets expansion. Expansionen innebär att företagen i sin strävan efter att hitta nya marknader expanderar till nya områden och varufierar nya aspekter av det som utgör människans livsutrymme. Här kommer varufieringen av information in men också andra områden som exempelvis livsstilar (Rikowski 2005:12-13). Rikowski ser globaliseringen och det nya informationssamhället som ett nyliberalt projekt vars utgångspunkt är att nedmontera offentlig sektor och öppna upp marknader, låta kapitalet färdas ohämmat över olika gränser och minska statens kontroll och inflytande över dessa processer.

En sammanslagning av de bilder som här målats upp skulle kunna sammanfattas med att vi lever i ett nytt samhälle där individualism, flexibilitet, kunskap samt teknisk utveckling har ökat i betydelse och där dessutom kapitalets expansion till nya områden vad gäller information, kultur och det sociala livet är utmärkande. Folkbibliotekets relation till förändringarna beskrivs ofta som dramatisk. Hansson hänvisar bland annat till Manuel Castells teori om att dessa förändringar är lika omvälvande som de som skedde då det agrara samhället utvecklades till ett industrisamhälle. Grundläggande förändringar av den arten får enligt Castells stora konsekvenser för de institutioner som det gamla samhället var uppbyggt kring och Hansson ger som exempel hur kyrkan miste sitt inflytande och betydelse i samband med den industriella revolutionen. Hansson beskriver i sammanhanget en oro som härleds till frågan om folkbiblioteket har spelat ut sin roll i det nya samhället (Hansson 2005:14). Omvandlingen har hur som helst lett till att folkbiblioteket tvingats omdefiniera sin verksamhet och söka efter en ny roll. Jag kommer nu gå in på idéer och förändringar i synen på den egna rollen som utmärkt folkbiblioteket under denna tid.

3.2.2 Marknadsanpassning

En generell trend som präglat folkbiblioteket, liksom andra institutioner inom den offentliga sektorn, sedan 1980-talet är att man börjat tillämpa ett större marknadstänkande. Marknadsanpassningen har betraktats som svar på den svåra ekonomiska situationen men också som uttryck för en mer utbredd nyliberal ideologi. Den mest långtgående diskussionen har handlat om att lägga ut folkbiblioteken på entreprenad och att driva dem i privat regi för att öka effektiviteten och kunna lösa problemet med ständigt minskade kommunala anslag. Synsättet har inte slagit igenom i Sverige och privata folkbibliotek har varit och är fortfarande sällsynta. Ristarp och Andersson samt Hansson ser dock att man, trots att driften fortfarande sköts av offentlig sektor, börjat använda sig av strategier, begrepp och metoder hämtade från företagsekonomi och den privata sektorn. Kostnadseffektivitet, marknadsföring och synen på folkbiblioteket som en producent av servicetjänster och biblioteksbesökarna som kunder tas upp som exempel på detta (Ristarp & Andersson 2001:207, Hansson 2005:29).

En av de förändringar som beskrivs i litteraturen är den ökande individualiseringen som följdes av en uppfattning om att det inte längre var möjligt att tala om en genomsnittsanvändare. I den nya tiden lades ett större fokus på den enskilda individen på bekostnad av kollektiva gemenskaper med homogena intressen och behov. Istället började man arbeta för att varje folkbibliotek skulle få sin egen profil som på bästa sätt skulle svara mot de lokala behoven. Folkbiblioteket skulle anpassas till de lokala förhållandena och de allt mer flexibla och ombytliga individerna inom närsamhället, vilket krävde ökad betoning på att läsa av och analysera behoven kontinuerligt. Som konsekvens av detta blev det också, enligt Hansson, vanligare att man organiserade arbetet i projektform för att lättare kunna skifta fokus och anpassa sig till de behov som för tillfället gällde (Hansson 2005:30).

Man kan här göra en jämförelse med det äldre folkbiblioteket där man hade mer stabila och uniforma värderingar och tydliga mål kopplade till dem. Det finns en kontrast mot det nya synsättet som innebär en strävan att anpassa sig till en förändringsbenägen efterfrågan från enskilda individer. Ristarp och Andersson ger här exempel på att den tidigare synen som bestod i att erbjuda en kollektiv frigörelse genom bildning nu har försvunnit till förmån för en mer fragmenterad uppfattning om den egna rollen (Ristarp & Andersson 2001:204, 210). I förändringen ser de också en självuppfattning inom folkbiblioteket som blivit mer avpolitiserad. Den ökade inriktningen på att möta en föränderlig efterfrågan anses överskugga ideologiska diskussioner om folkbibliotekets roll för bland annat demokratin (Ristarp & Andersson 2001:235).

3.2.3 Ökat fokus på formell utbildning och tillväxt

En annan förskjutning i synen på folkbibliotekets roll är ett större fokus på den formella utbildningen. Hansson beskriver hur den ökade mängden vuxenstudier medfört att efterfrågan på studierelaterade tjänster skjutit i höjden och att folkbiblioteket i hög grad anpassat sig efter det på bekostnad av den fria bildningen. Detta kan i tider när ekonomin är beroende av att man visar sin nytta inför politiker vara ett effektivt sätt att visa hur folkbiblioteket bidrar till kunskapsutvecklingen i kommuner (Hansson 2005:36). Folkbiblioteken har även generellt börjat ta ett större ansvar för den ekonomiska tillväxten. Hansson diskuterar hur man på senare år har kunnat se hur folkbiblioteken utvecklat tjänster direkt till näringslivet med en motivering att man ska göra nytta för den kommunala tillväxten. Här är det bland annat företagshörnor som upprättats i syfte att hjälpa företag att nå kunskap om marknads- och branschrelaterade frågor. Han placerar också detta i en diskussion kring prioriteringar och menar att den här utvecklingen kan sättas i relation till ett minskat intresse för resurssvaga grupper och uppdraget att minska sociala skillnader (Hansson 2005:42-43).

En förändring som står i relation till de ovan beskrivna är att man från folkbibliotekets sida har lagt ökad tonvikt på information i förhållande till kultur som tidigare haft den högsta prioriteten inom institutionen. Folkbiblioteket betraktas allt mer som en serviceinriktad informationscentral man går till för att få hjälp med på förhand definierade studie- och arbetslivsrelaterade frågor (Hansson 2005:15). Strategin att rättfärdiga sin existens genom tjänster som syftar till att höja kunskapsnivån och tillväxten i kommunerna är alltså enligt både Hansson samt Ristarp och Andersson en tydlig trend idag.

3.2.4 Medel för systemintressen viktigare än livsvärldsförankrade mål

Geir Vestheim, en norsk forskare inom biblioteks- och informationsvetenskap, har undersökt det norska folkbibliotekets historia i studien *Fornuft, kultur og velferd*. De dagsaktuella ideologiska frågor som Vestheim identifierar hos det norska folkbiblioteket är även applicerbara på den svenska utvecklingen jag skisserat ovan och han belyser det ur ett perspektiv som jag anser är både intressant och relevant för min uppsats. Jag kommer lyfta fram det jag finner användbart sett till min egen studie och därför fokusera på hans slutsatser kring folkbiblioteket idag. Vestheim frågar sig bland annat vilka resonemang som präglat den norska folkbibliotekspolitiken och debatten som rört denna genom historien samt vilka former av rationalitet som dominerat. Som utgångspunkt använder han sig av sociologisk teori och i synnerhet den tyske filosofen Jürgen Habermas teorier om rationalitet och det offentliga.

Habermas menar att den mest framträdande rationalitets- och förnuftsformen idag är den instrumentella målrationaliteten, som härstammar från upplysningen och tron på den empiriska naturvetenskapen. Denna rationalitet innebär att man försöker tolka händelser och omvärld för att kunna förhålla sig optimalt till en situation. Det handlar om att på effektivaste sätt använda kunskap för att anpassa sig till eller manipulera omgivningen och att genom detta i förlängningen uppnå mål. Den instrumentella rationaliteten har således huvudfokus på medlen. Mot detta ställer Habermas den kommunikativa rationaliteten som istället har målen som det centrala. Den kommunikativa rationaliteten begränsar inte förnuftet till empiriska faktafrågor. Den för istället in de normativa och moraliska dimensioner som förekommer då människor verkar tillsammans i förnuftbegreppet. Relationen står därför här mellan subjekt-subjekt till skillnad från den instrumentella rationalitetens objekt-subjektrelation (Eriksen & Weigård 2000:13-15). Habermas menar att båda dessa rationalitetsformer är viktiga men att den instrumentella bör råda där den passar bäst, i näringslivet och i statliga institutioner där effektivitet i relation till självklara mål är det viktigaste.

Det här bör ses i relation till den teoretiska uppdelning av tillvaron, med å ena sidan en livsvärld och å andra sidan en systemvärld, som Habermas använder sig av i sin tolkning av det moderna samhället. Systemvärlden utgörs av stat och marknad och är alltså den sfär som den instrumentella målrationaliteten bör råda inom. Här samordnas handlandet av språkoberoende styrmedier i form av fördefinierade regler och procedurer istället för förståelseinriktad kommunikation. För marknaden är det självklara målet att generera profit och så länge man håller sig till reglerna behöver inte utmaningen att hitta de optimala strategierna för detta motiveras med annat än effektivitetskriterier. Målen är på förhand givna och är inte beroende av att motiveras. För statsförvaltningen är det snarare lagar, regler och makt som är styrmedier och den som genom att följa reglerna tagit sig upp i en maktposition kan befalla utan att närmare behöva motivera sin maktutövning. Här ligger målen i det formella regelverket och förvaltningen använder sig sedan av målrationaliteten för att effektivast möjligt uppnå målen (Eriksen & Weigård 2000:127-128).

Livsvärlden utgörs istället av det civila samhället, de offentliga gemenskaper och relationer som finns utanför både marknadens och statsförvaltningens sfärer. Medan samhället styrs och får de produktiva uppgifterna fullgjorda av staten respektive marknaden hävdar Habermas att det finns två andra nödvändiga funktioner som ett

samhälle måste uppfylla; det måste reproduceras kulturellt och socialt samt integreras normativt. Dessa uppgifter bör inte vara förankrade i systemvärlden och anpassas till instrumentell målrationalitet, utan bör ha sin förankring i livsvärlden och en aktiv organisk offentlighet som interagerar enligt en kommunikativ värderationalitet (Eriksen & Weigård 2000:128). Habermas ser dock en trend där systemvärldens målrationalitet i stegrande utsträckning håller på att kolonisera livsvärlden. Detta gäller områden som är kopplade till civilsamhället, det politiska och det gemensamma. Här bör, enligt Habermas, istället den kommunikativa rationaliteten och ett fokus på interaktion och diskussioner kring mål prioriteras före effektivitet. Demokratin och civilsamhället bör hålla en levande diskussion kring normativa mål och att glömma bort det kan leda till legitimitetskriser, social dehumanisering och politiskt ickeengagemang, en utveckling som Habermas menar är allt mer påtaglig idag (Eriksen & Weigård 2000:17).

Vestheims studie innehåller en diskussion kring fem normativa och ideologiska dilemman som folkbiblioteket idag bör ta ställning till. Dessa behandlar hurvida folkbiblioteket ska:

- vara en institution för en kritisk offentlighet, för civilsamhället och medborgarnas personliga bildning eller om det ska vara ett instrumentellt redskap för statlig och kommunal policy på kulturområdet.
- ha en politisk förankring i livsvärlden eller i systemvärlden.
- förmedla livsvärldsbinden kunskap eller vetenskaplig kunskap.
- ha ett holistisk perspektiv och stå för helhet eller om det ska ha ett perspektiv baserat på specialisering och differentialisering.
- förmedla stora berättelser som bygger på emancipationsprojekt för kollektiva gemenskaper eller små berättelser med utgångspunkt i de enskilda individernas individuella kännetecken. (Vestheim 1997:444-445)

Vestheims egen slutsats är att inställningen till dessa frågor svängt en hel del genom historien men att utvecklingen just nu går mot de sistnämnda linjerna. Han menar att utvecklingen mot den instrumentella målrationaliteten och systemvärlden gör att folkbiblioteket drabbas av problem sett ur ett demokratiperspektiv. Detta eftersom Vestheim med utgångspunkt i Habermas teori anser att stödet till det livsvärldsförankrade civilsamhället inte tillgodoses då folkbiblioteket i första hand prioriterar systemintressen. Han poängterar dock att systemintressen inte är fel i sig, men att de måste vara underordnade och kontrollerade av livsvärldensintressen. Så var enligt Vestheim fallet inom det norska folkbiblioteket fram till 1970-talet då den starka förankringen i folkbildningsideal och civilsamhället slog över till den nya trenden (Vestheim 1997:445-446). En enligt Vestheim rimlig förklaring till fokusförskjutningen är den offentliga sektorns kris som följdes av en allt mer begränsad kommunal ekonomi, vilket i sin tur drabbade folkbiblioteken hårt. Det ledde in folkbiblioteket på en väg där det primära blev att motivera sin nytta för samhället för att inte mista anslag till andra delar av den offentliga sektorn som av politikerna annars skulle kunna uppfattas som mer samhällsnyttig. Det naturliga blev då att prioritera systemperspektivet eftersom insatserna där ger en mer uppenbar och mätbar effekt på samhället i form av bland annat en starkare ekonomi och ökad kunskapsnivå (Vestheim 1997:447).

Vestheim hävdar att det finns en risk att folkbiblioteket kommer drabbas av vad han kallar "det instrumentella misstaget" om trenden mot en verksamhet baserad på målrationalitet förstärks. Vad som kännetecknar detta tillstånd är att skiljelinjen mellan upprättandet av sociala relationer med människor och att ta fram varor till kunder upphör. Det är då risk att folkbiblioteket tappar förankringen i sitt demokratiska uppdrag (Vestheim 1997:448).

Vestheims slutsats går att applicera på de utvecklingstrender som bland andra Hansson och Ristarp och Andersson ser hos det svenska folkbiblioteket. Här är främst prioriteringarna på formell utbildning, tillväxt och trenden mot en betoning på information av relevans. Beskrivningen av en tilltagande individualism samt det fragmenterade samhället som Hansson berör tas också upp av Vestheim i de två sistnämnda punkterna. Detta visar hur postmoderna teorier om de stora berättelsernas slut har fått fotfäste i folkbiblioteksvärlden. Dessa resonemang uppmärksammas av postmodernister som menar att det nya samhällets misstro mot stora berättelser och grundvalar, i bemärkelsen gemensamma frigörelseprojekt, har blivit allt starkare och att man nu inte kan tala om universella gemenskaper så som arbetarklass och kvinnor som grupper med gemensamma intressen. Det är i ljuset av detta som man även talar om ideologiernas död eftersom de, exempelvis socialismen och feminismen, bygger på just dessa stora berättelser. Identiteterna har blivit splittrade och individualiserade och gemenskaper kan nu bara sökas på det närliggande lokala planet och i de små berättelserna (Alvesson & Deetz 2000:115-117). Det går att dra en klar parallell till folkbibliotekets betoning på enskilda individer och differentierade befolknings- och livsstilsformationer.

I en artikel vid namn *Folkebiblioteket i civilsamfundet – civilsamfundet i folkebiblioteket*, författad av den danska forskaren i biblioteks- och informationsvetenskap Dorte Skot-Hansen, berörs en problematik som liknar Vestheims. Skot-Hansen utgår från danska förhållanden i artikeln och beskriver i stora drag samma utveckling som Vestheim, där det instrumentella marknadstänkandet har tagit över på bekostnad av demokratistödande funktioner för civilsamhället. Det står enligt henne i motsättning till den mer värdebaserade humanistiska rationalitet som folkbiblioteket traditionellt har identifierat sig utifrån (Skot-Hansen, i Audunson & Lund 2001:45). Skot-Hansen menar vidare att den nya begreppsapparat som hör till denna förändring med termer som kund, kostnadseffektivitet, ekonomisering och annat hämtat från företagsekonomi saknar begrepp för en djupare förståelse för demokrati. Det ligger alltså en fara i denna nya verksamhetslogik som är hämtad från marknaden. Marknaden har varken begrepp eller ansvar för demokratin samt civilsamhället och risken finns att folkbiblioteket begränsas av detta tänkande. Det är enligt Skot-Hansen förenat med en risk att man slutar se upplysning och kunskap som ett värde i sig, utan istället ser det som ett medel för tillväxt och samhällsnytta (Skot-Hansen, i Audunson & Lund 2001:51).

4 Diskursordningen

Som jag påpekat har diskursordningen som syfte att vara ett analytiskt verktyg för att ringa in det fält jag avser analysera, samt en konstruktion att relatera denna analys till. Den ska inte ses som ett försök att på ett objektivet sätt beskriva verkligheten utan som en tolkning av annan litteratur på området. Med andra ord är den avsedd att fungera som ett skissartat hjälpmedel i min analys och inte en analys i sig själv (Winther Jørgensen & Phillips 2000:137). Jag är medveten om att det inte finns ett sätt att objektivet kunna fånga upp detta fält. Diskursordningen är därmed både till form och innehåll delvis ett resultat av min förståelse och mina bedömningar om vad som i sammanhanget är viktigt och relevant. Konstruktionen av de två diskurserna och de distinktioner som gör det möjligt att skilja dem åt systematiskt har emellertid sin grund i föregående kapitel. Diskursordningen lutar sig därmed mot annan litteratur som kan relateras till det biblioteks- och informationsvetenskapliga fältet.

Joacim Hansson uppmärksammar att man kan analysera ideologi på fyra olika nivåer. Den första är den samhälleliga nivån och belyser övergripande idésystem, politiska åskådningar, människosyn och andra områden som fungerar som utgångspunkt och legitimering åt praktiska handlingar. Nästa nivå är den institutionella som berör institutioners roll och funktion i det samhälleliga system de verkar inom. Det handlar om de ideologiska grundantaganden som finns inom institutionen och som lägger grunden för dess verksamhet och dess samspel med samhället. Den tredje nivån är den organisatoriska och handlar om det praktiska genomförandet av definierade och underförstådda försanthållanden. Sista steget är den individuella nivån. Här ställs enskilda individers handlade och motiven bakom detta i centrum för analysen (Hansson:1998:37).

Jag kommer i examensarbetet befinna mig på de två första nivåerna. Den individuella nivån faller utanför mitt intresse eftersom mitt syfte är att analysera övergripande diskurser. Jag fäster därför inte vikt vid textförfattarnas bakomliggande motiv för de enskilda diskursiva uttrycken. Laclau och Mouffe menar att diskurser inte är något som människor skapar och arbetar aktivt med. Diskurser är större självständiga enheter som människor sällan har överblick över. Den organisatoriska nivån ligger också utanför mitt intresse då jag snarare är intresserad av de försanthållanden och den ideologi som lägger grunden för de praktiska handlingarna än de praktiska handlingarna i sig.

Den samhälleliga och den institutionella nivån utgör det jag avser undersöka. De behandlar dels hur man inom folkbiblioteket tolkar världen och dels hur institutionen ska formars utifrån detta. Jag vill påpeka att jag ser dessa nivåer som hierarkiska. Vad man väljer för synsätt inom den institutionella nivån är beroende av och underordnat de antaganden som finns inom ramen för samhällsnivån. En konsekvens av detta blir att

man kan analysera antaganden inom institutionsnivån som uttryck för antaganden i samhällsnivån. Bosse Jonsson talar i sin avhandling om diskursers möjlighetsvillkor i bemärkelsen att de utgörs av det som befinner sig överst på denna abstraktionsstege (Jonsson 2003:29). Möjlighetsvillkoren, uttrycken för ideologiska försanthållanden på samhällsnivån, är sällan explicit formulerade utan måste tolkas fram ur de andra nivåerna.

4.1 Marknadsdiskursen

4.1.1 Samhällsnivå

Den grundsyn som finns på människan och samhället i marknadsdiskursen är baserad på liberal tradition och marknadsekonomisk teori. En grundläggande beståndsdel i marknadsdiskursen är synen på människan som rationell aktör. Det innebär att den enskilda människan självständigt formulerar sina egna preferenser och själv har den bästa förmågan och avgöra vad som är bäst för henne. Det optimala samhället uppstår därmed när institutioner håller sig så passiva som möjligt och låter individerna fritt förverkliga sina preferenser genom frivilliga kontrakt och överenskommelser. Detta innebär att samhället ses som summan av alla individuella preferenser och när alla har möjlighet att uppfylla sina egendefinerade intressen så uppfylls allmänintresset per automatik. En stor betydelse ges åt den fria företagsamheten och en ickereglerad marknad som skapar välstånd åt alla då den styrs av individernas efterfrågan (Jonsson 2003:177). Någon gemensam kollektiv förmåga som kan stimuleras genom att skapa förhållanden vars initiativ kommer från något annat än enskilda individers önsknings anses inte finnas. Sådana försök begränsar individernas frihet och snedvrider allmänintresset. Genom en stark tro på individens egna förmåga att avgöra vad som är bäst för henne och genom att inte problematisera hur preferenser uppkommer kan man applicera en enkel och friktionsfri modell för handling. Man kan därför tillämpa ekonomisk teori, där utbud och efterfrågan styr, på de flesta samhälleliga områden. Det centrala blir då att på bästa sätt anpassa sig till de givna individuella preferenserna. Genom att exempelvis låta den offentliga sektorn styras av marknadsekonomiska modeller och konkurrensutsättas uppstår fördelar i form av att verksamheten kommer effektiviseras, bli bättre på att matcha individuella behov samt att man visar individen respekt då man tar dennes förmåga att själv välja vad som är bäst för denna på allvar (Blomqvist & Rothstein 2000:11).

En annan viktig beståndsdel i denna idétradition är en stark tro på yttrandefriheten, religionsfriheten och de andra formella fri- och rättigheterna. De är i sig tillräckliga och så länge de finns utgör de en förutsättning där fria individer kan välja i vilken utsträckning de vill utnyttja dem. Ojämlighet vad gäller makt och ekonomi problematiseras därför inte på samma sätt som i andra diskurser just eftersom den (förutsatt att samhället erbjuder demokratiska fri- och rättigheter) är frivillig (Liedman 1998:170). Marknadsekonomi upplevs som demokratisk i sig i bemärkelsen att den innebär en fri tävlan om konsumenters intresse. Det är konsumenten som har makten över vad marknaden ska erbjuda. Samma logik kan leda till den politiska demokratin

där en fri tävlan bland politiska aktörer om väljarnas röster ses som själva definitionen av demokrati (Premfors 2002:12-13).

4.1.2 Institutionell nivå

Folkbiblioteket uppfattas inom marknadskursen som en tillgång för samhället i egenskap av en institution vars syfte är att på användarens villkor erbjuda tjänster. En parallell kan dras till Bosse Jonssons avhandling där han ser dessa resonemang som centrala i sin studie. Hans informanter har ett tydligt synsätt där biblioteket ska fungera som vad Jonsson kallar för *passiva påverkare*. De ser folkbibliotekets roll som att det visserligen ska innehålla utvecklande miljöer, men att folkbiblioteket ska överlåta till användarna att själva bestämma hur dess utbud och tjänster ska användas. Användarna ska själva formulera sin mening med besöket och folkbiblioteket ska anpassa sig efter detta och tillhandahålla det som användarna vill ha. Användaren ska alltså få det mål uppfyllt som formulerats redan innan besöket (Jonsson 2003:97-98). Man ser folkbiblioteket som en neutral institution som bör förhålla sig passivt och vara lyhört för att kunna anpassa tjänsterna efter individuella preferenser. Detta tänkande bredde ut sig på 1980-talet, samtidigt som det fanns en generell tendens inom offentlig sektor att marknadsanpassas. Joacim Hansson menar att det var vid denna tid som man på allvar började föra in marknadsekonomiska termer i folkbiblioteket. Bland annat började man se på folkbiblioteket som en producent av informationstjänster och biblioteksbesökarna som kunder, vilket placerar folkbiblioteket och användaren i en ekonomisk relation (Hansson 2005:29). Det innebär en logik där man sätter likheter mellan folkbibliotek och ett företag vilket öppnar upp för nya synsätt och strategier hämtade från den privata sektorn men också idéer om att lägga ut biblioteksverksamhet på entreprenad (Ristarp & Andersson 2001:203-207). Sätts dessa idéer i relation till resonemangen på samhällsnivån är det tydligt att motiven är att skapa effektivare bibliotek som med samma effektivitet som privata företag ska kunna svara på kunders behov. Marknadskursen har ett tydligt fokus på individen och hur denna ska få sina informationsbehov tillfredsställda på sina egna villkor. Att försöka identifiera ett standardiserat allmänbehov eller en genomsnittsmedborgare är ett omöjligt uppdrag och istället ska folkbiblioteket utgå från de individuella behov som är mest påtagliga på orten (Hansson 2005:30).

Den neutrala synen på marknaden i marknadskursen resulterar också i ett ökat intresse för tjänster vars syfte är att tillfredsställa informationsbehovet hos näringslivet. Detta kan ses som marknadskursens samhällsperspektiv. Grunden är att matcha individers informationsbehov, vilket anses stödja allmänintresset indirekt. Men för att samhället ska fungera väl krävs även en fri och stark marknad. Att utveckla tjänster riktade till näringslivet och att ta ett ökat ansvar för tillväxten i kommunerna är enligt många en trend som blivit allt starkare under 2000-talet (Hansson 2005:42; Ristarp & Andersson 2001:235).

Ytterligare inslag av samhällsperspektiv i marknadskursen är folkbibliotekets roll för den formella utbildningen och för specialiserade informationstjänster i allmänhet. Man har en vision om att folkbiblioteket ska bli ett ”nav i informationssamhället” och en resurs för ”det livslånga lärandet” och högre studier (Hansson 2005:38-39). Här relaterar man till omvandlingen till informationssamhället och de nya behov hos användarna det

för med sig. Allt fler studerar på högre utbildningar och behöver kvalificerat stöd och samhället har även i allmänhet blivit mer beroende av ökad kunskap. Genom att fokusera på mer specialiserad informationsservice blir folkbiblioteket både en viktig aktör för att stimulera kunskapsbehovet hos marknaden och ett bättre stöd för att bemöta individers behov av kvalificerade informationstjänster.

Marknadsdiskursen företräder den instrumentella målrationalet som är vanlig inom företag. I sammanhanget kan detta formuleras som att folkbiblioteket bör föra in verktyg för att på bästa möjliga sätt kunna känna av förändringar i kunders behov för att sedan blixtnsabbt kunna matcha dessa med effektiva tjänster. Här är det ett tydligt fokus på medel då det övergripande målet, att ge kunderna vad kunderna vill ha, ständigt förändras. Det kräver i sin tur en flexibel organisation som är mottaglig för förändringar och som på ett effektivt sätt kan låta information om nya behov förankras genom alla led. Eftersom samhället och individers preferenser ständigt förändras måste även tjänsteutvecklingen göra det och det bör ske så snabbt och effektivt som möjligt. Följande citat illustrerar ett sådant synsätt: "Folkbiblioteket framträder som komplext och heterogent, verksamt i en omvärld under kraftig och snabb förändring. Förändringen kan t o m innebära att dess identitet i någon mån går mot en upplösning. Dess verksamhetslogik speglar detta. Den låter sig inte enkelt reduceras utan är flerdimensionell. För att återge den krävs referenssystem som baseras på strategisk ekonomi, produktionsekonomi och administrativ ekonomi" (Widebäck 1995:169). Man lånar begrepp från företagsekonomi som ska fungera som medel för att kunna anpassa folkbiblioteket till en föränderlig omvärld. Det som utmärker målrationalet är att den fokuserar på medlen och i detta sammanhang låter individers preferenser utgöra målen som folkbiblioteket ska uppfylla.

4.2 Demokratidiskursen

4.2.1 Samhällsnivå

I demokratidiskursen har man en bas i synen på människan som en kontextberoende aktör som skapar sina behov och preferenser i samspel och interaktion. De bestäms med andra ord inte i den enskilda individen utan externt i en dialektisk process. Samhället ses inte som summan av individuella preferenser, istället finns det kollektiva krafter som vid rätt förutsättningar fungerar som viktiga aktörer i sig. Därför fokuseras det på människors interaktion, på olika slags aktiviteter som grundas på gemenskap och samtal (Premfors 2002:30-31). Demokratidiskursen ska därför i detta sammanhang tolkas som en diskurs för deltagardemokrati. Demokratin ses här som något större och mer komplext än formella kanaler som individer kan använda efter behov. Den ses istället som en livsform, en process och ett mål som aldrig blir färdigt och som ständigt måste utvecklas, fördjupas och förankras (Premfors 2002:14-16). Eftersom preferenser och behov skapas i ett socialt samspel måste samspelet stimuleras genom åtgärder som ökar möjligheterna till offentligt deltagande. Denna logik innebär också att ett levande samhälle förutsätter individer som deltar i sociala demokratiska samtal och gemenskaper och därmed även i både sin egen och samhällets dialektiska utveckling. Habermas väljer att uttrycka detta genom att dela upp samhället i livsvärlden och systemvärlden där den

förstnämnda utgörs av vardagslivet och det civila samhället och det senare av byråkratin och ekonomin. Ett väl utvecklat demokratiskt samhälle med aktiva medborgare måste, enligt honom, ha väl fungerade demokratiska forum och gemenskaper inom livsvärlden och inte låta de politiska procedurerna begränsas till systemvärlden. Sker en sådan begränsning finns det risk för en demokratisk kris med legitimitetsproblem och medborgardemokratisk passivitet som följd (Gustavsson 2004:148). Här blir också teorin om den kommunikativa rationaliteten viktig då den just syftar till att belysa vikten av att medborgarna aktivt kommunicerar och interagerar runt värdemässiga mål. Jämlikhet vad gäller tillträde till politiska processer bör därför eftersträvas, liksom ett samhälleligt ansvar för att stimulera kunskapen om de demokratiska processerna.

4.2.2 Institutionell nivå

Uppfattningen att folkbiblioteket aktivt bör ta ansvar för att förankra och stimulera demokratisk aktivitet i samhället är ett grundläggande kännetecken för demokratidiskursen. Detta var också utmärkande för den folkbildningstradition som tidigt fick fäste i folkbiblioteket. Exempel på hur resonemanget kommer till uttryck i talet om folkbibliotekets funktion är uppfattningen om det politiskt aktiva folkbiblioteket. Jan Ristarp och Lars G. Andersson ger ett exempel på detta synsätt i boken *Mitt i byn!*. De nämner en argumentering som går ut på att folkbiblioteket bör bryta det passiva mönstret i förmedlarrollen och inta en mer aktiv politisk och demokratisk hållning. Man ska vara partipolitiskt neutral, men samtidigt delta aktivt i det politiska livet vad gäller att främja och utveckla demokratin. I rollen ingår bland annat att få fler att delta i det politiska samspelet, aktivt förmedla kunskap om det demokratiska samspelet, ge röst åt opinioner, låna ut status till resurssvaga grupper samt att vara en naturlig part i de processer där idéer, intressen och opinioner förvandlas till politiska verkligheter. Detta innebär ett socialt ansvar för att stärka civilsamhällets deltagande i politiska processer och därför måste institutionen skapa en kunskapsbas i demokratin och politikens mekanismer för att kunna forma insatserna rätt i rollen som demokratfrämjande institution (Ristarp & Andersson 2001:23-24). Det kan också uttryckas så att man inte ser det som tillräckligt att erbjuda sådana möjligheter och miljöer utan att folkbiblioteket med hjälp av bibliotekariernas kompetens ska skapa bra tillfällen och möjligheter för dialog genom att exempelvis bjuda in till debatter och diskussioner. I den meningen är det inte möjligt eller önskvärt att tala om det neutrala folkbiblioteket, då sådana verksamheter kräver att man gör vissa val och väljer bort andra samt att man blandar sig i förandet av samhället (Jensen 2005). Att man inom folkbiblioteket är tvungen att göra val och tolkningar som reducerar det från att vara till "för alla" eller som en neutral förmedlare av allmänintresset väcker också frågan vad som ska prioriteras. Demokratidiskursen fokuserar här på att motverka sociala ojämlikheter vad gäller tillgång till information och kunskap. Exempel på resonemang är de idéer som ligger bakom den så kallade uppsökande verksamheten, vilken går ut på att sprida kunskap och bildning till de som inte självmant kommer till det fysiska biblioteket (Hansson 2005:24).

Ett annat drag inom demokratidiskursen är att man värderar det lärande som varken har sin bas i studier eller arbetslivet, det som vissa kallar den fria villkorslösa bildningen och som andra väljer att kalla fritidens "förströelseläsning". En sak som illustrerar detta är ett utdrag ur ett utredningsbetänkande från 1949 där man slår fast att det bör betraktas

som ett statligt intresse att medborgarna får tillgång till förströelseläsning som kan ge fritiden ett värdefullt innehåll. Folkbiblioteket ska alltså bidra med att odla och uppmuntra medborgarnas fritidsintressen (Ristarp & Andersson 2001:31; Jonsson 2003:80). Här skiljer man, liksom resonemangen ovan, på den formella utbildningssektorn samt näringslivet och poängterar att folkbiblioteket även bör erbjuda stöd åt civilsamhället. Joacim Hansson framhåller också denna distinktion mellan det till fritiden kopplade fria kunskapsbehovet och det utifrån påtvingade behov, som exempelvis kan kopplas till vad man behöver för sin utbildning eller sitt arbete (Hansson 2005:40). Detta kan relateras till demokratidiskursens värdering av det livaktiga organiska samhället och folkbibliotekets roll som en motor eller plattform för att främja det aktiva civilsamhället som gör det möjligt. Demokratidiskursen har ett tydligt samhälleligt perspektiv som härstammar från synen på att samhället måste förstås som något mer än bara summan av individuella preferenser. Givet detta måste även de kollektiva förutsättningar som sägs resultera i en fruktbar demokratisk interaktion skapas och här har folkbiblioteket en viktig roll att fylla.

Demokratidiskursen framhåller värderationalitet och det Habermas kallar kommunikativ rationalitet. Det är viktigt att man inom institutionen har en fortlöpande diskussion kring värden och mål med verksamheten, vilket innebär att man ständigt måste ställa sig frågan i vilket syfte man finns och vilka man finns för (Rubin 2000:207). Verksamheten bör också ses som ett mål i sig och inte bara bedömas efter vilka synbara resultat den kan uppfylla. Detta är centralt eftersom det är viktigt att hålla liv i och utveckla de värden inom verksamheten som inte går att mäta i effektivitetstermer. Det handlar då om de värden som inte finner någon legitimitet någon annanstans än i sig själva. Här kan man ta den fria bildningen som exempel. Den är svår att mäta i termer av samhällsnytta och kan därför bara hänvisa till den moraliska nytta den utgör i sig självt, vilket är beroende av att denna värdeuppfattning hålls vid liv (Jonsson 2003:95). I demokratidiskursen är det vanligt att hävda att man inom folkbiblioteket, i dagens samhälle som präglas av stora och snabba förändringar, måste etablera en värdemässig diskussion som kan skapa en ideologisk grund för de värden som annars lätt kan glömmas bort (Ristarp & Andersson 2001:236).

5 Resultat och analys

I detta sammanhang är det viktigt att påpeka att författarna till mitt analysmaterial samt deras intentioner med texterna står utanför mitt intresse. Inom den diskursanalytiska traditionen är författares bakomliggande motiv ointressant eftersom det man är intresserad av snarare är hur texterna i sig, genom att ge uttryck för mer eller mindre omedvetna diskurser, bidrar till upprättandet av normbärande betydelse-system (Bergström & Boréus 2005:328). Av den anledningen har jag valt att koppla bort författarna bakom texterna från referenserna i den löpande texten. Dessa har ersatts med nummer som kan följas upp med författare i uppsatsens litteraturlista.

5.1 Centrala perspektiv

I analysmaterialet är det möjligt att urskilja fyra centrala perspektiv med utgångspunkt i det område diskursordningen ringar in. Två av de utgörs av resonemang som kan placeras inom marknadsdiskursen. Jag har valt att i uppsatsen kalla dessa perspektiv för *det tillväxtorienterade folkbiblioteket* samt *det marknadsstyrda folkbiblioteket*. De resterande perspektiven verkar inom demokratidiskursen och går under benämningarna *det offentliga folkbiblioteket* och *det aktivistiska folkbiblioteket*. Närmast följer en tematisk redogörelse för dessa fyra perspektiv. Redogörelsen består av de mest tongivande ekvivalenskedjorna inom perspektiven, samt vilka strategier som används för att legitimera dessa. Avsnittet går därmed in på mina två första delfrågor. Tillvägagångssättet har varit att använda mig av de delar i analysverktyget som syftar till att finna betydelsebärande relationer baserade på likhet. Med andra ord har det centrala varit att finna additiva och elaborativa relationer samt synonymer och hyponymer. Gemensamt för dessa är att de kopplar ihop nyckeltermerna inom perspektiven och diskurserna med andra begrepp i betydelsebärande ekvivalenskedjor vars regelbundenhet utgör de olika perspektiven. För att göra ekvivalenskedjorna kompletta krävs dock också de verktyg vars funktion är att identifiera skillnader, hur man inom de konkurrerande diskurserna ger betydelse åt det egna perspektivet genom att skilja sig från något annat. Detta har gjorts genom att identifiera kontrastiva relationer och antonymer kopplade till diskursernas nodalpunkter. Analysen av legitimeringsstrategier baseras på Faircloughs modell från mitt analysverktyg.

5.1.1 Det tillväxtorienterade folkbiblioteket

Inom det perspektiv jag kallar det tillväxtorienterade folkbiblioteket lyfter man fram folkbibliotekets betydelse för samhällsekonomin. Den omgivande värld man förhåller sig till definieras med termer som hänvisar till den ökade betydelsen av kunskap, exempelvis "kunskapsekonomi" och det "lärande samhället". Beskrivningen av denna

omvärldskontext handlar främst om kunskapens och informationens allt mer centrala roll i samhället i allmänhet och för ekonomin i synnerhet. Ett annat kännetecken är en tilltagande konkurrenssituation på detta område, en konkurrens som på grund av den utvecklade informations- och kommunikationsteknologin blivit global i en striktare bemärkelse. Behovet av att inom landet skapa förutsättningar för kompetensutveckling i informationsfrågor och en högre kunskapsnivå lyfts fram. Detta uttrycks exempelvis i följande citat:

Sverige står inför stora framtida utmaningar. Det handlar bl a om att stå stark i den internationella konkurrensen genom en god tillväxt med styrka i innovationsprocesserna och hög kompetens. För att det ska gå bra för Sverige som nation måste det gå bra för dess invånare när man söker, skaffar och bygger på sitt kunnande och vetande. (10)

Såväl lärande som kunskap tenderar att sättas samman med ekonomiska termer kopplade till bland annat tillväxt. Så är även fallet med hur man väljer att framställa samhället vars behov och förmåga ofta definieras utifrån näringsliv och forskning. Exempel kan hämtas från följande artikulation:

När vi talar om ett lärande samhälle måste vi mena ett samhälle som har förmåga att lära av förändringen och vars enheter i form av individer och grupper lär sig strukturerat och målinriktat (?) yrkeskunnande, forskning eller annat som bedöms samhällsnyttigt av regering, myndigheter, näringsliv eller (i bästa fall) allmänheten. (10)

I citatet framgår att man kopplar ihop begreppet ”lärande samhälle” med ”samhällsnytta”, som i sin tur kopplas ihop med yrkeskunnande och forskning. Att relatera lärandet till områden som är av nytta för marknaden och samhällsekonomin, är återkommande inom tillväxtperspektivet. Landets välbefinnande kopplas till befolkningens förmåga att tillgodogöra sig kunskap och hantera information inom samhällsnyttiga område som forskning och arbetsmarknad. Detta innebär att fokus för såväl samhällets välgång, samt dess behov och dynamik är kopplat till systemvärlden. Det finns en tydlig oro inför hotet att Sverige ska halka efter i den globala konkurrensen om inte kunskaps- och lärandemiljöer stimuleras.

Uppfattningen av samhället och förändringar i omvärlden antar en teknisk och neutral utgångspunkt. Det man syftar till när det i samband med detta perspektiv talas om samhällsomvandling är främst informationsteknologins utveckling. Man betonar även de ökade möjligheter till interaktion och flöden som det för med sig samt hur det kommit att fördjupa den globala konkurrensen. Det nya samhället kännetecknas alltså främst av nya spelregler som är skapade av den tekniska utvecklingen. Utvecklingen beskrivs inte alltid som positiv men som något nödvändigt att anpassa sig till:

Klart att den snabba tekniska utvecklingen inte bara är av godo men vi kan inte spjarna emot. Vi måste följa med och försöka påverka och vara så kloka vi kan. (1)

Hur bör då folkbiblioteket förhålla sig till denna samhällsutveckling? Det är tydligt att man inom tillväxtperspektivet vill ta ett stort ansvar för det svenska samhället i frågor som kan öka landets tillväxt och konkurrensförmåga.

Folkbiblioteket måste väl i ärlighetens namn följa med i samhällets utveckling. Ett samhälle som idag är i behov av flexibla medborgare som kan ändra kunskaps- och yrkesinriktning många gånger under sin levnad. (1)

Utifrån samhällsanalysen ser man i citatet folkbiblioteket som ett stöd för att främja just det klimat som man menar att det nya samhället är beroende av för att fungera. Sammankopplingen mellan samhällets behov och näringslivets behov är tydlig och folkbiblioteket bör anpassa sig för att möta behovet av flexibla medborgare. En framträdande vision är folkbiblioteket som ”nav i informationssamhället” (17; 10; 7). Citatet nedan är representativt för detta:

Genom att satsa resurser på folk- och skolbibliotek, ge dem bättre möjlighet att möta sina användare, bättre förutsättningar att moderniseras materiellt och metodmässigt kan de bidra till den nödvändiga grunden för mer avancerat lärande. De har en enorm potential att växa som noder och nav, bidra till utbyte av kunskaper, erfarenheter, idéer och information. De kan skapa och publicera ny information, interaktivt bidra till flödet i ett samhälle som i bästa fall är hela livets universitet. (17)

Folkbiblioteket anses ha potential att utgöra en strategisk resurs och inta en aktiv roll för att höja och stimulera kunskapsnivån hos samhällets medborgare, utgöra innovationsrika miljöer samt bidra med kompetens kopplat till förmågan att navigera i stora informationsflöden.

Förespråkarna för tillväxtperspektivet fäster genom denna roll vikt vid att marknadsföra folkbiblioteket som en resurs för tillväxt och utbildning. På så vis motiverar man högre anslag och större erkännande från maktbärande. Bland annat hänvisas till internationella studier som visat att folkbibliotek i diverse städer är ”positiva för deras företags affärer”, hjälper folk ”att skaffa ett nytt jobb”, att det kan höja ”turistströmmen” samt att samhället generellt får mer tillbaka i form av rena pengar än den mängd man väljer att satsa (4).

Biblioteken ska inte reduceras till en tärande fritidsfunktion, vi ska visa att biblioteken är en del av en närande sektor. Vi bidrar till människors lärande och det i sin tur ger tillväxt. (25)

Citat visar också på ett sätt att tänka som utgår från begreppen närande och tärande och hur dessa motsatta begrepp relateras till pengar och samhällsekonomi. Genom att lyfta fram rollen som stödfunktion för tillväxten vill man gå från tärande till närande institution. I sammanhanget uttrycks emellanåt också att den svåra ekonomin i den offentliga sektorn ”har gjort det nödvändigt att försöka positionera biblioteken i ett ’värde-sammanhang’” (4).

Inom tillväxtperspektivet används begreppen jämlikhet, demokratiska processer och folkbibliotekets roll som stöd för svaga grupper, om än i förhållandevis låg utsträckning. Begreppen tas oftast upp i ett sammanhang där de snarare uttrycks som medel än mål, vilket alltså kan relateras till den instrumentella rationalitet som är kännetecknande för marknadsskuggan. Följande citat är exempel på detta:

Handelspolitik och skattefrågor är i det perspektivet lika viktiga som jämställdhet, utbildningsfrågor och välfärdsfrågor. För oss i biblioteksforeningen är det viktigt att vi lyckas i vårt uppdrag att visa att nya jobb kommer om den svenska befolkningens bildnings- och utbildningsnivå prioriteras. Bibliotekens roll som nav i det moderna kunskapsamhället måste vara en prioriterad fråga de

kommande åren. Inte enbart för oss i biblioteksvärlden utan framförallt i hela det svenska samhället.
(7)

Man nämner begrepp som jämställdhet och välfärdsfrågor i sammanhanget men begreppens karaktär av primära mål underordnas den instrumentella logiken där de istället ses som medel för att skapa fler jobb.

5.1.1.1 Legitimeringsstrategier

Det narrativ legitimeringsstrategierna utgår från i tillväxtperspektivet är uppbyggt kring begreppen ”det lärande samhället”, ”kunskapssamhället” och närliggande begrepp. Man betonar en teknisk aspekt av samhällsutvecklingen där den framställs som neutral och politiskt oproblematiserad. Man framhåller även att lärande och kunskapsutveckling står i centrum och är den viktigaste faktorn för framgång. I förhållande till detta narrativ följer ett antagande att folkbiblioteket bör anta rollen som nav i kunskapssamhället. Man bör anpassa verksamheten till nya förhållanden och stödja utbildning, forskning, näringsliv och annat som kan härledas till samhällsnytta och som kan stärka Sveriges position som kunskapsnation. Detta ses som en självklarhet och motiveras ofta genom påståendet att det inte finns något alternativ, att folkbiblioteket måste ”följa med i samhällets utveckling” (1).

Ett annat kännetecknande antagande är att man inom tillväxtperspektivet har ett systemperspektiv på begreppet samhälle. Det visar sig då man talar om samhällets nya behov och exempelvis nämner näringslivets ”behov av flexibla medborgare” (1). Samma tendens visar sig då man för in begreppet ”närande sektor” i relation till det folkbibliotek man vill se. Ekonomisk tillväxt ska eftersträvas och därför bör folkbiblioteket inte ”reduceras till en tärande fritidsfunktion” (25).

Man hänvisar även här till det allmänna förnuftet. Argument utöver att man måste följa med i samhällets utveckling finns oftast inte och prioriteringen av systemintressen betraktas som en självklarhet.

Det finns emellertid ett undantag som kommer till uttryck i några artiklar. Man legitimerar då fokuseringen på tillväxt genom att se det som en strategi för att få folkbiblioteket att framstå som viktigt för beslutsfattare att satsa anslag på:

-Helst skulle man vilja att den här typen av lobbyarbete resulterar i att biblioteksfrågorna lyfts upp på den politiska dagordningen. Att beslutsfattare och bibliotekens huvudmän blir mer uppmärksamma på biblioteksfrågor och att det på sikt också ger mer pengar, det vill säga statliga utvecklingsmedel på nationell nivå, till bibliotekssystemet. (25)

Av detta kan man också dra slutsatsen att den rationalitet man hänvisar till är instrumentell till sin karaktär. Genom tolkningar av omvärlden eftersträvar man att anpassa folkbiblioteket efter bästa förmåga. Det övergripande målet i dagens samhälle anses vara kunskapsutveckling och tillväxt. Folkbiblioteket bör därför visa att man är av strategisk betydelse som medel för att uppnå dessa samhällsmål. Målen i sig problematiseras inte. Den instrumentella målrationaliteten uttrycks i följande citat:

Kanske hänger intresset samman med det faktum att såväl väljare som politiker är mer intresserade av att diskutera mål, det vill säga vad som ska uppnås, än medel, det vill säga vägen dit. De

samhällsproblem som står på agendan är också de klassiska; sysselsättning samt vård, skola och omsorg. I det perspektivet kan man konstatera att frågan om högre eller oförändrade anslag till folkbiblioteken och bibliotekslagens framtid sannolikt väger lätt. Men – och det är ett viktigt men – bibliotekens roll som medel för att nå viktiga samhällsmål som exempelvis fler jobb och en bättre start i livet för våra unga ska inte underskattas. (18)

Det finns ett förgivettagande som utgår från att alla vinner på att folkbiblioteket intar denna roll som redskap för samhällsnyttiga mål vilka prioriterar nationens konkurrenskraft.

Sammanfattningsvis baserar man legitimeringen på självklara försanthållanden baserade på instrumentell målrationalitet. Omvärldsanalysen utgår från narrativet att tillväxt och systemintressen måste stimuleras för att Sverige ska klara sig i den globala konkurrensen. Folkbiblioteket bör i sammanhanget vara ett redskap för att stärka landets konkurrenskraft. Denna roll uppfattas också kunna motivera större kommunala satsningar.

5.1.2 Det marknadsstyrda folkbiblioteket

Inom perspektivet för det marknadsstyrda folkbiblioteket uppfattas samhället som en marknad som löper genom alla områden. Man talar om ”upplevelse- och uppmärksamhetsekonomi” och i den råder det en ”stenhård konkurrens om den allt dyrbarare tiden” (16). För folkbibliotekens del innebär det att de är indragna i en kamp om uppmärksamheten med ”hela den moderna kakofonin av mediebaserad upplevelseindustri” (16). Förutom konkurrensen med den privata marknaden finns också uttryck för en tilltagande konkurrens på den ”offentliga marknaden” där konkurrensutsattheten idag, när kommunernas ekonomi blivit alltmer ansträngd, ”är påtaglig och påträngande” (12).

Det talas också om att människorna i det nya samhället har vant sig vid ett högre produktions- och konsumtionstempo och att de även ställer högre krav på produkterna som erbjuds. Det uttrycks bland annat som följer:

Med dagens snabba datorer och allt mer spridda bredbandsuppkopplingar har vi vant oss vid en informationsvärld och en informationslogistik utan friktion. När behöver du informationen? Svar: här och nu.” (15)

I denna situation måste verksamheter såväl inom privat sektor som offentlig sådan ha strategier och ”vinnarrecept” som möjliggör en överlevnad på den nya spelplanen:

Något har hänt och något måste hända. Att göra ett bra jobb är inte bra nog. Den som inte syns finns inte. Konkurrensen är global och gäller alla – tre miljarder kineser, indier och ryssar kommer att springa ikapp och förbi oss om vi inte hittar framtidens vinnarrecept. De som överlever är de som har starka bilder och berättelser att knyta till sitt varumärke. Detta är några av förutsättningarna på spelplanen (16).

Folkbibliotekets roll i sammanhanget blir att sträva efter att finna det positiva sett till utvecklingen, att hitta nya innovativa verksamhetsformer och att utvecklas med samtiden.

Utveckla, förändra, förnya, innovation, projekt – ord som dessa står bibliotekspersonal (och all annan personal) upp i halsen. Ändå finns det ingen väg udenom. Eftersom allt därute är i rörelse, innebär icke-förändringen också en förändring i bibliotekens position. Det är som att ro mot strömmen; om det inte går framåt går det bakåt. (16)

Samma artikel uttrycker också att utvecklingen bör ske genom att folkbiblioteken arbetar fram en ”uppsättning verktyg för en ständigt pågående utforskning av utvecklingsmöjligheterna i skärningspunkterna mellan biblioteken och andra samhällsområden i öppna och experimentella former...” (16). För att uppbringa ett innovativt klimat krävs det att folkbiblioteket tar steget ut och samverkar, samt inspireras av nya områden som utgör verkligheten för människor. Här utgör den privata marknaden en inspirationskälla. ”Biblioteket som sekteristisk företeelse på den offentliga marknaden måste nog bli en alltmer förlegad verklighetssyn” (12).

Det hänvisas även till de idéer som går under namnet *new public management* och som går ut på att ”effektivera hela den offentliga förvaltningen med metoder från marknaden och de konkurrensutsatta delarna av ekonomin” (13). Exempel på begrepp som används är bland annat marknadsstyrning, kostnadseffektivitet, kundnytta, fritt val för brukare, ledarutveckling, konkurrensutsättning och mindre byråkrati. Poängen är att genom konkurrens och marknadslogik uppnå en effektivare och mer kreativ verksamhet, samt att bättre kunna tillmötesgå kundernas behov (13).

En strategi för folkbiblioteket som är central inom detta perspektiv är vad som kan benämnas både som ökad efterfrågestyrning och ett mer uttalat kundperspektiv, vilket utgår från att folkbiblioteket bör tillhandahålla de tjänster som efterfrågas på marknaden.

Avveckla det som har låg utvecklingspotential. Istället bör man fokusera på att dela ut produkter och tjänster som lockar. (2)

I informations-, medie- och kulturvärlden ökar tempot hela tiden, och risken är att bibliotek som inte hänger med i nyhetsflödet och kampen om uppmärksamheten kommer att uppfattas som mindre angelägna. /.../ Aktuella samlingar som motsvarar brukarnas behov är en överlevnadsfråga för biblioteken, men idag förnyas samlingarna bara i halva den omfattning som skulle behövas. (14)

Det man eftersträvar är således en bättre överensstämmelse mellan det folkbiblioteket erbjuder och det som efterfrågas av kunderna, vilket ska hjälpa folkbiblioteken att motivera sin existens genom att de nyttjas i större utsträckning (2). Det ska också hjälpa folkbiblioteket att komma bort från den ”snedvridning” som kännetecknar ”den då bibliotekariernas kultursyn bestämde och kunderna fick rätta sig efter det” (14).

Till resonemangen om efterfrågeanpassning kan även de idéer räknas som kretsar kring det lokalt anpassade och profilerade folkbiblioteket:

Profilerarna ska växa fram lokalt och i nära samarbete mellan dem som jobbar på biblioteken och dem som bor och verkar i respektive område. Det får inte bli så att vissa grupper känner sig utestängda. Flexibilitet är också viktigt. Om behoven förändras i något område måste det vara möjligt att byta profil,... (24)

Man vill svara på de nya förutsättningar som det mer fragmenterade samhället har skapat och som innebär att det inte längre finns en bred självklar målgrupp gemensamt för alla bibliotek, utan snarare att varje närområde har specifika behov som måste analyseras.

Artikulationerna inom perspektivet för det marknadsstyrda folkbiblioteket karaktäriseras ofta av en användning av distinktionen nytt/gammalt. I motsättning till det folkbibliotek man argumenterar för, vilket beskrivs i termer som innovation, förnyelse, utveckling samt fräscht och spännande, väljer man ofta begrepp som associeras till stagnation, bakåtsträvande och passivitet:

Måste biblioteken förändras? Är de inte bra som de är? Måste de delta i kampen om uppmärksamheten och konkurrera med TV, video och hela den moderna kakofonin av mediebaserad upplevelseindustri? Behövs det inte i själva verket fredade zoner, tysta och meditativa platser i den pågående konsumtions- och upplevelsekarnevalen? Visst, men då måste de framstå som attraktiva och intressanta utifrån den profilen och placera sig rätt i till exempel följande dimensioner [fräsch <-> dammig, spännande <-> tråkig. Min anm.]. (16)

Nedan målar man dessutom upp en bild av att folkbiblioteket har två framtider att välja mellan. Symboliken utgår även här från termerna utveckling och stagnation:

På Autobahn tjuvar bilarna som projektiler när de visslar förbi. På Kuba är la carretera central öde och full av hål. Det finns olika framtider. (15)

5.1.2.1 Legitimeringsstrategier

Inom perspektivet för marknadsstyrning utgår legitimeringen från det narrativ som innebär att man ser samhällsutvecklingens viktigaste kännetecken som ökad konkurrens. Uppmärksamhetsekonomin är ett exempel på ett begrepp som används för att ge namn åt det nya samhället. Förutom en hårdnad konkurrenssituation menar man att individer blivit mer medvetna om sina behov, vilket kräver flexibla organisationer som kan möta en mer individbaserad och rörlig efterfrågan.

Tolkningen leder sedan till uttryck som gör gällande att folkbiblioteket om det vill överleva i denna situation inte har något annat val än att anpassa sig. Legitimiteten grundas här på ett antagande om att det inte finns några alternativ. Folkbiblioteket måste delta i ”kampen om uppmärksamheten” för att uppfattas som ”angelägna” (14). I det nya samhället finns man inte om man inte syns och de ”som överlever är de som har starka bilder och berättelser att knyta till sitt varumärke” (15).

Genom att ge medborgarna vad de vill ha kan folkbiblioteket uppfattas som angeläget och överleva i konkurrensen. Behoven och önskemålen som ska uppfyllas finns både hos politiker på den ”politiska marknaden” och hos allmänheten på ”kundmarknaden” (16).

-Vi måste göra som alla andra företag och organisationer och tala om för andra vad vi är bra på. Annars kommer vi inte synas och då finns vi på sikt inte kvar i framtiden. /.../ Avveckla det som har låg utvecklingspotential. Istället bör man fokusera på att dela ut produkter och tjänster som lockar. (2)

Man kan här se en tydlig instrumentell målrationellitet som legitimeringsgrund. Samhället runtomkring har förändrats på ett sätt som gör att man ser det som en självklarhet att folkbiblioteket måste gå mot en ökad efterfrågestyrning. Det som diskuteras är vilka medel folkbiblioteken ska välja för att uppfattas angelägna och kunna överleva i denna nya värld. En diskussion kring mål som går utöver att överleva och locka till sig fler kunder finns inte.

Ett undantag från hänvisningarna till rationalitet är emellertid då man betonar brukarperspektivet ur en moralisk synvinkel. Här betonas att en annan urvalsprincip än efterfrågestyrning är exempel på förmynderi och maktutövning från bibliotekspersonalens sida:

Samtidigt pågår bokmötena, denna kvarleva från en tid då bibliotekariernas kultursyn bestämde och kunderna fick rätta sig efter det. Idag behövs dessa möten bara för de deltagandes egen uppbyggelse, men de har egentligen ingen betydelse för medieurvalet eller samlingarnas utveckling ur ett brukarperspektiv. (14)

Sammanfattningsvis består legitimeringen inom marknadsstyrningsperspektivet bortsett från den sistnämnda moraliska dimensionen främst på en instrumentell rationalitet. Det primära är att anpassa sig till omvärlden och finna optimala strategier för att få folkbiblioteket att överleva i konkurrensen om människors efterfrågan.

5.1.3 Det offentliga folkbiblioteket

Inom perspektivet för det offentliga folkbiblioteket lyfts en tolkning av det omgivande samhället fram som skiljer sig från perspektiven ovan. Det mest kännetecknande är att man ser samhällsutvecklingen utifrån ett politiskt perspektiv. Man anser att den drivs av subjektiva intressen kopplade till kapital- och maktstarka grupperingar. Utvecklingen karaktäriseras av ökade ojämlikheter och klassklyftor, vilket exempelvis artikuleras som följer:

Tillgången till elektroniska medier har gjort informationen mera tillgänglig, vilket är en stor demokratisk möjlighet. Men de växande klassklyftorna, samhällets tilltagande komplexitet och den oändliga informationsmängden leder till vidgade informations- och kunskapsklyftor, såväl nationellt som globalt. Eliter tar över och det blir allt svårare för den vanliga medborgaren att få ett reellt inflytande i väsentliga frågor. Vi kan välja elbolag och teleoperatörer medan den politiska makten har flyttat till Bryssel eller abdikerat. (19)

Man lägger fokus på ökad ojämlikhet och även på att politiken och demokratin håller på att förlora inflytande. Inflytandet anses allt mer ha hamnat i marknadsens och det privatas regi:

Vårt behov av upplevelse och kunskap förvandlas till en marknad att exploatera. Information har utvecklats till en vara där nya upphovsrättslagar styr handeln. (19)

Marknaden ges en negativ innebörd genom att den i det här fallet kopplas ihop med exploatering. På marknaden har information idag antagit en varuform och kommersiella intressen styr handeln genom upphovsrättslagar. Nedan följer en artikulation där man

även antyder att ökat marknadstänkande styr utbudet av information i bemärkelsen av mindre mångfald och alternativ.

Vi har aldrig som nation varit rikare, men bibliotekens verksamhet drabbas istället av nedskärningar. Vi har aldrig varit i större behov av mångfald och alternativ i utbudet av litteratur och information, men marknadstänkandet håller på att förvandla biblioteksnyttjaren till en kund. Kommer kulturpolitiken kunna hävda sig mot marknaden? (22)

Man betonar en utveckling där marknaden tar över områden som förr varit i det offentliga regi och därmed mer kontrollerade av politiken. Uttryck finns också för att utvecklingen av att ”våra allmänningar ständigt attackeras” sker utifrån ”såväl ekonomiska som ideologiska intressen” (19).

Inom ramen för förståelse och tolkning av omvärlden menar man att folkbiblioteken på olika sätt bör förhålla sig kritiska och försvara sina positioner som offentliga institutioner utanför marknaden och dess logik. Genom att styra verksamheten efter marknadens efterfrågan kommer viktiga områden bortprioriteras och servicen ständigt begränsas till det som för tillfället ”är hett” (11).

Folkbibliotekens uppgift är här att överbrygga de informations- och kunskapsklyftor som finns på grund av sociala, kulturella, utbildningsmässiga och ekonomiska klasskillnader, genom att tillhandahålla ett kvalitetsurval av böcker, tidskrifter, digitalt lagrade medier och e-medier på så många som möjligt av de språk som talas i landet. /.../ Detta är en allt viktigare uppgift nu när andra medier med stor genomslagskraft erövrar och styr människors tid, fantasi och kreativitet. (19)

Marknadslogiken uppfattas här som något som styr och påverkar individer in i vissa banor snarare än något som neutralt låter utbud och tjänster anpassas till det som efterfrågas. Istället för att efterfrågeanpassa verksamheten ska den alltså enligt detta perspektiv vara styrd av värderingar kopplade till begrepp som ”folkbildning”, ”demokrati” och ”insiktsfulla medborgare”. Folkbiblioteket ska inte bli en aktör på marknaden och konkurrera på dess villkor, utan bör snarare ”försvara sin existens” genom att vara ett ”alternativ till marknaden” (22). Då kan folkbiblioteket bevara sin ”unika roll för att utveckla demokrati, yttrandefrihet, kulturpolitik och social rättvisa” (22). Folkbibliotekets huvudverksamhet kopplas till att förmedla dessa värden och man prioriterar att fungera som en stödfunktion för livsvärldsintressen inom civilsamhället, vilket bland annat inbegriper behovet av gemensamma demokratiska arenor. Man betonar då folkbibliotekets roll som det ”demokratiska flaggskeppet” (20), ”allmänningar” i vilka alla kan mötas och ”offentliga rum” (23). En viktig åtgärd här är ”att skapa de mötesplatser som blir allt viktigare” (11).

Inom perspektivet för det offentliga folkbiblioteket används främst en värderationalitet, som kommer till uttryck då man snarare talar om folkbibliotekets verksamhet som viktigt mål i sig självt än som medel för att uppnå policymål definierade av stat och kommun och innefattar en uttryckt kritik mot den instrumentella rationaliteten:

Jag tror att det är en samtida sjukdom, en utilitaristisk masspsykos, som slagit klorna i oss alla, och manipulerar oss att tro att det är nyttan som räknas. Det gäller att förtjäna sin plats i tillvaron, att bevisa att man är nyttig, annars kan man lika bra gå och dra något gammalt över sig. (11)

Nytta i form av pengar eller tillväxt ställer man sig kritisk till då man menar att den viktigaste aspekten av folkbibliotekets verksamhet, den som kan härledas till demokrati och jämlikhet, inte kan mätas i sådana mått. Folkbiblioteket bör styras av andra värden som anses viktigare och man motsätter sig bilden av folkbiblioteket som ekonomiskt lönsam institution.

Kanske, för att inte säga säkert, kommer vi aldrig att kunna bevisa ”nyttan” av detta i kronor och ören. Debatten lär vi nog vinna ändå. Om vi slutar att huka. (11)

Det finns i sammanhanget även krav på att folkbiblioteken måste ”tillföras ökade resurser” för att kunna ”garantera en jämlik biblioteksstandard” i hela landet för att nå hela befolkningen och fler som idag ”inte utnyttjar bibliotekens möjligheter” (19).

5.1.3.1 Legitimeringsstrategier

Den aspekt av samhället man använder som narrativ inom perspektiv för det offentliga folkbiblioteket är politiskt betonad och är konstruerad kring bilden av en nyliberal världsordning där marknaden breder ut sig och skapar ojämlikheter. Då man anser att dessa ojämlikheter härstammar från marknadsekonomin intar man en kritisk ställning till att folkbiblioteket går mot en djupare marknadsanpassning:

Under de senaste hundra åren har något ganska märkvärdigt utvecklats: folkbiblioteket. Det har varit beviset på att vi kunnat gemensamt bekosta, äga och solidariskt dela litteratur och information. Grunden är de gamla upplysningsidéerna om förnuft & rättvisa, som kommit att utvecklas till en samhällelig kulturpolitik, som tagit form runt om i landet i huvudbibliotek, filialer, bokbussar och andra sorters uppsökande verksamhet. Nu hotas denna sociala uppfinning, ... (22)

Biblioteket riskerar bli en institution som efterfrågeanpassad följer marknaden. När man inte kan skilja på Pressbyråns, bokhandelns och bibliotekens utbud har biblioteken förlorat det mesta av sitt existensberättigande som en public service-inrättning. (22)

Det kritiska förhållningssättet bidrar till att man inte talar i termer av att anpassa sig till nya förhållanden, utan snarare om att folkbiblioteket bör inta en aktiv roll som broms eller motvikt för att minska marknadens skadeeffekter. Man vill se folkbiblioteket i en roll som är unik i betydelsen att verksamheten inte ska styras av marknadskrafter utan istället vara ett alternativ till marknaden. Marknaden anses forma och styra ”människors tid, fantasi och kreativitet” (19) och efterfrågestyrning innebär därmed att mångfald motverkas. Det innebär att folkbiblioteket, i egenskap av att ha kulturell mångfald som mål, är tvunget att aktivt utforma och styra verksamheten och beståndet efter andra värden än efterfrågan. Folkbibliotekens mål ”ska inte vara nöjda kunder utan insiktsfulla medborgare” (19).

Man framhåller även att folkbiblioteket inte bör styras av ekonomiska systemintressen, utan främst utgöras av livsvärldsrelaterade premisser kopplade till ett jämlikt och levande civilsamhälle. Om man inte prioriterar detta anser man att det demokratiska uppdraget urholkas:

Om den kommunala informationsuppgiften får företräde framför den enskilde medborgarens/biblioteksbesökarens behov av självständigt sökande minskar bibliotekens demokratiska kraft. (3)

Man legitimerar därmed verksamheten i första hand genom dess förmedling av viktiga samhälleliga värden kopplade till bland annat folkbildning, jämlikhet, mångfald och demokrati. Man menar också att dessa värden inte går att förena med en övergång till marknadslogik och efterfrågestyrning. För att värdegrunden ska kunna förankras och förmedlas måste man ha starka offentligt finansierade folkbibliotek där värdegrunden är ett mål i sig och inte underordnad lönsamhetskrav och marknadslogik.

Det finns också uttryck för att folkbiblioteket bör försvara värdegrunden i en tid då andra områden inte längre tar ansvar för den. Detta innefattar en kritisk ställning gentemot politiken då denna anses verka för marknadsanpassningstrenden och glömt bort viktiga värderingar:

Politikerna har gjort det lätt för sig själva. Politiskt ansvar är liktydigt med budgetbalans och ingen förklaring behövs. (20)

Sammanfattningsvis bygger legitimeringsstrategierna inom perspektivet för det offentliga folkbiblioteket på moral och värderationalitet. Folkbiblioteket ska prioritera svagare grupper, främja jämlikhet och insiktsfulla medborgare som kan delta i demokratiska processer, eftersom folkbiblioteket har ett unikt uppdrag som inte kan uppfyllas av organisationer som styrs enligt marknadslogik. Man hänvisar till en värderationalitet och diskuterar främst institutionen i relation till dess mål. Mål är viktiga i sig och är ej beroende av om de kan resultera i ekonomisk samhällsnytta.

5.1.4 Det aktivistiska folkbiblioteket

Samhällssynen inom perspektivet för det aktivistiska folkbiblioteket överensstämmer i flera avseenden med perspektivet för det offentliga folkbiblioteket. Man betonar marknadens utbredda makt och de konsekvenser som kommer med det vad gäller rikriktning, ojämlikhet och frånvaro av socialt ansvar. Skillnaden är att man har ett utvidgat maktperspektiv och uppmärksammar den makt som man anser finns inom hela samhällskroppen och som avgör vad som är normalt/onormalt, inkluderat/exkluderat och så vidare.

Alla de stora problemen i vår tid handlar på ett eller annat sätt om gränser och den ordning de skapar i åtskiljandet av likt och olik, folk och få, oss själva och de Andra (sic!) etc. (5)

Man lyfter fram den ”obalans i makt som finns i samhället och som på ett förödande sätt exkluderat personer från fullt deltagande” och menar att ett bortseende från det innebär att man ”legitimerar den rådande ordningen” (5). Folkbiblioteket har, genom sin roll som förmedlare av information, ett ansvar för att inte reproducera den rådande makten och på så sätt befästa relationerna mellan det inkluderade och det exkluderade.

Bibliotekarier strävar efter att skydda dåtidens, nutidens och framtidens ord. De strävar efter att upprätthålla rätten till kunskap om ord på alla språk och från alla kulturer, i muntlig och skriftlig tradition, i tryck och i elektronisk form... /.../ Men det är viktigt att komma ihåg att historiskt har marginaliserade, som ursprungsbefolkning, kvinnor, samhällen utan skriftspråk och politiska radikaler (dvs de socialt och politiskt minst gynnade) inte varit rättvist ”representerade” i kulturellt och medborgerligt hänseende. i ett sånt kritiskt perspektiv har kulturarbetare som pedagoger,

förläggare, bibliotekarier, arkivarier och dokumentalister både medvetet och omedvetet utfört arbete och utvecklat förhållningssätt som har lett till ”frånvaro, utelämnande och förnekande (t ex bristande representation av rasdiskriminerade och invandrarkulturer)”. (21)

Ett ansvar som betonas är att inte glömma bort det aktiva demokratiska uppdraget och låta det ”förvandlas till ett passivt och blott förtroendeingivande varumärke” (9). I resonemanget diskuteras det aktiva medborgarskapet som en viktig förutsättning för demokratin. Man anser att dess betydelse håller på att glömmas bort ”i ett samhälle som mäter värdet av dess institutioner i dess utvecklingspotential” (9).

Idag framstår det [medborgarskapet. min anm] mest som något man har eller inte tillåts ha, ett pass eller en nationell tillhörighet. Innehållet i ett riktigt medborgarskap handlar däremot också om att en medborgare har tillgång till alla de verktyg som behövs för att man ska kunna skaffa sig den information, den kunskap och insikt som behövs för att man ska kunna välja, och inte bara parti utan att själv kunna välja vilken syn man har på samhället. (9)

Folkbibliotekets roll bör därför vara aktiv i politiska frågor, och bibliotekarieyrket bör ses som ”ett frispråkigt medel för engagemang baserat på principer – och emellanåt på ett positivt bråkmakeri” (21). Bibliotekarier bör också bland annat diskutera folkbibliotekets ”moraliska grunder”, se biblioteket som en ”motståndspunkt”, ”förstå mångfald och konflikter i vårt samhälle” samt ”föreställa sig ett mer socialt, politiskt och humanistiskt inriktat yrke” (21).

Det uttrycks även att en roll som ”humanistisk provokatör” kan vara ett ”sätt att pröva samhället”, men också att det kan hjälpa bibliotekarien till ”insikt i att bibliotekariens yrke i sig är ett uttalande eller en möjlig provokation” (9).

Ytterligare bibliotekarieidentiteter som diskuteras är bland annat frihetskämpar, akthundar mot de styrande, främjare för opinioner, de som ordnar utrymme och plats för en offentlig sfär och anhängare av mänskliga rättigheter (21). Dessa aktiva roller anses kunna vara något som kan stimulera demokratin och de aktiva medborgare den förutsätter.

En strävan bort från det förment allmängiltiga är nödvändigt för ett samhälle som vill innefatta en pluralism av erfarenheter och som inte utesluter, kränker eller negligerar det från normen avvikande. (5)

5.1.4.1 Legitimeringsstrategier

Narrativet utgår här från ett samhälle som bygger på djupa orättvisor och ojämlikheter. Utöver de som skapas av marknaden poängteras även andra, mer generella, maktskillnader. Man förkastar visionen om objektivitet och neutralitet och hävdar att ett neutralt förhållningssätt innebär att folkbiblioteket indirekt stödjer och reproducerar makten. Man kan därför inte komma ifrån att folkbiblioteket är ”både subjekt och objekt i en ideologisk kamp” (21).

Föreställningen om en allmängiltig universell mänsklighet gör det möjligt att ignorera det faktum att den privilegierade gruppen är en social grupp bland flera. Med andra ord: genom att göra sig blind för olikheter kan man upprätthålla en kulturell dominans. Om och när man lyckas rasera den

dominerande kulturens anspråk på allmängiltighet och avslöjar den som en kultur bland andra kan man på allvar börja samtala om hur man kan arbeta för ett rättvisare samhälle. (5)

Folkbiblioteket bör därför vara en kritisk institution som aktivt blandar sig i politiska frågor för att synliggöra ojämlikheter och skillnader i makt mellan grupper. Genom att provocera kan folkbiblioteken skapa debatt och ett mer levande demokratiskt samhälle samt mer aktivt kunna främja jämlikhet. Man ska tillhandahålla ”de verktyg” som behövs för att i enlighet med ett ”aktivt medborgarskap” ge människor den kunskap och insikt som behövs för att kunna ”välja vilken syn man har på samhället” (9).

Här framhålls folkbibliotekets sociala ansvar som förmedlare av värden som jämlikhet, demokrati samt inkludering i ett samhälle där de flesta andra blundar för det. Diskussionen berör i huvudsak folkbibliotekets självbild, hur det kan förhålla sig till begrepp som neutralitet och makt i förhållande till jämlikhets- och demokrativärden. Detta förutsätter enligt det aktivistiska perspektivet att man inom professionen bland annat bör sträva efter att:

- undersöka den moraliska grunden för biblioteksutövandet
- föreställa sig ett mera socialt, politiskt och humanistiskt inriktat yrke
- förstå mångfald och konflikter i vårt samhälle
- se biblioteket som en motståndspunkt
- eftersträva delaktighet och påverkan som yrkesmässig hållning (21)

Folkbiblioteket ska stå i civilsamhällets tjänst och skapa ett aktivt sådant eftersom vår tid överlag kännetecknas av ett större fokus på systemintressen än livsvärldsintressen. Genom att följa med i strömmen och anpassa sig till det övriga samhällets mål blir folkbiblioteket istället en del av det som skapar ojämlikhet, maktskillnader och färre demokratiska samtal. Man argumenterar för en grundläggande diskussion kring institutionens mål och hur de kan problematiseras.

Det skulle kunna vara folkbibliotekets aktiva uppgift, att bli experter på medborgarskapets innehåll, att vara den plats och den profession man vänder sig till när det behövs hjälp att orientera sig, ett sorts medborgarskapets aktiva (och självständiga, kanske till och med aktivistiska utan politiska preferenser) medborgarkontor. (9)

Sammanfattningsvis använder man inom det aktivistiska perspektivet en legitimering som hänvisar till moral och värderationalitet. Man anser att folkbiblioteket har en värdegrund som kretsar kring demokrati, jämlikhet, mångfald och inkludering. Dessa värden anses vara undertryckta i dagens samhälle och därför bör folkbiblioteket snarare bidra till att förändra samhället än att anpassa sig till det. Man har en tydlig fokusering på verksamhetens mål och hur de kan utvecklas och förmedlas.

5.1.5 Diskussion och slutsatser

I detta avsnitt följer en sammanfattning som ska ses som en slutsats på analysen utifrån mina två första frågeställningar. Dessa frågeställningar har formulerats såhär:

1, Vilka centrala perspektiv går att finna i marknadsdiskursen och demokratidiskursen?

2, Hur yttras legitimeringen inom respektive diskurs?

I analysen har jag identifierat fyra olika perspektiv. Perspektiven för det tillväxtorienterade folkbiblioteket och det marknadsstyrda folkbiblioteket ingår i marknadsdiskursen. Perspektiven för det offentliga folkbiblioteket och det aktivistiska folkbiblioteket ingår i sin tur i demokratidiskursen. I sammanhanget är det relevant att påpeka att jag sett begreppen samhället och folkbiblioteket som de grundläggande flytande signifikanterna. Skillnaderna i betydelsebildningen kopplade till dessa begrepp utmärker de mest tongivande skillnaderna mellan diskurserna. De olika betydelser som tillskrivs de flytande signifikanterna har jag identifierat genom att se vilka nodalpunkter, nyckelbegrepp inom respektive perspektiv, som kopplas ihop med dem. I tabellerna nedan redovisar jag vilka nodalpunkter som är mest centrala inom de olika perspektiven och diskurserna. På så sätt ska detta ses som en sammanställning av de olika betydelsebärande ekvivalenskedjorna som jag identifierat.

5.1.5.1 Marknadsdiskursen

Inom marknadsdiskursen är de nodalpunkter man kopplar ihop med begreppet folkbibliotek bland annat efterfrågan, flexibilitet, förändring, effektivisering, service och behovstillfredsställelse. I min diskursordning betonas i huvudsak den moraliska aspekten av dessa begrepp, vilken i korthet utgår från en idé om att folkbiblioteket bör möta kunden på kundens egna villkor och inte ställa sig över dennas rätt att själv avgöra sina preferenser. I mitt analysmaterial finns uttryck för ett sådant moraliskt ställningstagande inom marknadsdiskursen, dock i relativt låg utsträckning. Den mest förekommande legitimeringen bygger istället på att det inte finns något alternativ till marknadsdiskursen, i alla fall inte om folkbiblioteket ska kunna överleva i framtiden. Ställningstagandet bygger på ett narrativ där man ser ett nytt samhälle som kännetecknas av en fördjupad konkurrenssituation på informations- och kunskapsområdet. Nodalpunkterna är här bland annat ”uppmärksamhetsekonomi”, ”kunskapsekonomi” och ett ständigt förändringsbenäget samhälle. För att folkbiblioteket ska upplevas angeläget i detta sammanhang måste man konkurrera med andra aktörer inom kunskaps- och informationsbranschen. Efterfrågestyrning och strategier från marknadsekonomin upplevs som det enda möjliga sättet för folkbiblioteket att kunna hantera situationen.

Legitimering frångår därmed, med några få undantag, den liberala ideologi som utgör marknadsdiskursens grund på samhällsnivån i min diskursordning. Denna grund utgörs av idén om en fri marknad bestående av rationella aktörer som utifrån sina egendefinierade preferenser verkar genom att ingå i fria kontrakt baserade på de formella fri- och rättigheterna. Enligt dessa idéer skapar man optimala förutsättningar för välstånd och ett främjande av det allmänintresse som man ser vara summan av alla människors individuella preferenser. Den här moraliskt och politiskt betonade legitimering tenderar alltså att ersättas av en mer pragmatisk inställning i vilken man anser att folkbiblioteket inte har något val. Man ser den nyliberala marknadsekonomiska expansionen som oproblematiserad och självklar och anser att folkbibliotekets intåg i den är lika självklar. Alternativen framställs som stagnation, tillbakasträvande och som metafor för det används exempelvis Kuba.

Tabell 1. Marknadsdiskursens ekvivalenskedjor.

	Marknadsdiskursen	
	Tillväxtsorienterade folkbiblioteket	Marknadsstyrda folkbiblioteket
Samhällsnivå	Global konkurrens, kunskapsekonomi, lärande samhälle, ”hela livets universitet”, informationsteknologi.	Uppmärksamhetsekonomi, upplevelseekonomi, kunskapsekonomi, konkurrens, ständig förändring.
Institutionsnivå	Nationell tillväxt, kunskapsutveckling, samhällsnytta, forskning, näringsliv, ”nav i informationssamhället”	Förändring, utveckling, innovativa organisationsformer, efterfrågan, effektivisering, konkurrensutsättning, kunder, behovstillfredsställelse, profilering, flexibilitet, service.

Att man i regel inte väljer att motivera sina idéer inom marknadsdiskursen med annat än att det inte finns något alternativ tyder på att man upplever dessa idéer som förhållandevis ohotade och hegemoniska. Man väljer istället att förankra dem i det sunda förnuftet samt i förgivettagna antaganden. Den liberala ideologin finns under ytan men är så självklar att den sällan behöver legitimeras. Detta blir också tydligt inom tillväxtperspektivet. Även här antar man en oproblematiserad och positiv hållning gentemot marknaden. Man beskriver en tilltagande global konkurrens även här och man vill ge folkbiblioteket en mer aktiv roll för den nationella tillväxten. I rollen ingår bland annat att bistå näringslivet med informationstjänster och flexibla arbetare samt höja satsningarna på formell utbildning. Denna positiva inställning till att delta i marknadsekonomin har också en grund i liberal teori. Även här frångår dock marknadsdiskursen en politisk legitimering. Legitimeringen utgår istället från att folkbiblioteket måste hänga med i samhällets utveckling samt att man genom tillväxtarbete kan uppfattas som viktigare av makthavare och därmed få mer ekonomiska medel. Man hänvisar, precis som i fallet med marknadsstyrningen, till det sunda förnuftet.

Mönstret av att man inom marknadsdiskursen tenderar att inte motivera den ideologiska grunden resulterar i att man intar en mer pragmatisk hållning där den instrumentella målrationaliteten blir mer påtaglig. Marknadsdiskursen diskuterar i regel inte politiska och moraliska värden. Det övergripande målet anses vara att matcha behov hos kunder och politiker och diskussionen utgår i första hand kring vilka medel som kan uppfylla behoven.

Marknadsdiskursen uttrycker en positiv hållning till de globala strukturer som man menar skapat nya ramar för folkbiblioteket att verka inom. Man menar att folkbiblioteket bör anpassa sig efter dessa ramar och detta legitimeras främst genom att

hänvisa till självklara antaganden. Det finns enligt marknadskursen inget val. Av legitimeringen att döma finns det skäl att anta att man ser det egna betydelsystemet som relativt ohotat.

5.1.5.2 Demokratidiskursen

I demokratidiskursen är de nodalpunkter man kopplar ihop med begreppet folkbibliotek bland annat demokrati, jämlikhet, aktivt medborgarskap, social rättvisa, alternativ till marknaden, inkludering och folkbildning. Likheterna med min diskursordning är här relativt stora. I centrum står värderationaliteten. Man ser folkbiblioteket som en institution som i första hand ska styras av och förmedla ideologiska värden. En diskussion om dessa är också eftersträvansvärd och frågor man väcker är vilka krav dessa värden ställer på verksamheten, vilka prioriteringar de förutsätter samt hur man bör förhålla sig till omvärlden med tanke på folkbibliotekets värdegrund.

Tabell 2. Ekvivalenskedjor i demokratidiskursen.

	Demokratidiskursen	
	Offentliga folkbiblioteket	Aktivistiska folkbiblioteket
Samhällsnivå	Ojämlighet, klasskillnader, kunskapsklyftor, marknadens utbredning, politikens resignation, nedskärningar.	Ojämlighet, maktskillnader, marginalisering, diskriminering, exkludering.
Institutionsnivå	Jämlikhet, demokrati, alternativ till marknaden, folkbildning, social rättvisa, politisk styrning.	Jämlikhet, demokrati, inkludera, provocera, motståndspunkt, bryta mönster, politisk aktivt, riva ner gränser, främja aktivt medborgarskap.

Demokratidiskursen ger också uttryck för synen på människan som en kontextberoende aktör, vilket även det är en beståndsdel i diskursordningen. Detta kombineras emellertid ofta med ett maktperspektiv präglad av en socialistisk ideologi. Man uppfattar en nyliberal samhällsutveckling där kapitalismen expanderar till nya områden. Dessutom påtalas framväxten av en allt mer oreglerad marknad som tar över nya samhällsområden som förr utgjordes av en annan logik. Det bidrar enligt demokratidiskursen till större ojämlikheter och mer inflytande åt de samhällsaktörer som av tradition redan är maktstarka. Tillsammans med synen på den kontextberoende människan menar man att detta är ett demokratiskt problem eftersom maktstarka grupper i stora drag styr och kontrollerar människors preferenser genom exempelvis medieindustrin och reklam. Demokratidiskursen framhåller på detta sätt att ett marknadsorienterat och efterfrågestyrt folkbibliotek kommer bli en del av och därmed också gynna de strukturer i samhället som producerar ojämlikheter. Av den anledningen argumenteras det för att folkbiblioteket ska drivas av en offentlig sektor som verkar enligt tydligt definierade värden istället för lönsamhet och efterfrågan. Marknadens metoder anses inte kunna

kombineras med folkbibliotekets värdegrund i frågor som rör jämlikhet och demokratifrämjande. Man uttrycker att marknadsmetoder snarare motarbetar dessa mål.

I själva definitionen och tolkningen av demokratibegreppet visar det sig i mitt analysmaterial att man inom demokratidiskursen ser demokrati som en process som bör ha en stark förankring i civilsamhället och i det aktiva medborgarskapet. Därför vill man att folkbiblioteket i första hand ska stödja livsvärlden. Även här ser man ett demokratiskt problem i marknadsdiskursens fokus på systemintressen genom dess satsningar på näringsliv, formell utbildning och tillväxt. Folkbibliotekets unika roll anses i demokratidiskursen vara att gynna livsvärlden genom att erbjuda politiskt avvägda tjänster som kan stimulera medborgarnas aktivitet och främja det livsvärldsförankrade civilsamhället. Man menar att detta inte kan mätas i pengar och att legitimeringen främst bör utgå från det moraliskt riktiga.

Det är uppenbart att demokratidiskursen har en djup politisk och ideologisk prägel. Legitimeringen utgår från moral och värderationalitet. Folkbiblioteksverksamheten bör enligt demokratidiskursen utgöras av moraliska avvägningar vilka också bör betraktas som mål i sig. Utmärkande för demokratidiskursen är även att legitimeringen är betydligt mer underbyggd genom diverse argument. Detta kan tolkas som att demokratidiskursen upplever sig vara hotad. Tendensen förstärks också genom sättet på vilket demokratidiskursen ständigt definierar sig utifrån en kritik av marknadsdiskursen. Detta sker genom återkommande resonemang där man menar att marknadstänkandet breder ut sig och attackerar den traditionella bilden av det offentliga folkbiblioteket. Man målar alltså upp en tydlig hotbild mot vad man anser vara folkbibliotekets värdegrund.

Hur man ska förhålla sig till situationen skiljer sig något mellan de två perspektiven inom demokratidiskursen. Perspektivet för det offentliga folkbiblioteket tenderar att i sin retorik välja termer som härleder till att återerövra den traditionella tolkningen av folkbibliotekets värdegrund. Perspektivet för det aktivistiska folkbiblioteket väljer dock en mer radikal framtoning och för in nya begrepp som exempelvis hänvisar till att se folkbiblioteket som en samhällelig provokatör och motståndspunkt. Det finns en vision om ett framtida folkbibliotek som genom aktiva politiska ställningstaganden förankrade i värdegrunden ska ta ställning för exkluderade grupper och utmana makten genom att provocera fram debatt och samtal inom civilsamhället. Med det finns det inom demokratidiskursen drag av att försvara de gamla värdena inom institutionen men också att med en mer praktisk diskussion översätta dessa till nya former för handling.

Demokratidiskursen uttrycker en vilja att hålla folkbiblioteket utanför marknadens logik eftersom den inte anses gå att förena med de värden man anser att folkbiblioteket bör styras av. Legitimeringen sker genom en argumentation som utgår från en ideologisk diskussion kring moral. Det är tydligt att man ser det folkbibliotek man förespråkar vara hotat av en marknadsdiskurs.

5.2 Den diskursiva kampen

Detta avsnitt leder in uppsatsen till min tredje frågeställning, hur konflikterna mellan de analyserade diskurserna och perspektiven inom dessa kommer till uttryck i texterna. Jag har tidigare i uppsatsen dragit slutsatsen att marknadsdiskursen och demokratidiskursen erbjuder två skilda betydelsesystem. Den förstnämndas betydelsesystem bygger på liberal marknadsekonomisk teori och den sistnämndas har sin grund i teorier om deltagardemokrati och socialism. Slutsatsen bygger på min tolkning av diskursernas skillnader. Här följer istället en analys av hur den diskursiva kampen mellan de två diskurserna framställs i analysmaterialet. Följande avsnitt är därmed en analys av diskursernas grader av öppenhet och slutenhet i sättet på vilket de refererar sinsemellan. Analysen bygger på att finna uttrycken för intertextualitet och antaganden men också på hur bland annat additiva och kontrastiva relationer används i dessa. På så sätt kan man se hur konflikter mellan olika betydelsesystem hanteras inom de två diskurserna. Vad man kan se är i vilken utsträckning diskurserna tillåts gå in varandra och påverka betydelsena. Detta ger också en bild över vilka distinktioner diskurserna erkänner utifrån varandras betydelsesystem, samt vilka distinktioner som inte artikuleras och därmed inte behandlas som en ömsesidig konflikt.

5.2.1 Demokratidiskursen i marknadsdiskursen

Vad gäller demokratidiskursens synlighet inom marknadsdiskursen så är den relativt begränsad, även om den i viss utsträckning släpps in. Som jag visat tidigare är de perspektiv man främst vill skilja sig från inom marknadsdiskursen de som man menar karakteriseras av konservatism, stagnation och som man menar har sin grund i föråldrade samhällsförhållanden. Markeringen av denna skillnad riktas ibland mot vad som kan tolkas som en demokratidiskurs, men det är sällan tydligt att så är fallet. När demokratidiskursen görs synlig inom marknadsdiskursen kännetecknas det av att någon direkt motsättning sällan lyfts fram. På så sätt tenderar man att tona ned de distinktioner som i demokratidiskursens betydelsesystem utgör skillnaden gentemot marknadsdiskursen.

Det faktum att man inom marknadsdiskursen ofta ifrågasätter demokratidiskursens uttryckta motsättningar mellan livsvärldsintressen och systemintressen blir tydligt efter genomläsningen av analysmaterialet. I artikulationerna angående detta släpper man visserligen in problematiken i den egna diskursen genom att ge den utrymme men man svarar genom att uttrycka att denna motsättning mellan intressen inte finns eller är överdriven.

Från *biblioteksfundamentalister* uttrycks en oro om glidningen från folkbibliotek mot utbildningsinstitutioner. Men vad menas då med begreppet folkbibliotek och skulle detta stå i kontrast mot utbildning av folket? Skulle en tydlig skiljelinje gå mellan dem som förespråkar den lokala folkliga förankringen genom bildningsförbundens inflytande och den bibliotekskultur som backar upp bildning i form av lokal högskoleutbildning eller annan vuxenutbildning? (1)

Citatet är en reaktion på att det skulle finnas en skillnad mellan fri bildning och formell utbildning. Man angriper distinktionen genom att ifrågasätta huruvida det går att dra en tydlig skiljelinje mellan förespråkare för bildning respektive utbildning. Upplösningen

av denna uppdelning anses vara en följd av en ny tid med nya villkor på arbetsmarknaden:

Kanske har de oroliga herrarna jag nämnde ovan fortfarande kvar bilden av hur samhället var uppbyggt förr då man utbildade sig till ett yrke som man höll fast vid livet igenom. /.../ Folkbiblioteket måste väl i ärlighetens namn följa med i samhällets utveckling. Ett samhälle som idag är i behov av flexibla medborgare som kan ändra kunskaps- och yrkesinriktning många gånger under sin levnad. (1)

Det hänvisas i citatet till näringslivets behov av flexibel arbetskraft och att folkbiblioteket på detta område måste anpassa sig till samhällsutvecklingen. Bildning och utbildning är inte skilda företeelser i det nya kunskapssamhället. Marknadsdiskursen tenderar att inte skilja på livsvärld och systemvärld.

En annan distinktion från demokratidiskursen som ifrågasätts är den som gäller en motsättning beträffande prioriteringen av högre utbildning och spetskompetens gentemot grundläggande stöd till samhällets svagaste:

En röst från publiken menade att biblioteken borde värna om de svaga grupperna, de som inte har akademisk utbildning. /.../ NN menade att de mjuka frågorna är och förblir en viktig uppgift för folkbiblioteken och att man måste vara noga med att inte se motsatser överallt. (8)

Även här kommer uppfattningen om att konflikten är överdriven till uttryck. Det poängteras att man måste vara noga med att inte se motsatser överallt, vilket också vidgar resonemanget till att gälla fler områden. Detta kan tolkas som en mer allmän reaktion mot att uppmärksamma konkurrerande behov och intressen i samhället även om det inte sägs vilka motsatser man vill avlägsna.

Demokratibegreppet används i texterna som baseras på marknadsdiskursen, vilket kan ses som ett tecken på öppenhet gentemot en demokratidiskurs. Begreppet är förekommande i många av texterna, men ofta på ett generellt plan där det inte definieras eller kopplas ihop med andra termer vilket gör det svårt att tolka. Nedanstående citat är exempel på ett för marknadsdiskursen karakteristiskt användande av demokratibegreppet:

Framför allt skapar de [folk- och skolbiblioteken. Min anm.] grund för högre utbildning, för forskning och utveckling av samhälle och näringsliv, förvaltning och demokratiska processer. (17)

Bristen på meningsbärande relationer till demokratibegreppet gör det svårt att analysera dess betydelse. Det visar att folkbiblioteken upplevs ha en demokratisk funktion men begreppet specificeras inte närmare. Detta är förekommande även i andra texter baserade på marknadsdiskursen. En möjlig tolkning är att man inom marknadsdiskursen inte upplever att demokratibegreppet behöver definieras och att man tar dess betydelse för given och som något oproblematiskt. De övriga åtgärderna man argumenterar för, att folkbiblioteket ska möta den nya tidens behov, kan ses som demokratiska i sig. En sådan betydelse skulle överensstämma med den liberala synen på demokrati som en samling formella rättigheter, vilka låter alla samhällets individer ha samma inflytande att påverka samhället. Parallellt med, eller på grund av, att man inom marknadsdiskursen oftast inte fyller demokratibegreppet med betydelse utifrån andra termer belyses inte

frågan hur folkbiblioteket ska relatera till en roll som demokratifrämjare, på vilket sätt detta ska göras och i vilken utsträckning. Om det beror på att den funktionen anses självklar eller om den är sekundär gentemot andra funktioner uttrycks inte explicit.

Ett exempel på hur intertextualitet vad gäller demokratibegreppet kommer till uttryck inom marknadskursen finns i en text där man på ett djupare och tydligare plan öppnat för demokratiskursen. Här lyfts såväl Margaret Thatcher som demokratiteoretikern Robert D. Putnam fram i samma text.

Hon [Thatcher. Min anm.] använde sin politiska energi till att bekämpa staten och den snabbt växande offentliga, skattefinansierade servicen. I stället införde hon ett marknadstänkande också i förvaltning och serviceproduktion, och hon pressade tillbaka de fackliga organisationerna till förmån för företagen. En fri marknad för varor och tjänster var hennes ideal för ett gott samhälle. (13)

Robert D. Putnam (*Den fungerande demokratin : medborgarandans rötter i Italien*, 1997) har dock visat att både demokratin, den offentliga verksamheten och ekonomin har en djupare grund med gemensamma rötter i medborgaranda, socialt kapital och ett horisontellt organiserat samhällsengagemang. /.../ Sådana horisontella nätverk, byggda på ömsesidigt förtroende ser Putnam som grunden för både ett gott politiskt styre och en positiv ekonomisk utveckling. (13)

Citaten visar tydligt en öppenhet i vilken både marknadskursen och demokratiskursen tillåts och där dessa snarare ses förstärka varandra än stå i motsatsförhållande.

Jag tror inte att man kan upprätthålla ett rikt kulturliv på marknadens villkor, men jag ser inget problem med att använda metoder från marknadskonomin för att få ut så mycket kultur som möjligt för de skattepengar som spenderas. Förutsättningen är dock att de som använder verktygen förstår och respekterar området. (13)

Marknadsstrategier och demokratifrämjande anses här i rätt kombination kunna stimulera bästa möjliga effektivitet såväl som en levande samhällslig gemenskap. Begreppen kopplas samman och demokratiskursens uppdelning av dem i två områden som bör hållas åtskilda ifrågasätts.

Det finns även ett inslag inom marknadskursen som relaterar till demokratiskursens uppfattning om vikten av ett av folkbiblioteket styrt bestånd. Här motiverar marknadskursen sin efterfrågestyrning genom att påpeka det omoraliska i att blanda sig i enskilda individers preferenser. Det uttrycks i en av texterna genom att man talar om ”en tid då bibliotekariernas kultursyn bestämde och kunderna fick rätta sig efter det” (14). Efterfrågestyrningen görs här synonym med ”brukarinflytande” (14).

Marknadskursen refererar till demokratiskursen i begränsad omfattning. Man använder demokratiskursens nyckelbegrepp, så som exempelvis demokrati och jämlikhet, som ett led i sin egen terminologi. På så sätt visar man att dessa har en naturlig plats inom marknadskursen och att man inte ser någon motsättning mellan det egna betydelsesystemet och de värden som demokratiskursen har som grund. Marknadskursen definierar dock inte dessa begrepp utan ser dess betydelser som självklara. Konflikten om vad dessa begrepp innebär ignoreras. Då demokratiskursen på ett mer tydligt vis tillåts komma in i marknadskursens betydelsesystem sker det snarare genom att marknadskursen angriper och häver de distinktioner som man

inom demokratidiskursen baserar sitt betydelsesystem på. Motsättningarna som ifrågasätts är de som drar en skiljelinje mellan livsvärld och systemvärld (fri bildning gentemot formell utbildning, fritid gentemot arbetsliv) samt mellan demokratifrämjande och marknadslogik. Angreppet på dessa distinktioner sker utifrån argument som antyder att de idag är föråldrade och inaktuella. Man sätter dem inte i relation till folkbibliotekets värdegrund. Även här ser man med andra ord en tendens att marknadsdiskursen hänvisar till det sunda förnuftet hellre än till underbyggda argument. Bilden av att marknadsdiskursen inte upplever demokratidiskursen som ett hot förstärks.

5.2.2 Marknadsdiskursen i demokratidiskursen

I min analys av hur marknadsdiskursen tillåts komma in i demokratidiskursen bekräftas bilden av att det pågår en kamp runt de distinktioner som utgör demokratidiskursens betydelsesystem. Ett annat utmärkande drag är att man i långt högre utsträckning låter marknadsdiskursen komma in i demokratidiskursen. Referenser till marknadsdiskursen finns i stort sett i samtliga texter som baseras på demokratidiskursen. Referenserna bygger uteslutande på kontrastiva relationer där demokratidiskursen uttrycker en tydlig polemik. Man upprätthåller sitt eget betydelsesystem genom att markera skillnad mot marknadsdiskursen, vilket är ett tecken på att kampen om betydelsebildning är mer öppen inom demokratidiskursen.

Behovet av att distansera sig från marknadsdiskursen bygger främst på kritiken mot efterfrågestyrning och folkbibliotekets tillväxtfunktion. Exempelvis går resonemangen ut på att dagens folkbibliotek håller på att förvandlas till ett redskap i ”ett samhälle som mäter värdet av sina institutioner i dess utvecklingskraft” och att det troligtvis kommer förändras ”till något som kan uppfylla ett mål eller är ett bra verktyg för den kommunala drömmen om ekonomisk tillväxt” (9). I detta sammanhang anser man det relevant att hitta en ”aktiv roll att kämpa för, så att inte den demokratiska kärnan i folkbiblioteket blir en skugga eller förvandlas till ett passivt och blott förtroendeingivande varumärke” (9). Andra liknande exempel:

Om den kommunala informationsuppgiften får företräde framför den enskilde medborgarens/biblioteksbesökarens behov av självständigt sökande minskar bibliotekets demokratiska kraft. (3)

Och jag vet att biblioteken både spelar och kan spela en viktig roll för samhällets kompetensförsörjning. /.../ Ändå känner jag olust. Och oro. För är det verkligen rätt strategi för folkbiblioteken att göra tillväxtprogram och kompetenshöjning till det viktigaste? /.../ Jag tror att det är dags för biblioteken att sträcka på ryggen. Om vi missar ett eller annat trendtåg – än sen? Uppgifter, viktiga uppgifter, saknas inte i ett Sverige där betydande och växande grupper aldrig öppnar en bok frivilligt. Därför är jag övertygad om att litteratur och läsning måste vara det viktigaste för biblioteken även i framtiden. Liksom att skapa de mötesplatser som blir allt viktigare. (11)

I citaten ovan hämtar man betydelse i marknadsdiskursens tillväxtperspektiv genom att hävda att den prioritering av tillväxt som finns där står i motsättning till det demokratiska uppdraget så som det definieras i demokratidiskursen. Tillväxtuppdraget förkastas inte helt, men det väsentliga är att den demokratifrämjande verksamheten måste vara överordnad. I det sistnämnda citatet uttrycks också en prioritering av tillväxt

gå ut över stödet till de som mest behöver det, i texten illustrerade som de som ”aldrig öppnar en bok frivilligt”.

Detta visar att man betonar och lyfter fram de motsättningar eller distinktioner som delar upp biblioteksverksamheten i stöd för de redan starka eller stöd för de svagaste samt den mellan demokratifrämjande insatser gentemot livsvärlden eller stöd för systemvärldsorienterade tillväxtfrågor.

Demokratidiskursens definition av demokratifrämjande verksamhet utgår dessutom från en distinktion i förhållande till marknadskursens efterfrågeperspektiv. Man lyfter här fram en motsättning som utgår ifrån att folkbiblioteket genom att låta verksamheten styras av efterfrågan blir en serviceinrättning som inte är förenlig med ett demokratiuppdrag. Efterfrågestyrning anses gynna de som har makten och i synnerhet aktörer på marknaden som har inflytande i formandet av medborgarnas preferenser. Folkbibliotekets utbud ska verka som ett ”alternativ till det kommersiella utbudet” och målet ska inte vara ”nöjda kunder utan insiktsfulla medborgare” (19). Detta anses inom demokratidiskursen inte vara förenligt med efterfrågeanpassning, eftersom de medier ”som med stor genomslagskraft erövrar och styr människors tid, fantasi och kreativitet” då skulle ha kontroll över utbudet (19).

Det finns också resonemang som i polemik med marknadskursen framhåller att efterfrågestyrningen är ett hinder för mångfalden:

Det gamla demokratiska flaggskeppet, jämlikhetens allra djupaste symbol, blev marknadsekonomistisk. Biblioteket ska precis som Systembolaget sträva mot att styra efterfrågan till ett så litet utbud som möjligt. Ett litet utbud med stor efterfrågan. (20)

På så vis för man in en problematisering av makt och hur den styr samhället och individen. Man positionerar sig mot marknadskursens syn på samhället som neutralt.

Det finns inom demokratidiskursen ett inslag av att distansera sig från marknadskursens neutrala syn på den nuvarande samhällsutvecklingen och folkbibliotekets roll i denna. Konflikten uttrycks främst inom det perspektiv jag valt att kalla det aktivistiska folkbiblioteket. Artikulationerna bygger på att folkbiblioteket bör inse det omöjliga i att se sig som en neutral institution. Genom att minska fokus på de sociala frågorna som i sig kräver ett ställningstagande och istället utforma verksamheten efter den efterfrågan som uttrycks av politiker och enskilda individer blir folkbiblioteket ”ett med den för tillfället mest inflytande ideologin” (5). Man bidrar då till reproduktionen av utanförskap, maktskillnader och exkludering som genomsyrar samhället. Genom distanseringen gentemot den neutrala synen i marknadskursen ger man betydelse åt ett mer aktivt folkbibliotek som bör blanda sig i samhällsfrågor och styra verksamhet, bestånd och tjänster efter värden som kan kopplas ihop med demokratiska samtal, pluralism, inkludering och jämlikhet.

Demokratidiskursen refererar i hög utsträckning till marknadskursen för att markera skillnaden gentemot det egna betydelsesystemet. Man strävar efter att upprätthålla de distinktioner som marknadskursen upphäver. Det gäller främst uppdelningen av livsvärld och systemvärld, samt synen på att samhället är polariserat genom en

marknadsekonomisk struktur som producerar ojämlikheter mellan människor. Demokratidiskursen framhåller att folkbibliotekets värdesystem måste relateras till dessa distinktioner. Demokratin anses ha sin grund inom livsvärlden och därför är det också mot denna del av samhället som folkbiblioteket bör rikta sin verksamhet. Demokratiförståelsen bör utgöra ett kompetensområde för folkbibliotekets anställda, och den bör föranledas av diskussioner som kan resultera i en noga avvägd demokratifrämjande verksamhet. Vidare anser man att folkbiblioteket bör främja jämlikhet, varför man också måste erkänna de ojämlikheter som finns och satsa på att rikta tjänsterna mot de som mest behöver det. Demokratidiskursen gör här gällande att marknadsdiskursens efterfrågeorientering omöjliggör jämlikhetsuppdraget eftersom den bortser från de maktstrukturer som påverkar människors behov och preferenser. Efterfrågestyrningen innebär enligt demokratidiskursen även ett demokratiskt problem. En levande demokrati kräver insiktsfulla medborgare snarare än nöjda kunder och genom att låta efterfrågan styra verksamheten tas det bara hänsyn till det sistnämnda. Kritiken mot att tillgodose systemintressen som tillväxt anses stå i konflikt med folkbibliotekets prioriterande av de som mest behöver det. Demokratidiskursen uttrycker att marknadstänkandet inte går att förena med värdegrunden. Demokratidiskursen kännetecknas av att den genom ideologiska värderesonemang i hög utsträckning explicit utmanar marknadsdiskursens betydelser.

5.2.3 Diskussion och slutsatser

Tredje delfrågan i detta examensarbete berör frågan om hur konflikterna mellan diskurserna kommer till uttryck och vilka områden dessa konflikter rör sig inom. Jag har dragit slutsatsen att det finns artikulera konflikter som kan relateras till diskursernas respektive värdesystem. Dessa konflikter kan sammanfattas i två områden. Å ena sidan finns där en kamp om hur folkbiblioteket ska förhålla sig till makt och å andra sidan finns det en konflikt angående synen på människan.

Den diskursiva kampen som berör maktperspektivet görs synlig då demokratidiskursen markerar skillnad gentemot marknadsdiskursen genom att anklaga den sistnämnda för att dennas förnekande av maktstrukturer utgör ett brott mot folkbibliotekets värdegrund. Man kritiserar betydelserna inom marknadsdiskursen vilka gör gällande att folkbiblioteket bör ta en mer aktiv ställning som medel för att uppnå ekonomisk tillväxt. En sådan satsning anses ta resurser från den del av verksamheten som riktar sig till dem som har störst behov av folkbibliotekets tjänster. Man hävdar att ett sådant fokus snarare innebär att hjälpa de som redan har bra informationsfärdigheter att bli ännu bättre. Därmed ses det som ett jämlikhetsproblem. Demokratidiskursens betydelsesystem kritiserar marknadsdiskursen för att dess strategier försätter folkbiblioteket i en situation där de ojämlikheter som finns reproduceras och befästs.

Marknadsdiskursens artikulationer som utgår från bilden av folkbiblioteket som medel för ekonomisk samhällsnytta kritiserar också ur demokratisk synvinkel. Här drar man inom demokratidiskursen en skiljelinje mellan livsvärld och systemvärld. Det ekonomiska perspektivet resulterar enligt demokratidiskursen i att systemintressen och tillväxtmål prioriteras före demokratifrämjande åtgärder riktade mot civilsamhället. I demokratidiskursen ses detta följaktligen som ett hot mot ett demokratiskt uppdrag som inte kan mätas i pengar.

Gemensamt för dessa resonemang är att de bottenar i en kritik mot marknadskursens frånvaro av maktperspektiv. Marknadskursen anses sakna förståelse för hur makt och resurser fördelas i samhället och hur dessa ojämlikheter kan förklaras. Detta menar man strida mot jämlikhets- och demokratiuppdraget inom folkbibliotekets värdegrund.

Marknadskursen angriper i sin tur de distinktioner som förekommer i demokratiskursens perspektiv på makten. Man menar att det inte finns någon motsättning mellan livsvärld och systemvärld. Likaså bör man inte se motsättningar mellan att satsa på "svaga" respektive "starka". Man betonar explicit att man bör vara noga med att inte se motsättningar överallt. Marknadskursen tenderar att framställa samhället som en harmonisk enhet vars objektiva behov folkbiblioteket ska tillfredsställa.

Konflikten som gäller människosyn är även den synlig. I marknadskursens betydelsesystem är individer rationella aktörer som antas ha förmåga att själva definiera sina behov och preferenser fullt ut. Folkbiblioteket ska därför styras av efterfrågan och bibliotekarierna ska inte forma verksamheten och beståndet i egenskap av experter på att tolka samhällsbehov. Här angrips demokratiskursens syn på individen som en kontextberoende aktör som omedvetet låter sig påverkas av omgivningen. Demokratiskursen attackerar i sin tur synen på den rationella människan. Detta hänger samman med maktperspektivet. Man menar att de som har makt och inflytande i världen utifrån denna position har en möjlighet att forma och kontrollera människor utifrån egna intressen. Ett marknadsstyrt folkbibliotek vars huvudsakliga strategi är att möta efterfrågan anses enligt demokratiskursen motverka jämlikhet, demokrati och mångfald. Det låter makten reproducera ojämlikheter och rådande förhållanden genom folkbibliotekets verksamhet.

Det finns alltså här två ömsesidiga konflikter som båda är förankrade i respektive kursens ideologiska och värdemässiga grund. De handlar båda om en strid mellan vilka församlingar som ska råda och därmed lägga grunden till olika sätt för folkbiblioteket att handla. Kännetecknande är dock att dessa konflikter prioriteras högre inom demokratiskursen än inom marknadskursen. Demokratiskursen hänvisar mer frekvent till ideologiska konflikter med marknadskursen än fallet är i det omvända förhållandet. I kapitel fem kom jag till slutsatsen att det finns en tendens att tona ned ideologiska värdefrågor, vilket också visar sig i sättet på vilket man markerar skillnad mot demokratiskursen.

Marknadskursens nedtoning av samhälleliga motsättningar och intressekonflikter och dess ovilja att diskutera makt kännetecknas inte av ideologiska resonemang. Så är även fallet då man inom marknadskursen menar att man inte står i motsättning till folkbibliotekets värdegrund. Man placerar inte värdegrunden i en ideologisk dimension och definierar inte begreppen jämlikhet, demokrati, mångfald etc. Förutom de få fall jag presenterat ovan, där man inom marknadskursen lyfter fram ideologin mer eller mindre tydligt, finns det ett mönster inom marknadskursen att osynliggöra de ideologiska inslagen. Tendensen är precis som i fallet med legitimeringsstrategierna att marknadskursen hänvisar till förgivettaganden och det sunda förnuftet.

Då marknadskursen går bortom det ideologiska för man som jag tidigare visat in distinktionerna nytt/gammalt och överlevnad/död. Man framställer det egna betydelsystemet främst som det nya och fräscha samt det enda som är möjligt om folkbiblioteket ska överleva i den nya tiden. Genom att definiera de egna betydelserna som de enda möjliga blir alla alternativ omöjliga. Det är också detta mönster som avspeglar sig i marknadskursens referenser till demokratiskursen. Demokratiskursens betydelsystem beskrivs som förlegat, gammalt och omöjligt och blir i egenskap av ett alternativt förhållningssätt en del av "det andra" som enligt hänvisningar till sunt förnuft kommer resultera i folkbibliotekets död.

Tendensen, att marknadskursen ersätter det ideologiska med självklara förgivettaganden, ser jag som ytterligare ett tecken på att denna diskurs är på väg att upprätta en hegemoni. Laclau och Mouffe ger exempel på att kampen mellan diskurser kännetecknas av att göra det egna betydelsystemet hegemoniskt genom att framställa det och låta det förstås som det enda möjliga. Det innebär att man lyckas dölja alla alternativ genom att nå status som det enda möjliga enligt det sunda förnuftet. Diskursen producerar då enligt Laclau och Mouffe objektivitet (Winther Jørgensen & Phillips 2000:43-44).

Demokratiskursen utmärker sig i analysmaterialet genom att den i hög utsträckning försöker upprätta en ideologisk konflikt med marknadskursen. Den försöker öppna en diskussion om olika ideologiska tolkningar av begrepp inom folkbibliotekets värdegrund samt olika sätt att se på samhället, människan och makten. Marknadskursen svarar sällan ideologiskt på dessa konflikter utan verkar befinna sig i en situation där det oftast räcker med förgivettagandet om den egna kursen som den enda möjliga vägen. I uttrycket från marknadskursen i mitt analysmaterial har man därmed i hög utsträckning ersatt de ideologiska skillnaderna med en konflikt mellan det nya och nödvändiga mot det föråldrade och omöjliga. Det ligger i linje med den instrumentella rationaliteten då resonemanget utgår från vilka betydelsystem som erbjuder den mest effektiva strategin för folkbibliotekets överlevnad utifrån dagens givna samhälleliga förhållanden.

Min slutsats är därmed att det finns några ömsesidiga ideologiska konflikter men att den diskursiva kampen mellan diskurserna i huvudsak kännetecknas av en konflikt om huruvida kampen i sig ska förstås som ideologisk eller instrumentell. Att marknadskursen i hög utsträckning svarar på den ideologiska kritiken genom förgivettaganden grundade i det sunda förnuftet tyder på att denna diskurs är mest framträdande och håller på att upprätta en hegemoni. Slutsatsen förstärks också av att marknadskursen tenderar att inte prioritera konflikten mot alternativa betydelsystem lika högt som fallet är för demokratiskursen. Denna strategi hos marknadskursen tyder på att den är relativt ohotad och framgångsrik i sin strävan att dölja alternativen.

6 Slutdiskussion

I redogörelsen för de olika stegen i analysen i kapitel fem och sex har jag presenterat mina slutsatser på de tre första delfrågorna. Jag har identifierat fyra olika perspektiv som i sin tur kunnat placeras inom de två diskurser som utgör diskursordningen. Jag har i analysmaterialet funnit de systematiskt strukturerade betydelsystem som jag utifrån litteraturen inom biblioteks- och informationsvetenskap ringat in som centrala för den svenska folkbiblioteksdebatten. Diskursernas centrala kännetecken samt sättet på vilket dessa legitimeras (första och andra delfrågan) har presenterats i kapitel fem och i kapitel sex har jag presenterat analys och slutsatser på hur själva konflikten mellan marknads- och demokratidiskursen kommer till uttryck (tredje delfrågan).

Närmast följer nu en mer öppen diskussion där jag avser koppla ihop uppsatsens olika delar. Diskussionen kommer bland annat relatera och problematisera min analys i förhållande till uppsatsens syfte, problemformulering och tidigare forskning. Dessutom kommer jag diskutera min fjärde delfråga. Frågan behandlar huruvida det går att säga att den reella marknadsanpassningstrenden inom folkbiblioteket motsvaras av en liknande förskjutning mot en mer dominerande marknadsdiskurs.

6.1 Hegemonisk marknadsdiskurs?

Den tidigare forskning som presenterats i uppsatsen står nära mitt eget problemområde då den undersöker synen på vad folkbiblioteket är och bör vara idag. Forskningsbidragen har en sak gemensamt. De visar att de idéer som utgör vad jag i den här uppsatsen kallar marknadsdiskursen idag dominerar inom det svenska folkbiblioteket. Jonsson finner i sin avhandling en dominerande diskurs hos folkbibliotekens beslutsfattare, vilken innebär att folkbiblioteket ska inta rollen som passiv påverkare och att verksamheten ska utformas som användarna vill att den ska utformas. Folkbiblioteket ska enligt Jonssons informanter inte lägga sig i användarnas behov. Detta sammanfaller med marknadsdiskursens efterfrågeperspektiv. Beslutsfattarnas idéer karakteriseras också av att de anses som självklara och att det ägnas liten ansträngning åt att motivera dem. Informanterna menar att legitimiteten ska ligga i tiden och ej i ideologiska trosystem (Jonsson 2003:98, 164).

Cederbergs uppsats ger en liknande bild av hur folkbibliotekets företrädare ser på folkbiblioteket av idag. Hon visar att informationsprofilen med dess fokus på näringsliv samt kunskapsprofilen med inriktning på formell utbildning anses vara de viktigaste delarna av folkbiblioteksverksamheten idag. Detta sker på bekostnad av kulturprofilen och den sociala profilen. Hälften av informanterna menar att denna utveckling sammanfaller med deras egna önskemål. I uppsatsen visar Cederberg därmed att idéerna

om att folkbiblioteket bör främja samhällsekonomin och den formella utbildningen idag utgör två av de områden som prioriteras mest (Cederberg 2006). Dessa idéer speglar det perspektiv inom marknadskursen som jag kallar tillväxtperspektivet.

Söderbergs sammanställning av den forskning som utförts mellan 1995 och 2004 angående folkbibliotekets identitet visar liknande drag. Några av de gemensamma kännetecken hon finner i forskningsbidragen är bland annat folkbibliotekets mer individuella perspektiv, ökad efterfrågestyrning, mer fokus på rollen som spjutspets i informationssamhället, prioriterandet av formell utbildning och ökat intresse för marknadsföring. (Söderberg 2004) Även det sammanfaller med marknadskursens betydelsesystem.

Liljekrantz Yaiches analys lyfter fram två perspektiv som utgör framtidsdebatten inom svensk bibliotekspress mellan 1998 och 2003. Hon drar slutsatsen att det finns ett anpassarperspektiv och ett förvaltarperspektiv inom debatten. Anpassarperspektivet är visionärt inför framtiden och kännetecknas av en optimistisk anda. Innehållet i detta perspektiv består av liknande resonemang som ingår i marknadskursen där marknadstänkande och rollen för tillväxten är tydliga. Förvaltarperspektivet kännetecknas däremot av en pessimism där man snarare ser hoten i framtiden. Kritiken mot anpassarperspektivet går ut på att marknadsstyrning och tillväxtmål är ett hot för den demokratifrämjande delen av verksamheten, ett liknande resonemang som den som förs inom demokratiskursen i denna uppsats. Att förvaltarperspektivet inte är visionärt, utan snarare ser hot i framtiden, föranleder Liljekrantz Yaiche att dra slutsatsen att det finns en obalans i framtidsdebatten. Visionerna utgår bara från anpassarperspektivet och det finns enligt henne ingen tydlig motbild (Liljekrantz Yaiche 2004).

Sett till dessa forskningsresultat förväntade jag mig att mitt analysmaterial skulle bekräfta bilden av en närmast hegemonisk marknadskurs som utgör själva idégrunden för den marknadsanpassningstrend som enligt bland andra Ristarp och Andersson, Vestheim och Hansson anses ha pågått inom folkbiblioteket sedan 1970-talet. Min fjärde delfråga berör detta och även om det är omöjligt att, i en kvalitativ undersökning som den här, nå en generaliserbar slutsats på denna fråga så var min förhoppning att uppsatsen åtminstone skulle kunna peka åt något håll. Det skulle då vara möjligt att, utifrån mitt analysmaterial och min valda metod, bekräfta eller problematisera den bild som andra forskningsbidrag ger.

Det visade sig tidigt, vid genomgången av analysmaterialet, att det inte går att tala om någon absolut hegemoni för marknadskursen sett till antalet artiklar som bär upp den. Av de 25 artiklar jag valt ut baseras 15 på marknadskursen medan motsvarande siffra för demokratiskursen är 10, vilket visar att marknadskursens betydelsesystem visserligen är mest frekvent men att dess dominans ur denna synvinkel bara uppgår till 60% mot demokratiskursens 40%. Det finns med andra ord tydliga inslag av konflikt, vilket gör att kampen om betydelsebildning ter sig relativt jämn.

Det finns emellertid några problem med en sådan grund för att bestämma den diskursiva kampens karaktär. För det första har jag ej gjort en totalundersökning. Jag har valt ut ett fåtal artiklar sett till den mängd som publicerats i tidskrifterna under de två årgångar jag

avgränsat mig till. Mina diskurser är så pass breda att de praktiskt taget skulle kunna spåras i samtliga artiklar i någon mån. Eftersom jag valt endast de artiklar vars innehåll speglar diskurserna så explicit som möjligt har en mängd mer indirekta uttryck för dem hållits utanför min analys. Detta faktum gör att siffrorna på fördelningen ovan är långt ifrån säkerställd om man vill dra en slutsats angående vilken diskurs som dominerar i diskussionen i den svenska bibliotekspressen under min valda tidsperiod. För det andra utgör tidskrifternas olika inriktningar en parameter som får konsekvenser i sammanhanget. I mitt fall då jag är intresserad av språkets konstituerande kraft är det även relevant att ta hänsyn till skillnader i upplaga och spridning. Vad gäller de tre olika tidskrifterna ser fördelningen av diskurserna ut som följer:

Biblioteksbladet: Överlägset störst upplaga, 4800 exemplar. Tolv valda artiklar varav tio baseras på marknadskursen och två på demokratiskursen.

Ikoner: Näst störst upplaga, 800 exemplar. Nio valda artiklar varav sex baseras på marknadskursen och tre på demokratiskursen.

BiS: Minst upplaga, ca 500 exemplar. Ingen artikel baserad på marknadskursen medan fem baseras på demokratiskursen.

Dessa siffror ger bilden av att marknadskursen har en bred majoritet i de två största tidskrifterna, Biblioteksbladet och Ikoner. Demokratiskursen existerar i förhållandevis låg utsträckning inom dessa. Gemensamt för dessa tidskrifter är att de inte är ideologiskt bundna på det sättet som är fallet för BiS som enligt egen utsago har ett socialistiskt grundperspektiv. Förutom att BiS har en explicit uttalad ideologisk grund är det också den tidskrift med lägst upplaga. Samtliga fem artiklar hämtade från BiS är baserade på demokratiskursen.

Denna aspekt visar att marknadskursen dominerar i de största tidskrifterna och därmed sett till upplaga och spridning har det största inflytandet inom den diskussion i svensk bibliotekspress som förs runt folkbiblioteket. Visserligen finns det en tydlig motbild i artiklar baserade på demokratiskursen men dessa har sin huvudsakliga bas i BiS som i jämförelse med Biblioteksbladet och Ikoner kan ses som ett relativt marginaliserat forum.

Givetvis kan även detta mönster problematiseras med tanke på att jag ej gjort en totalundersökning. Mönstret är dock tydligare än vad som ovan ger bilden av en jämn kamp. De artiklar som i min uppsats utgör analysmaterialet visar, då hänsyn tas till var de publicerats, att marknadskursens betydelsesystem dominerar inom de största delarna av det totala utrymmet.

Går man över till den innehållsliga delen av min analys så förstärks bilden av en dominerande marknadskurs, vars betydelsesystem legitimeras i hög grad av hänvisningar till antaganden kopplade till förgivettaganden och det sunda förnuftet. Utvecklingen av omvärlden har enligt denna diskurs resulterat i att det inte finns något alternativ till det egna betydelsesystemet. Marknadskursen avlägsnar därmed all kritik och alla andra alternativ. Samtidigt förnekar man att det finns en konflikt med demokratiskursens betoning av folkbibliotekets värdegrund. Marknadskursen gör

gällande att denna främjas i det egna betydelsystemet. Däremot definierar marknadskursen inte begreppen inom värdegrunden, utan ger dem bara en oproblematisk och självklar plats inom den egna kursen. Artiklarna med bas i marknadskursen framställer sitt betydelsystem som självklart och universellt och hämtar legitimiteten härifrån. Det finns undantag då marknadskursen erkänner den ideologiska dimensionen, exempelvis då man tar upp den liberala människosynen, men det är snarare undantag än regel.

Dessa mönster blir intressanta då man kopplar dem till Laclau och Mouffe samt Fairclough. Fairclough menar att ju mindre en diskurs behöver legitimeras desto mer hegemonisk är den (Fairclough 2003:98). Han hävdar att en sådan hegemoni utgörs av att kursen lyckas i sin strävan efter normalisering och universalitet och att sättet att ta ett betydelsystem för givet bidrar till att etablera det i det sunda förnuftet (Fairclough 2003:55). Laclau och Mouffe väljer istället att kalla detta sunda förnuft för objektivitet. Begreppet utgör enligt dem avlagrad makt där spåren av makt utplånats, vilket medför att det politiska konstruerandet av omvärlden döljs (Winther Jørgensen & Phillips 2000:44-45). Sätter man dessa teorier i relation till mönstret ovan så är det tydligt att marknadskursen är i färd med att upprätta en hegemoni. Så sker genom att marknadskursen ständigt strävar efter att göra det ideologiska osynligt genom att istället hänvisa till förgivettaganden och därmed etablera dess betydelsystem i objektivitet och det sunda förnuftet.

Demokratiskursen har snarare karaktär av att befinna sig i opposition. Man riktar en omfattande kritik och markering av skillnad gentemot marknadskursen genom en betoning på ideologiska skillnader. Demokratiskursen kan därför sägas sträva efter att genom artikulationer beröva marknadskursen dess plats i vad som kan ses som det objektiva förnuftet. Man försöker framställa konflikten som en ideologisk konflikt som därmed innehåller politiska valmöjligheter att ta ställning till. Det inbegriper att demokratiskursen relaterar till de ideologiska valmöjligheterna i folkbibliotekets förhållande till människan och samhället. Eftersom man inom marknadskursen sällan svarar på denna kritik och tar en diskussion med utgångspunkt i ideologi, tolkar jag det som att demokratiskursen misslyckas med att föra in den ideologiska dimensionen. Marknadskursen låser istället den ideologiska konfliktpunkten genom dess karaktär av att genom hänvisningar till förnuftet göra gällande att alla alternativ, däribland demokratiskursen, är föråldrade och ej längre möjliga sett till dagens omvärld.

På min fjärde delfråga tenderar därmed min analys bekräfta bilden från den tidigare forskningen, nämligen att ett marknadsorienterat idésystem dominerar inom dagens svenska folkbibliotek. Marknadskursens dominans innehåller även inslag som visar att den närmar sig hegemonisk status. Det finns sammanfattningsvis två aspekter som pekar på det. Den ena är artiklarnas publicering, som visar att marknadskursen förekommer i överlägsen omfattning i de största tidskrifterna. Den andra utgörs av det sätt på vilket mina valda teorier förhåller sig till artiklarnas innehåll.

Den totala hegemoni som tycks finnas i Jonssons avhandling kan jag dock inte bekräfta. Inte heller kan jag bekräfta det mönster som Liljekrantz Yaiche ser i sitt examensarbete av att marknadskursen ensam står för folkbibliotekets framtidsvisioner. I mitt analysmaterial kan jag se att demokratiskursen, trots att den är relativt marginaliserad,

erbjuder ett tydligt alternativ till marknadsdiskursen både vad gäller dagens och framtidens folkbibliotek. Det finns inom demokratidiskursen visionära drag om ett framtida folkbibliotek som verkar för en politisk medvetenhet om den egna värdegrunden. Man vill återinföra den roll som förmedlare och främjare av värden kopplade till demokrati, jämlikhet, mångfald med mera. Man vill se ett folkbibliotek fristående från marknaden. Verksamheten bör ha sin bas i livsvärlden, eftersom det är i civilsamhället man anser att en levande demokrati med tillhörande sociala värden har sin viktigaste bas. Man tittar därmed bakåt genom att man önskar återuppväcka det socialt medvetna folkbibliotek med tydlig förankring i folkbildningstanken. Men demokratidiskursen innehåller också ett mer radikalt framåtperspektiv där man vill se folkbiblioteket som en samhällelig provokatör som bör utveckla en större medvetenhet om de strukturer som skapar ojämlikheter. Enligt denna vision bör folkbiblioteket ständigt utmana den samhälleliga makten genom att skapa debatt och kritisk medvetenhet och på detta sätt bidra till att fler kan inkluderas och delta i samhällsutvecklingen på mer jämställda villkor. Även om mycket tyder på att marknadsdiskursen har en dominerande ställning finns det alltså en demokratidiskurs som försöker utmana dennas strävan efter hegemoni genom att öka medvetenheten om den ideologiska dimensionen.

6.2 Den låsta konflikten

Ideologibegreppet definieras i uppsatsen som de försanthållanden, normer och värderingar som lägger grunden för handlande av olika slag. Folkbibliotekets verksamhet, liksom all annan form av handling, måste antas styras av sådana värderingar. Folkbibliotekets möjligheter att handla på olika sätt styrs av hur man uppfattar bland annat människan, samhället och makten. Därför anser jag det också vara viktigt att man inom institutionen upprätthåller en ständig debatt om dess normer och värderingar. Oavsett om man anlägger ett ideologiskt perspektiv eller ej på frågan om hur verksamheten bör utformas, har svaren en ideologisk grund. Ett avlägsnande av ideologiska aspekter innebär endast att ideologin ”görs osynlig” genom att istället framställas som förnuft eller objektivitet. Denna objektivitet producerar den makt som avgör vad som betraktas som möjligt och omöjligt. Då makten blir så oinskränkt att den reproducerar försanthållanden i den utsträckning att de ses som självklara, naturliga och universella och därmed får fäste i det sunda förnuftet, uppstår en diskursiv hegemoni.

I analysmaterialet ser jag en tendens av att marknadsdiskursens artikuleringer verkar ha upprättat ett sådant mönster. Marknadsdiskursen bidrar systematiskt till att låsa den ideologiska dimensionen i diskussionen om folkbibliotekets utveckling, vilket jag ser som ett demokratiskt problem. Genom att marknadsdiskursen flyttar diskussionen från det politiska till det objektiva hindras samtalet om huruvida dess värderingar är att betrakta som rimliga eller ej. Etablerar sig uppfattningen att alla andra alternativ hör hemma i historien uppstår dessutom en situation där marknadsdiskursens betydelsesystem inte längre är något man kan vara för eller mot. Dess hegemoni kommer då betraktas som en självklarhet.

För att undvika en sådan situation bör den ideologiska konfliktpunkt som nu tenderar att vara låst öppnas upp för diskussion. Inom de strategier för folkbiblioteket som

marknadsdiskursen inbegriper bör de ideologiska ställningstaganden som berör människosyn, samhällssyn, makt med mera synliggöras. Det finns här en mängd ideologiska konflikter med demokratidiskursen och andra alternativa betydelsystem som får stora konsekvenser för hur folkbiblioteket kommer se ut i framtiden. Folkbibliotekets politiska självbild och medvetenheten om denna kan bli bättre. Begreppen i folkbibliotekets värdegrund är av sådan komplex natur att en aktiv politisk diskussion runt dessa bör föras kontinuerligt.

Att arbeta för bland annat jämlikhet, demokrati och mångfald förutsätter en diskussion om vad det innebär. Vad är det som skapar ojämlikheter? Hur upprätthålls dagens snedfördelning av makt och kunskap? Finns förklaringen i samhällsstrukturen eller är det upp till den enskilda individen att själv ta ansvar för i vilken grad denna vill delta i demokratin och bygga upp sina informationsfärdigheter och sin kunskapsnivå? I vilken utsträckning existerar den fullständigt rationella och självständiga individen och hur kan det sättas i relation till efterfrågestyrning? Vad betyder demokrati? Hur kan marknaden relateras till demokratibegreppet? Dessa är några exempel på problematik som demokratidiskursen diskuterar men som marknadsdiskursen låser. Att blåsa liv i diskussionen, och främja den radikala demokratiska politik som Laclau och Mouffe talar om, är enligt mig nödvändigt. Men hur detta kan möjliggöras är emellertid en fråga jag utifrån uppsatsen inte kan besvara.

6.3 Avslutande kommentarer

Under arbetets gång har nya frågor som kan sättas i relation till uppsatsen naturligtvis väckts. Exempel på sådana frågor är bland annat hur det mönster jag i min analys kunnat se kan förklaras. Det finns en mängd möjliga förklaringar till varför marknadsdiskursen idag tycks dominera inom folkbiblioteksdiskussionen. Förklaringar kan sökas på såväl det diskursiva området som det ickediskursiva. Marknadsdiskursen kan vara så dominerande på det allmänpolitiska området att spridningen till folkbiblioteksområdet och även andra mindre områden där den tidigare inte varit så framträdande är oundviklig. Då är det också tänkbart att denna spridning leder till att det som här kännetecknar marknadsdiskursen är en reproduktion av självklarheter vars ideologiska grund mer eller mindre är skymd även för de som nu bär upp diskursen inom folkbiblioteket. Det skulle därför vara intressant att genomföra intervjuer med personer som är verksamma inom folkbiblioteken för att undersöka hur de prioriterar och tänker kring ideologiska frågor.

Förklaringar till mina slutsatser kan också finnas i ickediskursiva förhållanden. Det kan tänkas finnas maktstrukturer och mäktiga intressen i samhället som eftersom de gynnas av marknadsdiskursen driver fram utvecklingen. Att sätta folkbiblioteket i relation till samhällsvetenskapliga teorier om exempelvis informationssamhället, kulturpolitikens förändringar eller den globala kapitalismen skulle vara intressant.

Slutligen vill jag poängtera att jag är medveten om att mitt analysresultat endast gäller den del av den ideologiska diskussionen inom folkbiblioteket som förts i tidskrifterna. Diskussioner på andra arenor och i andra forum kan naturligtvis ha en annan karaktär. Jag bedömer dock att den offentliga debatt som förs i mina utvalda tidskrifter är en

mycket viktig och betydelsefull arena. Då mitt resultat i stora drag bekräftar en bild som även ges i andra undersökningar, som med diverse metoder och utgångspunkter undersökt andra områden, anser jag att det är sannolikt att mönstret i mitt analysmaterial även finns i ett större perspektiv. Jag är emellertid införstådd med att detta är en hypotes vars vetenskapliga belägg är begränsade.

7 Litteraturförteckning

7.1 Analysmaterial

- 1, Berg, Kerstin (2006). Biblioteksfundamentalism eller lärmiljöer på bibliotek? *Biblioteksbladet*, Nr 1, Sid 29. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2006/Biblioteksbladet_nr1_2006.pdf (070220)
- 2, Ekström, Åsa (2006). Vikten av att synas (Intervju med Zuzan Helinsky). *Biblioteksbladet*, Nr 8, Sid 24. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2006/Biblioteksbladet_nr8_2006.pdf (070220)
- 3, Göransson, Bengt (2005). Långsam och urspårad. *Ikoner*, Nr 1, Sid 22. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.btj.se/ikoner/arkiv/2005/pdf/05_1.pdf (070220)
- 4, Harnesk, Jakob (2005). Biblioteken : en närande eller tärande sektor? *Biblioteksbladet*, Nr 9, Sid 18-19. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2005/BBL%20nr%209%202005.pdf> (070220)
- 5, Jones, Nick (2006). Biblioteken : ett tredje rum!? *Biblioteksbladet*, Nr 3, Sid 18-19. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2006/Biblioteksbladet_nr3_2006.pdf (070220)
- 6, Jones, Nick (2006). Bör, vill, kan och gör man? : om behovet att diskutera folkbibliotekens självbild. *Bis*, Nr 2, Sid 21-23. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.foreningenbis.org/Pdf/bis602.pdf> (070220)
- 7, Lejon, Britta (2006). Ring ut det gamla, ring in det nya! *Biblioteksbladet*, Nr 10, Sid 37. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2006/Biblioteksbladet_nr10_2006.pdf (070220)
- 8, Lennver, Anders (2006). Ett mångfaldigande av mångfalden : panelsamtal om framtiden. *Biblioteksbladet*, Nr 10, Sid 14-15. (Elektronisk) Tillgänglig:

http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2006/Biblioteksbladet_nr10_2006.pdf
(070220)

9, Lindau, Jesper (2005). Den långsamme kulturministerns promenad. *Ikoner*, Nr 1, Sid 20-22. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.btj.se/ikoner/arkiv/2005/pdf/05_1.pdf
(070220)

10, Lindberg, Niclas (2006). Stora utmaningar på biblioteksområdet. *Biblioteksbladet*, Nr 1, Sid 35. (Elektronisk) Tillgänglig:
http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2006/Biblioteksbladet_nr1_2006.pdf
(070220)

11, Lindfelt, Erik (2006). Sträck på ryggen, sluta huka! *Biblioteksbladet*, Nr 6, Sid 41. (Elektronisk) Tillgänglig:
http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2006/Biblioteksbladet_nr6_2006.pdf
(070220)

12, Malmquist, Jan-Eric (2006). Ledare. *Ikoner*, Nr 6, Sid 3.

13, Nilsson, Sven (2006). Bortom marknaden. *Ikoner*, Nr 5, Sid 57-59.

14, Nilsson, Sven (2005). Bygga samlingar. *Ikoner*, Nr 6, Sid 57-59. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.btj.se/ikoner/arkiv/2005/pdf/05_6.pdf (070220)

15, Nilsson, Sven (2006). Det finns olika framtider. *Ikoner*, Nr 4, Sid 45-47. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.btj.se/ikoner/arkiv/2006/pdf/06_4.pdf (070220)

16, Nilsson, Sven (2005). Korsvägar : skärningspunkter. *Ikoner*, Nr 4, sid 57-59. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.btj.se/ikoner/arkiv/2005/pdf/05_4.pdf (070220).

17, Nilsson, Uno (2005). I kunskapsflödets mitt. *Biblioteksbladet*, Nr 9, Sid 25. (Elektronisk) Tillgänglig:
<http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2005/BBL%20nr%209%202005.pdf>
(070220)

18, Persson, Sophie (2006). BTJ : framtid och tradition. *Ikoner*, Nr 4, Sid 20-23.

19, Program för föreningen Bibliotek i Samhälle (2006). *Bis*, Nr 1, Sid 14-15. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.foreningenbis.org/Pdf/bis601.pdf> (070220)

20, Rörling, Marie (2005). Biblioteken, kommunerna och de ofria orden. *Ikoner*, Nr 2, Sid 30-33. (Elektronisk) Tillgänglig: http://www.btj.se/ikoner/arkiv/2005/pdf/05_2.pdf
(070220)

21, Samek, Toni (2005). Biblioteksarbete för mänskliga rättigheter. *Bis*, Nr 1, Sid 30-31.

22, Wettmark, Lennart (2005). När blir kulturpolitik illojal konkurrens? *Bis*, Nr 1, Sid 24-27.

23, Wold-Karlsen, Siv (2005). Spetsteknologi och avgifter : finns EUs framtida bibliotek i Holland och Belgien? *Bis*, Nr 4, Sid 6-9. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.foreningenbis.org/Pdf/bis504.pdf> (070220)

24, Zorn, Henriette (2005). Framtidens bibliotek i Nacka : öppet och profilerat (Intervju med Maria Jacobsson). *Biblioteksbladet*, Nr 4, Sid 17-18. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2005/BBL%20nr%204%202005.pdf> (070220)

25, Zorn, Henriette (2005). Bengt Källgren, Regionbibliotek Västra Götaland, om svensk Biblioteksförnings verksamhetsinriktning. *Biblioteksbladet*, Nr 4, Sid 19. (Elektronisk) Tillgänglig: <http://www.biblioteksforeningen.org/bbl/bbl2005/BBL%20nr%204%202005.pdf> (070220)

7.2 Litteratur

Alvesson, Mats & Deetz, Stanley (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.

Andersson, Marianne & Skot-Hansen, Dorte (1994). *Det lokale bibliotek : afvikling eller udvikling*. Köpenhamn: Danmarks Biblioteksskole.

Audunson, Ragnar (2003). Biblioteken : en institusjonstype i spenningsfeltet mellom ulike sosiale diskurser. I Mäkinen, Ilka & Sandqvist, Katja (red.). *Introduktion till informationsvetenskapen*. Tammerfors: Tampere University Press. S. 219-236.

Audunson, Ragnar (1996). *Change processes in public libraries : a comparative project within an institutionalist perspective*. Oslo: Høgskolen i Oslo.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2005). *Textens mening och makt : metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Blomqvist, Paula & Rothstein, Bo (2000). *Välfärdsstatens nya ansikte : demokrati och marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Tankesmedjan Agora.

Börjesson, Mats (2003). *Diskurser och konstruktioner : en sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur.

Cederberg, Linda (2006). *Profil och samarbeten på folkbibliotek : en enkätstudie av nuvarande profil samt förändringar i profil över tid*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap. Institutionen för ABM, Uppsala Universitet.

Eriksen, Erik Oddvar & Weigård, Jarle (2000). *Habermas politiska teori*. Lund: Studentlitteratur.

- Fairclough, Norman (2001). *Language and power*. Essex: Pearson Education Limited. Second edition.
- Fairclough, Norman (2003). *Analysing discourse : textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Giddens, Anthony (2003). *Sociologi*. Lund: Studentlitteratur. Tredje upplagan.
- Gustavsson, Klas (2004). *Socialismens liv efter döden*. Stockholm: Atlas.
- Habermas, Jürgen (1995). *Diskurs, rätt och demokrati*. Göteborg: Daidalos.
- Hansson, Joacim (2005). *Det lokala folkbiblioteket : förändringar under hundra år*. Linköping: Mimer.
- Hansson, Joacim (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet : en diskursstudie*. Borås: Valfrid.
- Jensen, Robert (2004). The myth of the neutral professional. *Progressive Librarian*, nr 24. Tillgänglig elektroniskt: http://libr.org/pl/24_Jensen.html (070310)
- Jonsson, Bosse (2003). *Medborgaren och marknaden : pedagogisk diskurs för folkbibliotek*. Linköping: Filosofiska fakulteten, Linköpings universitet.
- Liedman, Sven-Eric (1998). *Från Platon till kommunismens fall*. Stockholm: Bonniers. Tofte upplagan.
- Liljekrantz Yaiche, Johanna (2004). *Folkbiblioteket och framtiden : en studie av framtidsdebatten i svensk bibliotekspress*. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap. Bibliotekshögskolan, Borås.
- Lundquist, Lennart (2001). *Medborgardemokratin och eliterna*. Lund: Studentlitteratur.
- Neumann, Iver B. (2003). *Mening materialitet makt : en introduktion till diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Premfors, Rune (2002). *Den starka demokratin*. Stockholm: Atlas. Andra upplagan.
- Rikowski, Ruth (2005). *Globalisation, information and libraries : the implications of the World Trade Organisation's GATS and TRIPS agreements*. Oxford: Chandos Publishing.
- Ristarp, Jan & Andersson, Lars G. (2001). *Mitt i byn! : om det moderna folkbibliotekets framväxt*. Lund: Bibliotekstjänst.
- Rubin, Richard E. (2000). *Foundations of library and information science*. New York: Neal-Schuman Publishers.

Skot-Hansen, Dorthe (2001). Folkebiblioteket i civilsamfundet : civilsamfundet i folkebiblioteket. I Audunson, Ragnar & Windfeld Lund, Niels (red.). *Det siviliserte informasjonssamfunn*. Bergen: Fagbokforlaget. S. 45-62.

Söderberg, Fia (2004). *ID : på spaning efter folkbibliotekets identitet*. Ort: okänd
Förlag: okänt.

Vestheim, Geir (1997). *Fornuft, kultur og velferd*. Oslo: Det norske samlaget.

Widebäck, Göran (1995). Folkbibliotekens verksamhetslogik. I Höglund, Lars (red.). *Biblioteken, kulturen och den sociala intelligensen*. Borås: Valfrid. S. 162-170.

Winther Jörgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.